

HOOFDSTUK 1 DE EERSTE JAREN

Ik ben geboren in het jaar 1915 in Utrecht, de hoofdstad van de gelijknamige provincie, in de Admiraal van Gentstraat nummer 101.

Op mijn derde jaar verdronk mijn vader op 52 jarige leeftijd. Ik kan mij van deze periode nog herinneren, dat mijn oudere zuster, destijds vijf jaar oud, en ik op straat aan het rondzwerven waren. Mijn moeder was na de dood van mijn vader genoodzaakt om te gaan werken voor de kost - zij werkte als strijkster op de linnenafdeling van de wasserij bij het Stads- en Academisch ziekenhuis, via het armbestuur had zij dit baantje verkregen - en wilde ons niet alleen in huis opsluiten. Terwijl zij voor ons levensonderhoud aan het zorgen was, moesten wij ons ondertussen maar buitenshuis zien te redden en voordat ze wegging, placht ze altijd te zeggen:

'Ik ga weg en ben zo weer terug, kinderen.'

Vooraf de drie woorden 'zo weer terug' hadden bij mij en mijn zuster hun geloofwaardigheid verloren, want zij kwam – iedere keer wanneer ze dit zei - helemaal niet 'zo weer terug', het was bedoeld als zoethoudertje. Dat zwerven op straat verveelde mij tenslotte en dan ging ik op het stoepje voor onze woning zitten, schudde mijn hoofd ritmisch heen en weer en riep onderwijl:

'Moeder kom nou, moeder kom nou.'

Dit bleef ik net zo lang volhouden totdat ze uiteindelijk kwam.

Er is door psychologen onderzoek verricht naar het geheugen van mensen en de vraag is in hoeverre iemand terug kan gaan om zich gebeurtenissen, uiteraard fragmentarisch, voor de geest weet te halen toen hij of zij nog een kind was. De gemiddelde leeftijd ligt op 3 jaar. Dat geldt met name voor indrukken welke op een kind grote indruk hebben gemaakt.

Het was een hard gelag voor mijn moeder om van de ene op de andere dag opnieuw de arme vrouw te zijn van weleer. Zelfs de vroegere voorname kennissen van haar man kenden haar zogenaamd niet meer.

Mijn broer Piet had zojuist het levenslicht aanschouwd en vanwege het tragische ongeval met mijn vader werd hij voorlopig bij onze grootmoeder ondergebracht.

Het verschil in milieu tussen mijn vader en moeder verschilde enorm. De van Hassels, zoals de achternaam van mijn vader luidde, waren zeer vermogend en verschillende familieleden handelden in onroerend goed zaken. Mijn vader was wethouder van de liberalen en mijn zuster Nel heeft nog de enige tastbare herinnering in haar bezit die van hem bewaard is gebleven: een bruingeel verkleurde foto waarop het portret van een man met bros haar en heldere ogen staat afgebeeld. Behalve het verschil in milieu verschilden zij eveneens behoorlijk qua leeftijd. Op het moment van mijn vaders' dood was mijn moeder 25 jaar, en bovendien hoogzwanger van mijn broer Piet. Mijn vader was al eerder getrouwd geweest en uit dit huwelijk waren vijf kinderen geboren. Zijn oudste zoon was ouder dan mijn moeder.

Mijn moeder kwam uit Wijk 'C', een Utrechtse wijk, een van de armoedigste volksbuurten van de stad. Op haar negende jaar werd zij, ondanks de leerplichtwet, van school gehaald om te werken. Onder welke omstandigheden ze elkaar hebben ontmoet is nooit duidelijk geworden, maar de omgang met mijn vader heeft voor mijn moeder een zeer gunstige uitwerking gehad: zij ontwikkelde zich meer en meer, haar kennis van de Nederlandse taal was binnen korte tijd behoorlijk toegenomen. Zij openbaarde zich als een uitstekende gastvrouw voor de belangrijke

gasten die in het mooie herenhuis in de Admiraal van Gentstraat, waar het gezin woonde, werden ontvangen. Zij had een knap ovaal gezicht, waarin twee lichtblauwe ogen, die in de loop der jaren een steeds hardere uitdrukking zouden krijgen, fel de wereld inkeken; haar lange haren droeg zij altijd samengebonden in een grote knot achter op het hoofd.

Mijn vader was verdronken in een singel in Utrecht, terwijl hij, in het holst van de nacht, op zijn fiets zich onderweg naar huis begaf. Als wethouder en door de vele politieke vergaderingen van zijn partij had hij een druk bestaan; na zo'n vergadering werd er door de heren meestal nog even gezellig nagekaart onder het genot van een alcoholische versnapering.

Avond aan avond werd hij door deze vergaderingen bezet en kwam daardoor vaak laat in de nacht thuis.

Die bewuste avond, na afloop van een vergadering, was het noodweer, harde wind en slagregens. Op zijn fiets gezeten droeg hij een zware cape die evenzo gedeeltelijk over het stuur van zijn fiets hing en verloor, waarschijnlijk als gevolg van de erbarmelijke weersomstandigheden, de macht over het stuur, was in de zachte modderige berm langs de singel geraakt en het water in gevallen. Doordat zijn cape aan zijn fiets bleef haken, zoals men later constateerde, werd hij hierdoor nog eens extra belemmerd om zich het vege lijf te redden. Het wrange was, dat hij in de singel verdrong vlak voor het punt, waar op zijn advies een brug was gebouwd, wat voor hem veel had betekend, zeg maar een soort levenstaak om deze te realiseren; hier moest mijn vader heel wat keren in debat voor gaan in de gemeenteraad. Als gemeenteraadslid werd hij door zijn aanhangers op handen gedragen, maar door zijn tegenstanders werd hij gehaat. Daarom werd er door velen in twijfel getrokken of er wel van een ongeluk sprake was. Vooral omdat op de avond dat hij verdrong, er een stormachtige vergadering had plaatsgevonden, waarbij zelfs rake klappen waren gevallen. Het politieonderzoek sleepte zich nog maandenlang voort, maar men heeft nooit kunnen bewijzen dat er misdaad in het spel was geweest.

Behalve gemeenteraadslid was hij als typograaf ook oprichter van de Algemene Nederlandse Typografische Bond. Je kunt in ieder geval wat betreft mijn vader spreken van een actief en vruchtbaar leven dat hij heeft geleid, waaraan helaas veel te abrupt en op een tragische, ongelukkige manier een einde was gekomen.

Ondanks verschil in stand en leeftijd was het een gelukkig huwelijk tussen mijn moeder en mijn vader. Mijn moeder deed alles wat hij wilde, zij keek gewoon tegen hem op. Mijn vader bezat een zeer algemene ontwikkeling en naderhand, in gesprekken die ik op latere leeftijd wel eens met haar voerde, werd hij door haar torenhoog geïdealiseerd. De man met wie zij later trouwde, mijn stiefvader, kwam er hierbij bekaaid van af. En terecht, zo zou naderhand blijken.

Omdat mijn vader met een jong meisje van mindere komaf was getrouwd, wilde zijn familie niets meer met hem te maken hebben. Dit vond hij niet zo erg, want als wethouder kon hij wel tegen een stootje. Desondanks zal mijn vader het financieel niet al te breed hebben gehad, want, toen hij overleed, was mijn moeder genoodzaakt om terstond te gaan werken, omdat er geen geld meer was. Hieruit valt te concluderen dat hij door de familie van Hassel was onterfd en in de functie van wethouder wel wát verdiende, maar zeker niet genoeg om daar een tijdje van te rentenieren. Het overlijden van mijn vader had enorme consequenties voor mijn moeder: behalve dat zij moest gaan werken, diende zij tevens voor nieuwe huisvesting te zorgen, want het prachtige herenhuis in de Admiraal van Gentstraat moest zij verlaten.

Op zekere dag bracht mijn moeder Nel en mij naar het gemeentelijke weeshuis, want voor haar kinderen kon zij niet meer zorgen. Als regel werden daar eigenlijk geen halfwezen in opgenomen, maar het stadsbestuur had het toch voor elkaar weten te krijgen; dit was een bijzondere gunst van haar kant jegens mijn moeder.

Mijn broer Piet werd ondergebracht bij zijn grootmoeder - oftewel 'opoe' zoals wij haar altijd noemden - want baby's konden niet worden opgenomen in het weeshuis. En dat is zijn geluk geweest, want zo kreeg hij in het begin tenminste een liefdevolle opvoeding; door de twee broers en een zuster van mijn moeder, die al wat ouder waren en nog thuis woonden, werd hij enorm vertroeteld.

Af en toe kwamen Nel en ik zondags bij opoe op visite. Ik herinner mij, dat Piet onder de tafel zat en er hing een lange lap uit zijn mond, die was dichtgebonden, want daar had opoe een grote dot suiker in gedaan: deze fungeerde als speen om hem zoet te houden.

kan mij, zij het fragmentarisch, de eerste dag dat Nel en ik in het weeshuis zaten enigszins voor de geest halen. Terwijl mijn moeder het een en ander besprak met het hoofd van het weeshuis, werden wij ondertussen naar buiten gestuurd, naar een grote achterplaats. Daar bevond zich een wip en wij gingen bij elkaar zitten aan een kant van de wip. Wat voor persoon er aan de andere kant heeft gezeten, weet ik niet meer, maar ik weet nog goed, dat Nel een koekje in haar hand vasthield en terwijl wij omhoog en omlaag gingen, pakte ik haar kleine hand vast waar dat koekje inzat, bang dat ik was dat zij het zou laten vallen.

Na enige tijd kwam mijn moeder om afscheid van ons te nemen, daarna liet zij ons alleen achter. Vanaf die dag kwam zij ons uitsluitend alleen op de zondagen bezoeken.

Mijn zuster Nel vertelde mij jaren later, op oudere leeftijd, dat zij in het begin dag in dag uit alleen maar had gehuild, zodat ze daar na een paar weken rood doorlopen ogen van had gekregen. Ik was eigenlijk veel te jong om mijn moeder te missen en tot diep in de nacht heb ik wakker gelegen. Urenlang deed ik niets anders dan schuddebollen met mijn hoofd op het kussen, alsmaar heen en weer en op de maat van het schudden riep ik, net als vroeger op straat: 'Moeder kom nou, moeder kom nou.' Vaak viel ik pas tegen de morgen in slaap, was daardoor uitgeput en dientengevolge overdag onhandelbaar geworden. De weesvader en -moeder hadden geen tijd voor weerbarstige kinderen en bonden mij zonder plichtplegingen vast op bed. Wanneer dat niet hielp, dan werd ik de rest van de dag in de gangkast gestopt; dit alles was bepaald niet bevorderlijk voor mijn verdere ontwikkeling.

Het weeshuis was gelegen in de Agnietenstraat. Een twintigtal wezen werd hierin gehuisvest. Het gebouw bestond voornamelijk uit een grote ruimte, aan een van de lange wanden stonden 20 houten kribben met matrassen en kussentjes, gevuld met stro. In deze ruimte werd geslapen, gegeten, gestudeerd en gespeeld. Wanneer de wezen naar school gingen, naar gelang de leeftijd naar de fröbel-, de lagere of de vakschool, werden ze overal herkend: altijd droegen ze zwarte kleren en hun haar was op een speciale manier geknipt. De allerkleinsten, waaronder ik, gingen nog niet naar school en moesten altijd binnen blijven. Alleen op zondagmorgen mocht het hele koor anderhalf uur wandelen, strak in het gareel, steeds dezelfde route nemend, door iedereen nagekeken. Met z'n allen leken we wel een lange rij zwarte kraaien.

Al met al ondervond ik dit als een beroerde periode, want het eten was slecht, als we al te eten kregen, en het regime van de weesvader en -moeder streng, zij schroomden niet om hier en daar

een paar rake klappen uit te delen; ongeacht of de kinderen nu groot of klein waren, een ieder kreeg zijn deel.

Op het moment dat wij na ongeveer vijf jaar uit het weeshuis kwamen, was mijn moeder ondertussen hertrouwd.

Een jaar daarvoor had ze een weduwnaar ontmoet en eenmaal in de veertien dagen op zondag ging ze met hem mee naar zijn ouders die in Leerbroek woonden. Dit dorp ligt vlak bij Leerdam in Zuid-Holland. Vanaf dat moment zagen Nel en ik onze moeder slechts om de andere zondag. Zij woonde destijds met haar aanstaande man in de Lijsterstraat in Utrecht. Daar maakten wij voor het eerst kennis met onze stiefvader. En hoe!

Hij was wel op de hoogte van het bestaan van mijn broer Piet, maar van Nel en mij wist hij op dat ogenblik niks af. Dit had mijn moeder al die tijd niet durven te vertellen aan hem. Zij vreesde dat hij haar daarom in de steek zou hebben gelaten, want mijn moeder was verstandig genoeg om te beseffen, wat voor een man hij was. Zelfs zijn eigen moeder had haar gewaarschuwd, dat hij door en door slecht was en dat ze, door met hem te trouwen, haar ongeluk tegemoet ging.

'Het is een schurk,' zei ze botweg. 'Het doet me pijn om dat van mijn eigen zoon te moeten zeggen, maar het is waar. Hij heeft de dood van zijn eigen vrouw bespoedigd, omdat hij achter andere vrouwen aanzat. Toen het arme mens ernstig ziek in bed lag, mocht van de dokter het raam niet open, maar hij zette het juist wagenwijd open. Er mocht in huis niet worden gerookt, maar hij heeft nog nooit zoveel sigaren gerookt als toen.'

Waarom wilde mijn moeder eigenlijk met hem trouwen? Omdat ze het harde werken in het ziekenhuis beu werd, of wilde ze niet meer alleen zijn, of hield ze toch nog een beetje van hem? Misschien kon het zijn, dat ze medelijden kreeg met haar kinderen, die al bijna vijf jaar in het weeshuis zaten. Een andere, zeker niet onbelangrijke reden, zou kunnen zijn, dat ze als strijkster een karig loon verdiende, dat ze grotendeels besteedde aan het onderhoud van haar beide kinderen en de rest moest ze afstaan aan de kliniek voor eigen kost en inwoning. Het kan evenzo een combinatie van deze factoren zijn geweest.

Zij was er zeker van, dat de trouwerij niet door zou gaan, wanneer aan hem bekend werd, dat er nog twee kinderen waren. Het is overigens een raadsel geweest, dat zij het voor hem geheim heeft kunnen houden, want onze namen stonden in het trouwboekje. Waarschijnlijk had zij de officiële papieren op een veilige plaats opgeborgen en tijdens de trouwerij kwam het niet bij hem op om daar naar te vragen. Een paar dagen na de trouwerij kwamen Nel en ik thuis, want nu kon ze het natuurlijk niet meer geheim houden.

Wij ontmoetten bij binnenkomst een kleine, enigszins gezette man met een kaal hoofd en een vollemaansgezicht, kortom: onze stiefvader.

'Wat moet dat?' Vroeg hij op barse toon.

'Dit zijn Nel en Jon,' zei mijn moeder enigszins onzeker.

Ik heette eigenlijk Theo, maar doordat mijn zuster, toen ze nog heel klein was, deze naam niet goed kon uitspreken en er een soort 'Jon' klonk, werd het Jon in plaats van Theo en vanaf die tijd heeft niemand mij zelden of nooit meer bij mijn ware naam genoemd.

Zelf had hij ook een kind uit het vorige huwelijk meegenomen: Greta. Zij was van ongeveer dezelfde leeftijd als mijn broer Piet. De familie Bassa, zoals de achternaam van mijn stiefvader luidde, kwam van oudsher uit Leerbroek vandaan. Greta kon niet aarden in de grote stad, zo geweldig hechtte zij aan het dorp, die hoorde in Leerbroek thuis. Zij deed in Utrecht bij ons de

hele dag niets anders dan huilen, zij móest terug naar haar geboortedorp en ten slotte gebeurde dat.

In Leerbroek had mijn stiefvader als dagloner gewerkt bij een boer. Hij was bijzonder handig in het melken van koeien. Dat heb ik later, in de oorlog, mee mogen maken: ik liep met hem op een keer langs een weiland en daar was een knecht de koeien aan het melken. Toen hij met een van de koeien klaar was, liep mijn stiefvader op hem af en vroeg hem:

'Is de koe nu gemolken, is alle melk er uit?'

De knecht beaamde dit, maar mijn stiefvader ging vervolgens op de kruk zitten, pakte de spenen van de koe en haalde er zeker nog een liter melk uit.

Na de dood van zijn eerste vrouw had mijn stiefvader genoeg van het dorpse leven en vertrok hij naar de grote stad, Utrecht. Eerst werd hij huisknecht bij een familie; de zoon des huizes aldaar bleek steeds meer te lijden aan krankzinnigheid en moest tenslotte worden opgenomen in een gesticht, nu psychiatrisch ziekenhuis geheten, in Den Dolder, een plaatsje vlakbij Utrecht. Mijn stiefvader begeleidde hem daarbij, als een soort particulier verpleger, en hield dit werk twee jaar lang vol. Toen mijn moeder hem leerde kennen, werkte hij als fietsjongen bij een kruideniersbedrijf, beslist geen baan om er een gezin van te onderhouden.

Terwijl wij inmiddels waren binnengekomen en hij - dat nam enige tijd in beslag - van de schrik enigszins was bekomen, knapte er iets in hem, hij werd ineens razend. Eerst gaf hij Nel een paar flinke klappen en stompen, en schopte haar linea recta de trap op naar boven. Vervolgens pakte hij mij beet en begon bovenmatig op mij in te slaan en te schoppen, waarna ik, geradbraakt, eveneens de trap op naar boven werd getrapt. De eerste weken werden wij gedwongen om op onze kamers blijven, want hij kon ons niet luchten of zien. In deze periode, en lang daarna, kreeg hij soms zomaar de kolder en gaf ons beiden een stevige aframmeling. Dat was van tevoren nooit in te schatten, wanneer zoiets zou gebeuren, dat werd pas aangekondigd als hij hijgend de trap op kwam aanrennen.

Broer Piet was nog niet in huis genomen, die zat nog bij opoe. Zes weken na onze thuiskomst werd hij met ons herenigd, vijf jaar oud op dat moment. Doordat hij bij zijn opoe enorm werd verwend, was de overgang voor hem zeer groot, omdat ook hij er van mijn stiefvader duchtig van langs kreeg.

Het was een ongelukshuwelijk, mijn moeder had evenzo een hekel aan mijn stiefvader. Voortdurend hadden zij ruzie, af en toe zelfs op handtastelijke wijze en wij als kinderen waren hier de dupe van. Met andere vrouwen was hij niet te vertrouwen, hij ontpopte zich als een echte charmeur, een rokkenjager in optima forma. Wanneer het stiekeme afspraakje was gemaakt, dan moest hij ervoor zien te zorgen dat hij het huis uitkwam en ging om die reden ruzie staan te maken met mijn moeder. Het afspraakje kwam namelijk naderbij. Hij maakte kabaal om niets en dat liet hij heel hoog oplopen. Zogenaamd ten einde raad riep hij vertwijfeld:

'Dan donder ik maar op.'

'Ja, dan sodemieter je maar op.' Reageerde mijn moeder.

Dat deed hij maar al te graag, want zo had hij z'n doel bereikt.

Voor de buitenwereld kon hij zich echter goed voordoen, altijd breed lachend, vooral tegenover de vrouwen natuurlijk. Hij had een prachtig gebit, vol met parelwitte tanden en dit, tezamen met zijn overdreven charme, compenseerde zijn kaalhoofdigheid. Bovendien droeg hij, om zijn kale

hoofd te verbergen, een deftige strooien hoed. Hij was immer keurig gekleed, als een echt stadsmens die zijn boerenafkomst probeerde te verloochenen. Om zijn verschijning meer luister bij te zetten droeg hij in z'n linkeroog een heuse monocle. Dat statussymbool had hij bij een of andere uitdragerij opgescharreld. Er zat een lange ketting aan dat met een clip in zijn vestjeszak eindigde.

Mijn moeder had zo langzamerhand het een en ander in de gaten en zei vaak tegen hem: 'Stel je niet zo aan, man. Altijd lachen tegenover anderen, het heertje spelen, maar thuis ben je een beul en behandel je mij als je sloof.'

Omdat er continu een nijpend tekort aan geld was – het huisraad moest op afbetaling worden gekocht, wat een zware last betekende – namen mijn ouders uit pure wanhoop een oude dame in huis om haar te verzorgen. Dat bleek een hele opgave te zijn, omdat de oude vrouw zwaar leed aan reumatiek en constant geholpen diende te worden. Omdat zij van de situatie op de hoogte was, dat mijn ouders het geld goed konden gebruiken, maakte zij hier misbruik van door extra beslag op mijn moeder te leggen. Gelukkig wist de zoon van de vrouw, dat zijn moeder bijzonder lastig kon zijn en hij was daardoor bereid om veel geld te betalen. Regelmatig kwam hij bij ons langs, altijd even vriendelijk. Sinds de oude vrouw zich in huis bevond sloeg onze stiefvader ons niet meer, hij moest zich nu beheersen vanwege een vreemde in huis.

Maar op een dag overleed de oude dame geheel onverwacht. De zoon bekleedde een hoge positie bij de Nederlandse Spoorwegen en tijdens de begrafenis vroeg hij aan mijn stiefvader, of hij niet bij de Spoorwegen wilde gaan werken. Mijn stiefvader ging hiermee maar al te graag akkoord. De jongeheer was zelfs bereid om hem hogerop te helpen, maar daarvoor moest hij eerst een studie volgen. Dit lukte hem van geen kanten, mijn stiefvader was geen studiehoofd en gaf er uiteindelijk de brui aan, maar was hierdoor genoodzaakt om van onderaf aan te beginnen: hij werd rijtuigpoetser. Dat hield in, dat hij met een grote bezem de rijtuigen die op een zijspoor waren gerangeerd moest schoonmaken. Tevens behoorde het tot zijn taak om de wagons van licht te voorzien en dat ging als volgt: van de gaslampjes werden de glaasjes er eerst afgehaald en vervolgens werden de gaskousjes aangestoken met behulp van de vlam van een benzineboutje. De gastoevoer werd geregeld door aan een knopje te draaien die de lamp hoger of lager deed branden. Alle kousjes werden steeds in de gaten gehouden, want zij moesten regelmatig worden vernieuwd. Voor dit werk ging hij alle wagons langs om de vele daar aanwezige lampen op deze manier aan te steken. Ter herkenning droeg hij een prachtige pet op zijn hoofd, waarop de letters RTP prijken. Hij verdiende maar f 18,- per week en daarvan moesten ook nog eens drie kinderen van worden onderhouden. Schrale troost: het leverde in ieder geval iets meer geld op dan dat hij als fietsjongen verdiende.

Gezien het feit dat het allemaal niet naar wens verliep, geen hoge baan, maar slechts rijtuigpoetser, reageerde mijn stiefvader zijn woede vooral op mij af, ik kreeg er voortdurend ongenadig van langs. Ik was tien jaar en kan mij ongeveer nog herinneren, welke de woorden waren die ik in mijn machteloze woede halffluid voor mij uitsprak na de zoveelste aframmeling:

‘Wacht maar ouwe smerige schurk, wacht maar vuile smeerlap tot ik groot en sterk ben. Dan sla ik je tot mosterd, je krijgt alles met rente terug, ouwe beul. Ik sla je later zo ongenadig op je sodemieter, dat je ligt te kreunen en om genade smeekt. Maar medelijden zal ik niet hebben, ik doe net alsof ik je gejammer om vergiffenis niet hoor en ik sla maar door en maar door, tot ik je helemaal in de poeier heb geramd en dan sla ik nóg door.’

In weerwil van zijn vele gebreken was hij daarentegen behoorlijk muzikaal. Thuis stond nog het harmonium, dat hij van de zoon van de oude vrouw na diens overlijden had gekregen en hier kon hij goed op spelen, zonder overigens ook maar één noot te kunnen lezen. Als hij ergens een melodie had gehoord, onverschillig of het Bach betrof of een straatdeun, dan speelde hij het zo na. Onderwijl begeleidde hij zichzelf met zijn heldere tenorstem en ik moest bekennen dat dit ons aangenaam in de oren klonk. Op de Oudegracht in Utrecht had hij een tweedehands muziekboek opgeduikeld. Ik weet niet hoe het komt, zoveel spullen ben ik in de loop der jaren al kwijtgeraakt, maar dat boek - het heet 'Kun je nog zingen, zing dan mee!' - heb ik nog steeds in mijn bezit. Hierin stonden alle bekende Hollandse liedjes van die tijd. Compleet met noten, waar mijn stiefvader niks aan had - hij kon geen kokosnoot van een muzieknoot onderscheiden - maar hij speelde iedere melodie op het gevoel na. Niet te geloven, was dat nu de oude beul die zo muzikaal gevoelig kon zijn?

In de Bellamystraat in Utrecht, waar we eveneens hadden gewoond, bevond zich een mooie, grote achtertuin met de meest prachtige bloemen en planten. Mijn stiefvader was een uitstekende tuinier en wanneer hij in de tuin werkte, dan galmde zijn stem, die ver in de wijde omtrek viel te horen, met luide klank, onderwijl steelse blikken werpend naar de overkant, wetende dat er daarginds een paar mooie vrouwen woonden. Op zulke momenten riep mijn moeder:

'Doe niet zo gek, vent.'

Waarop hij van haar naar binnen moest komen; uiteraard ging dit van zijn kant gepaard met een brommend protest.

Omdat mijn stiefvader zo'n kaal hoofd had - volgens zijn zeggen kwam dit, omdat hij in militaire dienst op een verkeerd kussen had gelegen - was hij jaloers op mijn haar, ik bezat destijds een mooie, stevige haardos. Zodra mijn haar in zijn ogen maar enigszins te lang werd, dan beval hij:

'Laat je haar knippen, en kaal.'

Dus ging ik naar de kapper, vertelde hem wat er moest gebeuren en hij voegde de daad bij het woord. Iedere keer ging ik met een kale kop naar school en ik schaamde me dood. Op een gegeven ogenblik was ik het zat en toen hij mij weer naar de kapper stuurde en op de stoel ging zitten, vroeg ik:

'Laat toch nog maar een klein kuifje staan.'

Zo gebeurde het en even later kwam ik thuis. Maar mijn stiefvader keek naar mijn haar en hij stuurde mij terstond terug naar de kapper, zelfs dat kleine kuifje moest eraf.

Met een vriendje ging ik een keer mee naar de Zondagsschool en wilde wel eens ervaren wat dat inhield. Nu, voor mij betekende dit door die ene ervaring, dat het een eenmalige gebeurtenis was, maar het liep anders. Ik kwam die bewuste zondag thuis en mijn moeder vroeg:

'Waar ben jij geweest?'

'Naar de Zondagsschool.'

Waarop mijn stiefvader antwoordde:

'Dat is heel mooi. Dan ga je de volgende week maar weer, hè?'

Opeens werd het een verplichting, hij dwong mij om daar voortaan iedere week naartoe te gaan, tegen mijn zin in, hij schopte mij er letterlijk en figuurlijk naartoe. Wanneer ik thuiskwam van de Zondagsschool, dan moest mijn stiefvader weten:

'Waar hebben ze het over gehad?'

Ik had helemaal niet geluisterd en wist zodoende niet wat er was besproken. De eerste keer sprak ik ronduit:

'Geen idee, ik weet het niet, hoor, niet op gelet.'

Waarop mijn stiefvader mijn bord wegtrok en zei:

'Dan heb je zeker geen honger ook.'

En met een lege maag ging ik naar buiten.

De week daarna vroeg hij weer welk onderwerp de dominee had besproken. Eigenlijk wist ik het nu eveneens niet, maar ik had af en toe een woordje opgevangen. Dus ik probeerde:

'Over Job.'

Hij bezat een grondige bijbelkennis, was volledig op de hoogte van 'het Woord', en begon voluit over Job te vertellen, maar ik moest tenslotte bekennen, dat ik dat allemaal niet wist. Waarop ik weer geen eten kreeg.

Al die jaren dat ik met mijn stiefvader leefde probeerde hij mij op allerlei manieren het leven zuur te maken, maar er zou eens een moment aanbreken dat ik de leeftijd kreeg dat hij mij niet meer kon bedreigen of commanderen, niet met de kapper, niet met de Zondagsschool en niet met wat dan ook!

Als wij 's avonds bij elkaar in de bedstee lagen - ik sliep altijd aan de achterkant en Piet aan de voorkant - dan spraken wij met elkaar af, hoe wij hem te grazen zouden nemen. Wij hadden een gloeiende hekel aan die ouwe gekregen en wilden hem eens stevig aanpakken. Hij draaide regelmatig nachtdiensten en kon ieder ogenblik thuiskomen. Na opnieuw zo'n pak slaag van hem stelde Piet voor, terwijl we in bed lagen:

'Zodra hij thuiskomt, ren ik de gang in en jij loopt direct achter mij aan. Dan doe ik de deur open en jij trapt die vent er meteen weer uit.'

Wij gingen hier zo in op, dat wij op het laatst in slaap vielen en van deze snode plannen is, zoals te verwachten viel, nooit iets terechtgekomen.

In 1926 - mijn stiefvader werd als rijtuigpoetser overgeplaatst - verhuisden wij naar Uitgeest. Naast een mooi huis, dat wij huurden, maar dat evenwel zeer afgelegen buiten het dorp lag, kregen wij een stuk land van de spoorwegen, dat even verderop langs de spoorlijn lag en dat was toch een aardige lap grond.

Een van de eerste werkzaamheden welke mijn stiefvader altijd verrichtte, was, zodra we een nieuw huis betrokken, het bouwen van een schuur in de achtertuin. Zo ook in Uitgeest: hij was echter dermate ijverig aan het timmeren, dat hij nu had vergeten een deur erin te maken, terwijl hij zichzelf in de schuur had opgesloten, alles was dichtgetimmerd. Hij wisselde wanhopige kreten af met hevige vloeken; ik hielp hem met het openbreken van een van de wanden van de schuur om hem zodoende uit zijn benarde positie te bevrijden.

In Uitgeest bevond zich nog geen watercloset in huis, maar gewoon een houten schuurtje, dat achter het huis tegen de buitenmuur was aangebouwd. De ton waarin alles werd opgevangen raakte op gezette tijden vol en moest dan geleegd worden; mijn stiefvader pakte de ton, liep slingerend hiermee door de tuin heen en gooide deze leeg op de mestvaalt achter in de tuin.

Wij hielden thuis, waar we ook kwamen te wonen, altijd kippen en konijnen, dus hier in Uitgeest was het niet anders. Zij produceerden de nodige hoeveelheid mest en die werd eveneens op de mestvaalt gegooid.

Daarna bracht mijn stiefvader de mest, die hij in een emmer had geschept, op de fiets naar het land. Langs de spoorlijn liep een smal fietspaadje, dat veel werd bereden. Links en rechts van dit paadje bevond zich opgehoogde verharde grond. Aan de ene kant bevond zich de spoorlijn en aan de andere kant het taluud. Om niet te vallen, was het zaak, precies in het midden van het fietspaadje te blijven rijden en niet in aanraking te komen met de harde opgehoogde aarde.

Ik reed op een zekere dag met hem mee en fietste voorop, ook met een emmer mest. Plotseling - wij waren nog niet halverwege ons doel - hoorde ik een hoop kabaal achter mij, gepaard gaande met een paar geweldige vloeken. Ik keek achterom en jawel hoor, daar lag mijn stiefvader onder aan het taluud met zijn benen omhoog te spartelen en de inhoud van de strontemmer had hij gedeeltelijk over zich heen gekregen. Hij was met zijn wiel tegen de harde verhoging van het pad aangekomen, waardoor hij zijn evenwicht had verloren en naar beneden was gerold. Wij konden terstond weer terugkeren naar huis, terwijl zijn gezicht op onweer stond. Ik sprak wijselijk maar geen woord, maar had inwendig enorme pret.

Gewoontegetrouw, wanneer de kerstdagen naderden, dan slachtte mijn stiefvader daags daarvoor een kip. Bij dat slachten was ik zo nu en dan aanwezig en ik heb meegemaakt, dat, toen hij de kip pakte en de kop eraf wilde hakken, deze gewillig haar kop op het hakblok neerlegde, klaar om 'onthoofd' te worden.

Hij liet de kip wel eens lopen, als de kop eraf was, want er zat nog leven in het beest. Dat was een koddig gezicht, om zo'n kip zonder kop te zien rennen; voordat ze voorgoed neerviel, had ze toch een hele afstand afgelegd.

Mijn stiefvader kon goed met kippen overweg, dat dankte hij nog aan zijn boeren verleden. Een van onze kippen liep constant met zijn kop te schudden. Hij pakte haar beet, sneed met een scherp mes de krop open, legde wat goed van binnen - het had voor zover ik mij kan herinneren te maken met 2 spieren die verkeerd lagen - naaide de krop dicht met naald en draad en liet de kip weer lopen. Het schudden was voorbij!

Wij gingen vaak verhuizen: van Utrecht naar Uitgeest, in Uitgeest zelf, van Uitgeest naar Eindhoven en van Eindhoven opnieuw naar Utrecht. Binnen Utrecht hebben wij daarna nog verschillende huizen betrokken.

Dat had twee oorzaken: ten eerste omdat mijn stiefvader bij het spoor werkte en soms werd overgeplaatst. Ten tweede waren er in die tijd in de grote steden overal huizen te huur, de huiseigenaren zaten te springen om hun woningen te verhuren. Om er vaart achter te zetten en om het aantrekkelijker te maken, hoefde men de eerste maand geen huur te betalen. Vanwege dit buitenkansje stapte mijn stiefvader op een of andere huisbaas af om de sleutel op te halen van, laten wij zeggen, de Vlierboomstraat, waar wij ook hebben gewoond, en bij thuiskomst zei hij:

'We gaan in de Vlierboomstraat wonen, dat lijkt mij wel wat, hè mem?'

Hij noemde haar altijd mem en als hij in een bijzondere goede bui was zelfs memmie.

'Nou,' merkte mijn moeder dan op, 'het mooiste is dat we vier weken geen huur hoeven te betalen.'

En dat was mooi meegenomen, want, zoals gezegd, hij had een heel laag inkomen. Op deze manier zijn wij later nog zo'n vier, vijf keer verhuisd binnen Utrecht.

HOOFDSTUK 2 DE SCHOOLPERIODE

Om een kleine indruk te geven van de tijd waarin de mensen in de eerste decennia van de twintigste eeuw leefden: het toenmalige straatbeeld werd nog niet overheerst door gemotoriseerd verkeer, zoals de auto, de motor en de elektrische tram, maar door fietsen, bakfietsen, paarden, koetsjes en handkarren; groente-, kolen- en melkboer kwamen langs de deur met paard en wagen. Er waren in deze tijden van grote schaarste verschillende mensen die, om in hun levensonderhoud te voorzien, een handkar huurden om te gaan venten. Die gooide de venter bijvoorbeeld vol met appels en onderwijl riep hij, voortdurend ditzelfde zinnetje luidkeels herhalend:

'Prachtige appels, vijf kilo voor een dubbeltje!'

Zodra de straatventer ons huis voorbij was gelopen en aan het einde van de straat was aangekomen, dan was er nog geen mens geweest die door zijn geroep gestimuleerd werd om appels te kopen; alle deuren bleven dicht. Waarschijnlijk had hij in de straten daarvoor hetzelfde echec meegemaakt, want hij werd zo kwaad, dat hij aan het einde van onze straat zijn kar omkieperde, zodat alle appels over de straatstenen rolden. Ineens hadden de mensen wel trek in appels: de venter was nauwelijks verdwenen met zijn lege kar, of de deuren gingen bijna tegelijkertijd allemaal open en iedereen rende met emmers naar buiten richting appelberg om op deze manier snel de buit binnen te halen.

De trekschuit was een van de vervoermiddelen in de binnenwateren, maar met de opkomst van de trein en de tram verminderde deze in aantal sterk in vergelijking met zo'n honderd jaar voor die tijd. Door middel van een touw langs de kade werd de trekschuit op het zogeheten jaagpad, voortgetrokken, over het algemeen met een paard, maar iemand die weinig geld bezat, moest de schuit zelf trekken. Mijn vriendjes en ik hielpen wel eens mee, dan trokken wij samen aan dat lange touw. Dat vergde nog heel wat van je krachten.

De eerste dag was aangebroken dat mijn broer Piet en ik in Uitgeest naar school zouden gaan, wij stonden voor dag en dauw op. Onze zuster Nel was niet meer schoolplichtig en werkte als dienstmeisje bij een bakker, waar zij f 1,25 in de week verdiende. Zij moest vanaf ons huis naar de bakkerij bijna een uur lopen en maakte zodoende lange dagen: van 's morgens zeven uur tot 's avonds tien uur.

Wij gingen met z'n tweeën op pad, geen idee hebbende waar de school zich precies bevond. Onze stiefvader had gezegd dat we het zelf maar moesten uitzoeken en onze moeder had daar nog aan toegevoegd:

'Dan vraag je het maar, je hebt toch je Hollandse mond bij je?'

Zoals gezegd, woonden wij op een behoorlijke afstand vanaf de dorpskern en, zo ver het oog reikte, zagen wij onderweg uitgestrekte poldervlakten. Na een paar keer aan dorpelingen die wij tegenkwamen de weg naar de school te hebben gevraagd – we hadden ongeveer een uur gelopen – hoorden we eindelijk in de verte het gejoel van spelende kinderen. Wij gingen op het gehoor af en stonden eindelijk voor een oud gebouw met lange smalle vensters, dat onze school moest zijn. In de gevel was een grijze steen gemetseld, waarin met gebeitelde letters deze wijsheid stond vermeld:

'Behandel de dieren met zachtheid,

Spaar de vogels.

Doch, ziet gij muggen lang van poot,

Aarzel niet, maar sla hen dood.'

Op het schoolplein zagen we kinderen spelen en ze stakten dadelijk hun spel, toen ze ons gewaar werden. Wij zagen er uit als echte stadskinderen, netjes met schoenen aan, terwijl de anderen klompen droegen. Wij liepen tussen hen door en werden constant aangegaapt; dat begon me ten slotte te vervelen en wrevelig riep ik:

'Kijk voor je, donder op, boerenlullen.'

Hierdoor werden wij even met rust gelaten. Echter, een flink uit de kluiten gewassen jongen maakte zich uit de groep los en kwam dreigend op ons af:

'Wat moet je, brutale stadsjonker?'

'Lazer op, boerenkarhengst.'

Een confrontatie kon niet uitblijven: deze jongen bleek een leidende rol te vervullen, want de andere jongens kwamen eveneens op ons af en wij stonden eensklaps tegenover een overmacht. Het vechten begon en wij probeerden ons zo goed mogelijk te verdedigen; naast de klappen en stompen die wij moesten incasseren, deelden wij ook hier en daar wat rake klappen uit. De 'leider' nam geen deel aan dit gevecht, maar voerde als een soort generaal zijn manschappen aan. Wij raakten steeds meer in het nauw, maar plotseling zag ik mijn kans schoon. Ik wist mij tussen de boerenjongens door te wringen en als een duveltje uit een doosje kwam ik plotseling voor de leider te staan. Hem een linkse directe, gevolgd door een rechtse, en daarna een knietje in zijn buik te geven was het werk van een ogenblik. Eer de 'generaal' van zijn verbazing was bekomen, gaf ik hem nog een roffel stompen in zijn gezicht, waarna hij als een plumpudding in elkaar zakte. Vanaf die tijd had ik geen last meer van hem, noch van iemand anders gedurende de periode dat ik op deze school zat.

Ik was nooit bang wanneer het op vechten zou aankomen. Mijn broer Piet werd soms bedreigd door een of andere jongen en hij hoefde alleen maar te dreigen:

'Pas op, anders haal ik mijn broer erbij.'

Het was niet alleen maar kommer en kwel op school, er deden zich zeker ook leuke momenten voor. Wij speelden in de pauze op het schoolplein verschillende spelletjes. Wij gingen bijvoorbeeld met zijn allen boven op elkaar liggen en vormden op deze wijze een grote berg van kinderen. Ik was meestal het jochie dat onderaan lag en mijn buik stond daardoor op barsten. Ik kreeg als bijnaam 'dikke', omdat mijn buik nogal flink van omvang was, want ik kon in die jaren ongegeneerd veel eten naar binnen stouwen.

'Scheer scheer' heette het spel, dat voornamelijk op snelheid was gebaseerd: de beide uiteinden van de speelplaats waren betegeld. Daartussen bevond zich een grindstrook van ongeveer dertig meter lang. De tegelplaatsen fungeerden als honken. In het midden van de grindstrook hadden zich drie 'vangers' opgesteld om zoveel mogelijk jongens te kunnen aftikken, die probeerden van het ene honk naar het andere te komen. Dit ging bij de overstekers gepaard met rennen, afgewisseld met veel schijnbewegingen, vandaar de naam 'Scheer scheer'. Degenen die bij de oversteek werden afgetikt, moesten ook meevangen. Zo werd het aantal vangers steeds groter en het aantal overstekers alsmaar kleiner. De oversteker die overbleef was de winnaar en ik mocht mij verschillende keren winnaar noemen.

Na verloop van tijd gingen wij in Uitgeest verhuizen en kwamen dicht bij het centrum te wonen, vlak langs het spoor.

Tegenover ons zojuist nieuw betrokken huis bevond zich op de hoek een kolenboer. Op een keer vroeg de zoon van de kolenboer, met wie ik bevriend was:

'Ga je mee, helpen met de kolen?'

Hier was ik wel voor te porren. Het werk bestond hieruit, dat we zakken vol met kolen moesten stoppen, die lagen opgestapeld in een grote schuur achter het huis, en dat gaf een geweldige stofontwikkeling. Mijn moeder had mij eerder die dag schone kleren gegeven, ik zag eruit als om door een ringetje te halen, want proper was zij zeker. Het was nog geen Sinterklaas, maar toen ik thuis kwam, kon ik zo voor Zwarte Piet gaan spelen. Ze ging me daar te keer en ik kreeg me daar een paar klappen voor mijn kop! Overigens wel een beetje terecht, vond ik, want ik had het er zelf naar gemaakt.

Mijn moeder was zonder twijfel een eigenaardig mens. Ze kon bij bepaalde gebeurtenissen onlogisch op de omstandigheden reageren en vervolgens was ze weer zo dat je dacht: 'ze heeft toch gevoel.'

Zij bleef niettemin mijn moeder, ongeacht de tegenwerking die ik van haar kreeg. Wanneer ik mijn woede uitte en haar uitschold – hetgeen, ook toen ik wat ouder was, meerdere malen voorkwam, dan nam ze dat. Ze kon op dat moment niet tegen mij op. Zelf had zij evenzeer een hard leven gekend en mede daardoor reageerde zij nogal bazig op iedereen. Dat was haar manier om zich overal doorheen te slaan. Tijdens de weinige intimiteiten die ik met haar deelde, uitte ze zich en vertelde bijvoorbeeld, hoe moeilijk het was om met mijn stiefvader te leven en dat ze het moeilijk vond om te moeten accepteren, dat mijn vader was verdronken. Door dit soort gesprekken kreeg ik een beetje gevoel voor haar, maar spoedig daarna, zodra haar iets niet beviel in wat ik wel of niet had gedaan, nam zij ineens een geheel andere houding aan en kon ze mij zo de deur uit schoppen.

Een voorbeeld om dit beeld van mijn moeder te illustreren: ik kreeg eens ruzie met een buurjongetje, dat aan de overkant van de straat woonde, en gaf hem een klap. De moeder van dat jongetje zag het en rende op mij af om mij aan te pakken. Mijn moeder aanschouwde het tafereel, zij duwde zojuist het schuifraam boven in de slaapkamer open, en riep naar de buurvrouw:

'Blijf staan, hè, blijf staan, hè!'

De klank van haar stem en het gezicht dat op onweer stond waren voldoende om er voor te zorgen, dat de buurvrouw werkelijk een ogenblik als versteend aan de grond genageld bleef. Onverhoeds liet mijn moeder het raam los, dat daardoor met grote snelheid dichtschroof, waardoor het glas in stukken brak en zij moest er behoorlijk de gang in hebben gehad, want binnen een paar seconden stond ze beneden. Zij gooide de voordeur open en rende op de buurvrouw af, die door angst werd bevangen en met een flinke spurt haar eigen huis binnen vluchtte. Mijn moeder rende achter haar aan het huis binnen, want van schrik liet de buurvrouw de deur openstaan en in de gang diende zij haar nog van repliek.

Zo kon mijn moeder zijn.

Na de lagere school ging ik vanuit Uitgeest met de stoomtrein naar Alkmaar, waar ik op de ambachtsschool zat. De rook die uit de locomotief kwam, ging, afhankelijk van de wind, soms vlak langs de ramen van de wagons heen en wanneer je je hoofd uit het raam stak, was je gezicht zwart van het roet. Wij hadden verschillende malen de gewoonte om de trein, waar wij zojuist waren uitgestapt, een eind te vergezellen, wanneer deze weer verder reed. Dat hield in, dat wij ernaast gingen lopen om die trein bij te houden. Hoe meer hij vaart kreeg, des te harder wij moesten rennen. Op een zekere dag gebeurde dit op dezelfde manier, maar mijn maten hielden

het na een tijdje voor gezien. Als enige bleef ik doorrennen en was mij nog niet bewust van het gevaar dat mij dreigde. De trein had al een aardige snelheid gekregen en ik bleef maar rennen en rennen, maar, nauwelijks tijd om te schrikken, zag ik in een schim, dat ik mijn linker voet op de uiterste rand van het perron had geplaatst en dat mijn rechterbeen als het ware over een afgrond zweefde: bij de volgende stap dreigde ik tussen het perron en de trein te vallen. Toen heb ik met mijn linkervoet een capriool uitgehaald: ik tartte een moment de zwaartekracht, maakte een slingerende beweging met mijn rechterbeen en rolde zo over het perron heen. Dit gebeurde in een fractie van een seconde.

De trein van Uitgeest naar Alkmaar stopte bij twee tussenstations: Castricum en Heiloo. In Heiloo liep er altijd een conducteur rond, een nogal klein mannetje met een grote rode pet op. In de trein zat iedere dag een groep meisjes die op weg waren naar de blikfabriek in Krommenie. Deze meisjes hadden de gewoonte - dat herhaalde zich elke werkdag - om naar de klok te kijken en te wachten op het tijdstip van vertrek; uiteindelijk moest dat kleine manneke, of hij wilde of niet, het behoorde bij zijn werk, zijn signaal omhoog houden – aan de ene kant was het signaal rood gekleurd en aan de andere kant groen, wij noemden dit sein een pollepel - ten teken dat de trein kon vertrekken. Op het moment dat het conducteurtje zijn signaal omhoog stak riepen alle meiden ineens vlug in koor:

'Hoe groot is ons mannetje nou? Zo groot!'

Telkens had hij deze kleine vernedering maar te ondergaan, maar het liet hem schijnbaar koud, hij vertrok nooit een spier, hij deed plichtsgetrouw zijn werk.

Onderweg in de trein gebeurde er regelmatig het een en ander qua balorigheid, wij bekogelden elkaar bijvoorbeeld met onze tassen.

Ik stond samen met een andere jongen bij het portier, smeed zojuist mijn tas naar iemand toe en hij gooide hem weer naar mij terug, althans, dat was de bedoeling: de tas vloog richting degene die naast mij stond en die bukte snel, zodat mijn tas uit het openstaande raam vloog. Dit voorval vond plaats vlak bij het station van Alkmaar. De trein arriveerde bij het perron en de jongen die de tas had gegooid bleek wel zo sportief om samen met mij terug te gaan om mijn tas te zoeken. Wij liepen net zolang vlak langs de spoorlijn - wat ten strengste verboden was - totdat wij hem eindelijk vonden.

Door deze perikelen kwamen we ten slotte veel te laat op school, maar wij vertelden het gehele relaas en dat werd geaccepteerd.

Op de ambachtsschool werd er onderwezen in verschillende vakken, een daarvan was smeden. De leraar van dit vak heette meester Thijs. Hij moest zich soms, onder de lessen door, bij de directie melden voor een tussentijdse bespreking. Die man had de gewoonte om steeds, wanneer hij daar voor geroepen werd, hier speciaal een mooi bolhoedje voor op te zetten. Dat hoedje hing aan een spijker aan de deur, welke naar de directiekamer leidde. Ver voordat hij de deur bereikte - dit was een schuifdeur, verzwaard met een gewicht, waardoor deze automatisch dichtschroof - nam hij zijn oude bolhoedje van zijn hoofd af, pakte het nieuwe bolhoedje, zette dat op en hing het oude bolhoedje aan de spijker. Door de schok van de zware deur die achter hem dichtging, bleef het oude bolhoedje even heen en weer wiebelen.

Op een gegeven ogenblik - hetzelfde ritueel speelde zich opnieuw af, meester Thijs was vertrokken- keek ik naar de wastafel die zich naast de deur bevond. Naast de wastafel stond een

pot met groene zeep. Zonder na te denken liep ik eerst naar de deur, haalde het oude hoedje van de spijker en liep vervolgens naar de groene zeep. Ik haalde hieruit een flinke hand vol, kletste dat in het hoedje, hing dat weer op en ging terug naar mijn plaats.

Mijn klasgenoten hadden al die tijd met argusogen gekeken wat ik aan het doen was en wierpen zo nu en dan onder hun werkzaamheden steelse blikken naar het bewuste hoofddeksel, wachtend op de dingen die komen zouden.

Als enige werkte ik door, de anderen deden bijna niks, en vergat even wat ik had gedaan, totdat plotseling de deur openging.

'Och Jezus, ' schoot het ineens door mijn hoofd, 'dat is meester Thijs.'

Om niet de aandacht te trekken, ging ik nog ijveriger werken, terwijl de anderen allemaal stilletjes bleven toekijken. Hierdoor verraadde ik mijzelf en had niet in de gaten, dat meester Thijs naar mij was toegelopen. Opeens kreeg ik een geweldige klap voor mijn kop, geslagen door zijn vuist waarin zich een bos sleutels bevond. Als gevolg hiervan vloog ik over het aambeeld, waaraan ik stond te werken en mijn hoofd suisde van de zojuist uitgedeelde klap. Later vernam ik van mijn klasgenoten, dat, nadat hij de oude bolhoed had opgezet, de groene zeep hieronder vandaan over zijn gezicht heen droop. Een komisch gezicht en alle leerlingen, mijzelf uitgezonderd, moesten veel moeite doen om niet in een geweldig gelach uit te barsten, maar helaas had ik onder deze omstandigheden geen oog voor dit vermakelijke tafereel.

'Dat heb jij gedaan,' zei hij streng.

'Nu moet je voor straf vier fornuispoten maken en als je achter komt met je eigen werk, dan krijg je een min op je rapport.'

Ik heb toen heel wat afgehakt, maar na een week zei hij:

'Laat de rest maar zitten, maar haal die grappen nooit meer uit.'

Eind twintiger jaren verhuisden wij naar Eindhoven en daar ging ik opnieuw naar de ambachtsschool. Hier bevond zich een grote kantine en wanneer iemand er in de middagpauze gebruik van wilde maken, dan moest er een dubbeltje worden betaald, 60 cent in de week, want de directie van de ambachtsschool had het beheer van de kantine verhuurd aan een particulier bedrijf. Ik wist natuurlijk precies hoe de situatie thuis was; wanneer ik ermee aankwam om aan mijn moeder geld te vragen, dan kreeg ik zeker nul op het rekest, zij moest elk dubbeltje omdraaien, dus ik hield mijn mond maar. Uit verveling liep ik buiten maar een beetje tijd te verknoeien en was blij dat de pauze voorbij was en de lessen weer begonnen. De leerlingen die wel een dubbeltje konden betalen, kwamen, na gebruik te hebben gemaakt van de kantine, het laatste half uur nog even buiten de resterende tijd doorbrengen. Daar stond 's zomers voor het schoolplein altijd een ijscoman. Zij die geld bezaten, gingen bij hem een ijsje halen. Ik ging er gewoon bij staan, maar ik kon geen ijsje kopen. Op een dag hoorde ik de ijscoman zeggen:

'Weet je wat, ik ben in een royale bui, ik verloot een ijsje tussen jullie.'

Ik stond er maar een beetje bij en kwam naar mijn mening toch niet in aanmerking voor deze loterij, want ik kocht nooit iets. De ijscoman schreef een getal op onder de 20 en vroeg tot mijn verbazing ook aan mij wat voor getal het was. Ik raadde:

'17.'

Ik bleek meteen in de roos te hebben geschoten, want ik kreeg dat ijsje, overigens onder stilzwijgend protest van de anderen die altijd een ijsje kochten.

Uiteindelijk heb ik op de Ambachtsschool in Eindhoven mijn diploma behaald.

HOOFDSTUK 3 WERKEN IN CRISISTIJD

Omstreeks beginjaren dertig, midden in de crisistijd, kwam ik van de Ambachtsschool af. Er was weinig of geen werk te vinden en ik nam baantjes aan welke anderen niet 'lustten'. Ik ging - en samen met mij vele andere werkzoekenden - naar de uitgever van een willekeurig dagblad, waar de krant van elke dag achter de etalageruit zat vastgeplakt. Er stonden onder andere advertenties in: loopjongen gevraagd, fietsjongen gevraagd.....

Dat soort werk nam ik aan, als ik tenminste het geluk had dat de baan nog niet was ingevuld.

Op de Paasheuvel heb ik in diezelfde periode, toen ik weer geen werk had, meegeholpen aan het bouwen van een boerderij in Vierhouten, vlakbij Nunspeet. De AJC ,de socialistische Arbeiders Jeugd Centrale, had de Paasheuvel gekocht en hier werden o.a. Pinksterfeesten en 1 mei-vingingen georganiseerd. Deze jeugdorganisatie werd in 1918 door de SDAP, de voorloper van de PvdA, opgericht. De AJC was een tamelijk elitaire beweging die het respecteren en leven in de natuur hoog in het vaandel droeg en zich keerde tegen de verstedelijking en individualisering van de mens. Daarnaast probeerde zij zoveel mogelijk iets te doen aan de opvang van jeugdige werklozen die anders toch maar over straat aan het rondzwerven waren.

Voor dit werk kreeg ik niet betaald, alleen kost en inwoning werden vergoed. Hier heb ik een paar maanden gezeten, totdat de boerderij klaar was.

Een volgende keer, wanneer ik opnieuw zonder werk zat, kwam mijn stiefvader naar mij toe en vertelde, dat ik daar en daar kon gaan beginnen. Ik moest mij dan uit de naad werken voor een hongerloontje, zo'n 20 cent per uur, terwijl het loon normaal 50 cent per uur bedroeg. De hele dag door was ik bezig om schepen te helpen lossen, balen cement van 50 kilo te dragen die vanuit het scheepsruim naar een bepaalde plek op de kade gebracht moesten worden.

Ik was een jaar of 16 en nog steeds had ik het flink aan de stok met mijn stiefvader. In een van die periodes dat ik werkloos was, zat ik op zekere avond thuis te eten. Mijn stiefvader merkte dit op, trok het bord onder mijn neus vandaan en zei:

‘Wie niet werkt, zal ook niet eten.’

Dit ging zo een paar dagen door en ik barstte op het laatst van de honger. Ten einde raad ging ik bij een bakker brood stelen, maar na de tweede of derde keer werd ik betrapt. Ik vertelde de bakker ongeveer mijn situatie thuis en hij kreeg met mij te doen. Nu was het een feit, dat de bakker voortreffelijk kon boksen en hij leerde mij de fijne kneepjes van het vak. Na een tijdje had ik verschillende technieken onder de knie gekregen en op een goede, of liever gezegd kwade dag kon ik het in de praktijk brengen ten opzichte van mijn stiefvader; tot dan toe moest ik voortdurend het onderspit delven en was hij mij de baas, maar nu liep het anders. Na nog eens zo'n hevige woordenwisseling wilde hij mij te lijf gaan, ik kon evenwel behendig zijn slagen ontwijken; ik was kleiner en vlugger, maar vooral doordat ik had leren boksen, kon ik hem rake klappen toedienen en had hem op het laatst flink in elkaar geslagen, hij zag er niet uit!

Mijn stiefvader durfde de volgende dag niet naar zijn werk te gaan, zijn gezicht was enorm getekend. Als laatste strohalm stapte hij naar de dokter, maar deze bleek zo ongeveer op de hoogte van het reilen en zeilen binnen onze familie en wist wat voor iemand hij was.

‘Ga jij maar aan het werk, want voor de rest mankeer je niets,’ luidde het advies van de dokter.

Diezelfde bakker ontfermde zich over mij en ik kwam bij hem aan het werk, ik kon een knaak per dag verdienen, plus twee mikken - Brabants voor vloerbroden - op de koop toe. Zo kreeg mijn moeder behalve de broden er nog een knaak bij, want ik leverde thuis altijd alles in, wat ik verdiende.

De consequentie van deze baan was, dat ik daardoor iedere morgen vroeg uit de veren moest en iedere vrijdagnacht bleef doorwerken, overigens, zonder dat hier overuren voor werden uitbetaald.

De bakker had een stevig postuur en een weelderige haardos. Hij rookte altijd Klisma's, kleine sigaretten met een gouden mondstuk, ik mocht af en toe blij zijn dat hij mij er eentje aanbood. Behalve dat ik meehielp met brood bakken, bracht ik met een bakfiets bovendien het brood rond naar de verschillende klanten toe. Hij bezat een uitgebreide klantenkring en ik moest met de zware bakfiets als fietsjongen over een behoorlijk paar 'fietslongen' beschikken.

De oven waarin ik het brood bakte, bestond uit vuurvaste steen. Hier werd het hout in gestopt en door hier een beetje petroleum over te sprenkelen en er een lucifer bij te houden ging het hout branden: even voelen of de oven heet genoeg was en uiteindelijk kon het zojuist geknede brooddeeg erin. Eerst met een broodschep zoveel mogelijk naar de achterkant en langzaam maar zeker opschuivend naar voren toe. Na drie kwartier kon het brood eruit en het verkoolde hout werd in een grote ton gegooid. Vervolgens stapte ik op de bakfiets om het zojuist warm en vers gebakken brood naar de verschillende klanten te brengen.

Het kwam zelfs zover, dat de bakker weinig of niets meer hoefde te doen, alles kwam op mij neer. Ik bakte het brood en bracht het weg.

De bakker was getrouwd, maar zijn vrouw liet zich zelden of nooit zien, zij leefde zeer teruggetrokken en sloot zich op in eigen huis.

Een enkele keer ging ik samen met de bakker met paard en wagen het brood wegbrengen en het kwam wel eens voor, dat, nadat het werk gedaan was, wij stopten bij een café. De bakker was een enorm liefhebber van biljarten, het liefst speelde hij tien over rood, daar was hij verzot op. Hij ging hier soms zo in op, dat hij tegen mij zei:

'Breng jij het paard alvast maar naar huis, ik kom zo.'

Alzo deed ik en ik hoefde bijna niets te doen om het paard te mennen, dat wist inmiddels zelf de weg.

Naast de bakkerij had de bakker nog een bijverdienste: hij handelde in honden. Hiervan bezat hij er een stuk of tien.

's Morgens, voordat de bakker uit bed kwam, dan ging ik de honden uitlaten op een uitgestrekt grasveld, dat zich achter de bakkerij bevond. D'r was er één bij, een Hollandse herder, een pracht van een gladharige hond, die een lust voor het oog was met zijn donkergekleurde tijgervel. Wij konden het goed met elkaar vinden, Max en ik, want zo luidde zijn naam. Ik liet alle honden los op het grasveld. Zodra Max zijn behoefte had gedaan, riep ik luid:

'Max!'

Dan keek hij mij met zijn grote trouwe bruine ogen aan; tegelijkertijd stak ik mijn been uit, hij nam een spurt en sprong over mijn been heen.

Er zat een hond bij, waarmee ik weinig contact kon krijgen. Het was geen kwaad beest, maar hij liet zich nooit graag door mij aaien, dan begon hij zacht te grommen; hij accepteerde maar één baas: de bakker.

Aan de bakfiets had ik een belletje hangen en dat werd door de honden al van verre gehoord, wanneer ik terug kwam van het brood wegbrengen. Mijn trouwe kameraad Max stond al te springen van vreugde, omdat ik in aantocht was, hevig trekkend aan zijn ketting die hem belemmerde om naar mij toe te komen. Ik liep op hem af en begroette hem. Bij de andere hond die zich niet liet aaien, probeerde ik dit eveneens, maar deze gaf geen teken van aanhankelijkheid. Ik liet het maar zo, liet hem rustig uit en gaf hem z'n eten en drinken.

Totdat de bakker en ik een tijd later een café binnengingen en dezelfde hond tegenkwamen, die door de bakker inmiddels was verkocht en hier zijn nieuwe baas had gekregen. Hij zag mij zitten, liep op mij af en legde zijn kop op mijn knie, alsof hij spijt wilde betuigen. Hij was mij toch nog niet vergeten.

Op een zekere morgen bemerkte ik, dat er onder de andere honden zich een nieuwe hond bevond, een Mechelse herder. Hij lag gekluisterd aan een hondenhok en ik liep op hem af om hem te begroeten, maar hij ging onverhoeds tot de aanval over.

'O, ben je er zo één,' dacht ik, 'dan moet ik je nog het een en ander leren.'

Om als voorbeeld te dienen liep ik nadrukkelijk naar de andere honden toe, liet ze één voor één uit en bracht ze één voor één weer terug. Voorzichtig, behoedzaam kwam ik steeds dichterbij dat 'kwade' beest, maakte hem rustig los en ging ermee in de wei wandelen, maar ik durfde hem niet los te laten, ik hield hem aan de riem. De bakker was intussen wakker geworden, zag mij aankomen met die hond en riep:

'Godverdomme, non de júúú!!!'

'Wat is er?' Vroeg ik, mij nergens van bewust.

'Je hebt de gevaarlijkste hond van heel Brabant naast je lopen, die heeft ik weet niet hoeveel mensen gebeten!'

Door deze waarschuwing ging ik hem ineens met geheel andere ogen bekijken, ik hield hem meteen zo kort mogelijk aan de lijn en dacht ondertussen:

'Als hij aanvalt, dan slinger ik hem in de rondte en klets hem een eind weg.'

Zover kwam het gelukkig niet, maar ik had hem nauwelijks aan zijn hok vast gekluisterd, of hij wilde mij aanspringen om mij te belagen.

Na een paar dagen kwam de bakker op mij af en zei, wijzend op de Mechelse herder:

'We moeten die vuillak kwijt.'

Uiteindelijk had hij iemand gevonden die hem wel wilde hebben. Nadat de bakker de hond aan de lijn had gebonden, stapten wij op de fiets en gingen naar het café, waar het beest was besteld door een kastelein, bij wie er verschillende inbraken waren gepleegd en die daarom zeker een hond met pit kon gebruiken.

'Laat hij hem nou niet nemen, want het is een oergevaarlijke hond,' dacht ik.

Dat valse beest had gewoon een hekel aan mensen, eigenlijk zou hij moeten worden afgemaakt.

Wij kwamen met de hond binnen.

'Is dat hem?' Vroeg de kastelein.

'Ja, dat is hem,' antwoordde mijn baas.

De kastelein pakte een keu die aan de wand tegenover de biljarttafel hing en stak het dikke eind ervan naar de hond toe. In weinige ogenblikken had de hond een flink stuk van de keu aan flarden gebeten.

'Potverdomme!' Vloekte de kastelein, 'pas een nieuwe keu!'

'Ja,' merkte mijn baas droog op, 'dan had je dat ook niet moeten doen, hè!'

'Hoe kan ik hem zo snel mogelijk aan mij laten wennen?' Vroeg de kastelein, na eerst zijn teleurstelling te hebben overwonnen vanwege het verlies van zijn nieuwe keu.

'Nu, daar weet ik wel een foefje op. Je neemt zijn waterbak en daar pis je een beetje in, zodat hij de vertrouwde geur van jou leert herkennen. Op die manier wordt hij zeker handelbaarder.'

Of deze raad werd opgevolgd en of het inderdaad het beoogde resultaat heeft opgeleverd, dat ben ik nooit aan de weet gekomen.

Na een tijdje ging ik bij de bakker weg – de handel in honden werd minder en de klantenkring van de bakker dunde uit, zodat er voor mij weinig werk overbleef – en kwam ik in de bouw terecht. Dat was ontzettend zwaar werk en ik stond iedere ochtend om vijf uur op. Vanuit een betonmolen werden de emmers gevuld en ik kreeg de taak om de volle emmers naar boven te trekken. De eerste tien of vijftien emmers gingen nog wel, maar het nadeel was, dat er geen adempauze tussen zat; want ik had nauwelijks de volle emmer naar boven getrokken, of daar kwam al weer een lege aan. Op het laatst bezat ik geen kracht meer om aan het touw te trekken, waardoor ik er maar aan ging hangen om de emmers naar boven te krijgen. Ondanks dat het in de winter was en onbedaarlijk koud, zweette ik als een otter. En dat allemaal voor twee dubbeltjes per uur!

Er deden zich in de bouw ook andere werkzaamheden voor, ik ging bijvoorbeeld zakken cement sjouwen. Ik was zo sterk als een beer en droeg soms drie zakken tegelijk met mij mee: een links, een rechts onder mijn armen en één op mijn nek en schouders.

Gelukkig kreeg ik daarna een beter baantje: ik werd telegrambesteller. Mijn stiefvader had hier opnieuw voor gezorgd. Door middel van telegraaflijnen werden de teksten van berichten overgeseind via een seinsleutel. Letters en cijfers werden aangegeven door middel van punten en strepen: de morsecode. Op een langzaam voortbewegende papierband werden de punten en strepen geschreven en de telegrafist vertaalde deze morsetekens in gewone letters. Ik bezat een eigen tafeltje en wanneer de telegrafisten de berichten aan mij gaven, dan moest ik ze wegbrengen naar hun desbetreffende bestemming. Spoedgevallen gingen voor. Wanneer er niets te doen was, dan ging ik uit verveling maar propjes gooien naar de telegrafisten, deed zogenaamd alsof ik dat niet gedaan had en simuleerde alsof ik druk aan het werk was. Een van de telegrafisten kwam op mij af en zei:

'Nu zie ik je wel steeds met propjes gooien, maar je hebt nog zoveel te doen, je kan jezelf zeer nuttig maken. Je hebt toch nu de gelegenheid om zelf te leren seinen, lijkt je dat niks?'

Eigenlijk vond ik dat wel wat.

Hij vervolgde:

'Dan moet je eerst de morsetekens uit je hoofd leren. Als je dat kan,' en wees naar een seintoestel waar niemand achter zat, 'ga je naar dat toestel toe dat zelden of nooit wordt gebruikt, maar hij staat toch aan. Daar kun je naar hartelust mee telegraferen.'

De propjesperiode was hiermee afgelopen, want wanneer ik onderweg telegrammen moest bezorgen, dan ging het in gedachten door mij heen:

'A is punt streep, B is streep 3 punten, C is streep punt, streep punt.'

En zo het hele alfabet door.

Dus kroop ik in een verloren ogenblik achter het weinig gebruikte toestel en ging zitten seinen. Ik zette zomaar een zelf verzonnen zin op de band die ik liet draaien, zodat de mogelijkheid er was

om daar later op terug te kunnen kijken. Opeens werd er op mijn schouder geklopt, het was de telegrafist die mij hierin raad had gegeven en hij beval:

'Je kan het. Hier heb je een telegram. Overseinen!'

'Jezus, 'riep ik onzeker.

'Wat Jezus! Doen, één keer moet de eerste keer zijn!'

Zo begon ik te telegraferen en van lieverlee nam ik de telegrafisten een gedeelte van het werk uit handen, want zij hoefden niet meer alle telegrammen op te nemen, ik hielp hen daarbij.

Het ging een hele tijd goed, totdat ik een spoedtelegram kreeg. Ik stopte hem in een enveloppe en zette daar met grote letters SPOED op; ik gaf de enveloppe door aan een leerling telegrambesteller en lette er niet meer op, want ik wilde verder gaan met oefenen. Deze leerling was, na later bleek, vergeten dit spoedgeval weg te brengen.

Na een tijdje kwam de chef vanuit zijn kantoor naar beneden denderen en riep:

'Wat is hier loos? Er is een telegram met 'SPOED' gelanceerd en dat is niet op tijd binnengekomen. Wij hebben hierover een klacht binnengekregen. Wie heeft dit telegram opgenomen?'

Ik kon alleen maar bekennen, dat ik dat was geweest, terwijl ik daar eigenlijk niet de bevoegdheid toe had.

De gehele band met morsetekens van het toestel waarachter ik zat moest worden nagegaan, totdat ze het bericht eindelijk hadden gevonden.

'Van nu af aan is het afgelopen,' sprak de chef, 'je mag niet meer seinen. Het was jouw verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat het telegram op tijd aankwam.'

Ik probeerde mij nog te verweren:

'Het is mijn schuld niet hoor. Ik heb er wel degelijk SPOED op gezet, maar degene die hem had moeten bezorgen, heeft verzuimd om dit te doen.'

'Niks mee te maken, verdwijn trouwens maar helemaal.'

Zo stond ik van de ene op de andere dag op straat.

Dit werk heb ik zeker een jaar gedaan en ik zou hier ongetwijfeld veel langer werkzaam zijn geweest, wanneer er op deze manier geen kink in de kabel was gekomen.

Ik moest weer op zoek naar ander werk en mijn volgende baan kreeg ik bij Philips.

Bij deze gloeilampenfabriek in Eindhoven heb ik bij de glasblazerij gewerkt, als 'aftikker'. Ik bezat een diploma van de ambachtsschool, maar daar hadden ze geen werk voor. In de fabriekshal bevond zich een plateau, die helemaal in de rondte liep, en hierop stonden de glasblazers. De aftickers bevonden zich op de begane grond. Ik moest met twee oude mannetjes werken. Zij liepen continu heen en weer, van de oven naar de vorm, waarin het vloeibare glas in gegoten werd. Dat ging verder ongeveer als volgt:

Een dunne holle pijp werd in de oven gestopt, gevuld met het vloeibare glas. De glasblazers wisten precies de hoeveelheid die ze moesten nemen, afhankelijk van de vorm die hiervoor nodig was. Dat vloeibare glas zette zich vast aan het uiteinde van de pijp en al lopende bleven ze blazen - hun bolle wangen leken wel ieder moment uit elkaar te zullen spatten - en tegelijkertijd draaiden ze constant de pijp in de rondte. De vorm die het moest worden ging er al een beetje inzitten en ondertussen liepen ze naar een mal toe die de vorm van bijvoorbeeld een gloeilamp had. De glasblazer drukte op een pedaal, de scharnierende mal opende zich en vervolgens ging het glas aan het uiteinde van de pijp erin. Het pedaal werd losgelaten en de mal sloot zich. Op hetzelfde ogenblik ging hij door met blazen, zodat het glas goed tegen de binnenwanden van de mal werd

gedrukt. Zodra dat was gebeurd, werd de mal geopend en de vorm was klaar. Vervolgens kreeg ik de pijp en tikte de vorm er vanaf met een of ander gereedschap dat de vorm had van een halfronde vijl.

Daarna stopte ik de bellen, vaak gloeilampen, in een groot rek. Het kwam soms voor, dat ik zo'n bel per ongeluk kapot sloeg omdat deze er niet goed af ging of omdat ik verkeerd aftikte. Die mannetjes zweetten als een otter en omdat ze daardoor voor niks hadden geblazen, konden ze flink te keer gaan. Zij keken naar het aantal: wanneer de een achterliep en even later weer bij was, dan konden ze voor zeker aannemen, dat ik er een van de ander had stuk geslagen. Om dit te voorkomen, gooide ik ook wel eens een goede lamp van de andere glasblazer in de afvalbak, zodat het minder opviel en op die manier hadden ze hetzelfde aantal. Af en toe kwam er een grote wagen langs – hierop stonden rekken, gevuld met bakken van lampen welke waren afgekeurd – om de mislukte of kapotte lampen op te halen. Deze stopte ook bij de oude mannetjes en terwijl de man van de wagen aan het laden was, riep hij naar ze:

'Hé, kijk eens even, die kunnen we zo weg sodemieteren!'

Dat betekende echter, dat zij minder kregen betaald.

Na nog eens een aantal lampen per ongeluk te hebben stukgemaakt, kreeg ik ruzie met een van de oude mannetjes, en ik zei dat hij kon barsten. Terstond haalde hij de chef erbij en tegen hem zei ik dat hij op kon sodemieteren. Hij 'sodemieterde' inderdaad 'op', maar er kwam een hogere Piet voor in de plaats - de hogere bazen droegen in dit bedrijf, om onderscheid te maken, allemaal witte jassen - en ik maakte hem duidelijk, dat hij eveneens 'op kon flikkeren'. Tenslotte werd ik op kantoor op het matje geroepen en achter een lange tafel zaten 3 heren mij ernstig aan te kijken, alsof ze mij aan het verdoemen waren. Voordat ik ze de kans gaf om iets te zeggen, riep ik:

'En krijgen jullie ook allemaal de pest maar.'

Het kon mij uiteraard niet verbazen dat ik als gevolg van deze niet zo hartelijk verlopen conversatie op staande voet werd ontslagen.

Ik was ontzettend blij om hier weg te zijn en kon wel dansen van vreugde, maar ik moest thuis toch nog even vertellen, dat ik geen werk meer had. Mijn moeder hilde tranen met tuiten, want dat scheelde f 8,75 per week, wat wij aan inkomsten waren kwijtgeraakt.

HOOFDSTUK 4 HET ZWERVERSBESTAAN

Omdat ik zonder werk zat - het was in de dertiger jaren, nog steeds crisistijd - en het voor velen, inclusief mijzelf, onmogelijk was om ook maar iets van dien aard te vinden, zwierf ik van verveling zo'n beetje doelloos langs de straten.

Van huis uit werd ik constant achter mijn broek gezeten, mijn moeder en stiefvader wilden, dat ik werk ging zoeken. Dat deed ik regelmatig, maar wanneer ik aan de portier van een of andere machinefabriek hierom vroeg, dan zei hij:

'Nee, geen werk, maar we hebben nog personeel over. Je kunt er wel een stelletje meenemen....!'

Op de straat leerde ik mijn vriend kennen, Henk van de Kruis, een jongen met rood haar, blauwe visogen die in een sproeterig gezicht prijkten en hij was ruim een kop groter dan ik. Hij had een zekere reputatie opgebouwd als zwerver, het zwerven zat hem in het bloed. Hij hoefde dit evenwel niet te doen, want zijn moeder was gek op hem en ze leden niet echt armoede. Ik kwam vrij regelmatig bij hem thuis. Zijn moeder zag er voor haar leeftijd, een jaar of veertig schatte ik,

oud uit en zijn vader was een norse man. Hij sprak nooit een woord. Zij noemde hem de 'Antichrist', waarschijnlijk omdat zij nogal gelovig was en hij bij het Vreemdelingenlegioen had gezeten. Ik zat eens alleen met hem in de huiskamer en voelde mij niet op mijn gemak met zo'n 'Willem de Zwijger'. Naast dat hij niet sprak, bewoog hij zich ook niet, net een pop. Echter, tot mijn verbazing begon hij zomaar tegen mij te praten en vertelde iets over wat hij vroeger had meegemaakt.

Op een dag vroeg Henk aan mij:

'Zullen wij een potje gaan zwerven?'

Hiervoor was ik wel te porren, want ik had geen werk, voor de rest niets om handen en de situatie thuis was er niet naar om mij tegen te houden. De volgende dag trokken wij Eindhoven uit, ons reisdoel zou Amsterdam worden.

Henk had de echte stevige tred van iemand die gewend was om veel te lopen. Na een tijd zo doorgestapt te hebben - ik was blij dat ik hem bij kon houden - begonnen onze magen hevig te knorren. Henk nam het voortouw:

'Zie je die bakkerij daarginds? Daar kom ik zo direct met een brood uit.'

Kort daarna kwam hij inderdaad met een brood onder zijn arm de bakkerij uit wandelen. Dit kon hij niet gekocht hebben, want we hadden geen geld bij ons. De volgende dag, toen wij weer een bakkerij zagen, zei hij:

'Nu ben jij aan de beurt.'

'Daar begin ik niet aan, dat is niet mijn sterkste kant.'

'Ben jij nu helemaal mal, ik ga je niet alleen op sleeptouw nemen!'

Door de nood gedwongen trok ik de stoute schoenen aan en stapte de winkel binnen, en kwam er inderdaad uit met een oud brood. Brood van twee, drie dagen oud, dat de bakker toch anders zou weggooien. Maar het was gelukt, we hadden te eten en ik was zeer opgelucht.

'Zie je nu wel,' zei Henk, 'het ging toch prima?'

Het was niet zo, dat we bij iedere bakker of slager waar wij binnenkwamen, ons telkens wat werd toegestopt, het werd ons meerdere keren geweigerd.

Maar de volgende gebeurtenis verliep heel bijzonder: ik stapte, toen wij in een volgend dorp waren beland, opnieuw een bakkerij binnen en vroeg om oud brood, maar de bakker riep nors:

'Nee, dat heb ik niet, opgedonderd!'

Ik zag aan de overkant nog een bakker, ging hier naar binnen, en vroeg om hetzelfde. Ik sprak de woorden zeker op zo'n gevoelige, smekende toon uit en zag er blijkbaar zo meelijwekkend uit, dat de tranen hem bijkans in de ogen schoten. Toen gaf hij mij een heel brood, vers!

Ondertussen hield de vorige bakker die mij eerst brood had geweigerd, mij met argusogen in de gaten en had gezien, dat ik bij zijn concurrent meer resultaat bereikte dan bij hem. Hij wenkte mij, vroeg of ik binnen wilde komen en drukte mij evenzo een brood in handen.

Behalve bij bakkerswinkels haalden wij bovendien brood op bij verschillende kerken: in speciaal daarvoor bestemde ruimtes lagen daar broden in voorraad, bedoeld voor zwervers en andere armlastigen. Hier konden wij dikke sneden tarwebrood krijgen, compleet met een dikke belegging. Bij het Leger des Heils konden we eveneens te eten krijgen, maar hier moesten we nog voor gaan bidden ook, en nog wel voor soep die niet te pruimen was, die had veel weg van zeepsop.

Onderweg zochten wij onze slaappleatsen in hooibergen, oude schuren en in bossen en parken. Gaandeweg bevonden wij ons al ruim halverwege de route Eindhoven – Amsterdam, toen wij zomaar ergens in een groot bos terechtkwamen. Wij verwijderden ons voldoende van het bospad, vonden ergens tussen de struiken een vieze oude rieten mat en kropen daar vlug onder, doodmoe van het vele lopen. Het werd al schemerig, het was zomer en er waren muggen bij de vleet, maar ondanks het irritante gezoem boven onze hoofden overwon de vermoeidheid het en sliepen wij weldra in. De volgende morgen stonden we geradbraakt op.

'Ik moet je toch wel bewonderen,' zei Henk.

'Hoezo?'

'Dat je alles zo zonder klagen en morrelen, zonder negatief te zijn, alles neemt zoals het komt. Ik heb meer met dit bijltje gehakt en wist wat we zouden gaan meemaken, maar ik weet wat jij te verduren hebt. Ik heb andere jongens meegemaakt die met mij mee gingen zwerven, maar die haakten al gauw genoeg af. Zij hadden van tevoren een te romantisch beeld van het zwerversbestaan, maar jij blijft maar gewoon door sjokken naast mij en wat er in je omgaat, dat weet ik niet, maar volgens mij staat je verstand dan op nul, aangepast aan de omstandigheden.'

Ik herinner mij– na al vele kilometers te hebben gelopen bevonden wij ons inmiddels onder de rook van Amsterdam - dat ik weer aan de beurt was om een winkel binnen te gaan, een slagerij, en vroeg aan de slager, of hij nog oud vlees had.

'Genoeg,' zei hij.

Daarop gaf hij mij een paar kilo spek en wij aten daar onbedaarlijk veel van. Lèkker!! Wij smulden ervan.

Maar het bleek vreselijk zout te zijn; onderweg kregen wij prompt een verschrikkelijke dorst.

Even later kwamen wij in Amsterdam aan. Ergens bij de haven stond een grote waterpomp en het eerste wat we deden, was, om hieruit te drinken, te drinken en nog eens te drinken.

Aan de haven van Amsterdam zagen wij een oude Ford langs de walkant staan, niet afgesloten, onbeheerd. Hier gingen wij in slapen, zij het niet al te comfortabel, want door alle kieren en gaten kreeg de wind vrij spel. De volgende middag, want tot zo lang hadden wij geslapen, stapten wij uit de auto en zagen een schipper bezig die zojuist met een vaarboom zijn boot van de walkant afduwde. Hij merkte ons op, draaide terstond de boom om, waar aan het andere uiteinde een haak was bevestigd, en trok zijn boot terug naar de wal. Hij vroeg:

'Willen jullie een kop koffie hebben?'

Zo hebben wij tijdens onze zwerftocht meerdere malen mensen ontmoet die zich ons lot enigszins aantrokken.

Henk wilde daarna meteen verder gaan, Amsterdam in, maar ik had geen zin meer, was nog doodmoe van de ons achterliggende lange, uitputtende reis, zag een bankje staan en ging hierop zitten. Henk drong aan:

'Kom, we moeten doorgaan.'

'Nee, ik kan niet meer, hoor. De pot op, ik ga hier eens even flink zitten uitrusten.'

'Kom nu mee, want we moeten nog onderdak zien te vinden.'

'Dat kan me niet verdommen, dat onderdak, ik blijf hier zitten.'

'Dan ga ik alleen.'

'Je gaat maar.'

Ik zag Henk geleidelijk uit het zicht verdwijnen, het was al laat in de avond en tussen schemer en donker. Het begon zachtjes te regenen. Opeens kwam er een jonge man, ik schatte hem een paar jaar ouder dan ik, voor mij staan en ik vroeg mij af wat hij van mij wilde. Hij ging naast mij zitten en vroeg:

'Ben je aan het zwerven?'

'Ja.'

'Ik ben er eigenlijk ook aan toe, want ik ben aan mijn laatste geld bezig en als dat op is, dan heb ik niks meer. Ik heb nog wel een kamer, maar de huur loopt binnenkort af. Ik heb de stoute schoenen aangetrokken en van mijn laatste geld een heel lot in de loterij gekocht. Wanneer daar geen prijs op mocht vallen, dan spring ik zo de haven in.'

Een ogenblik staarde hij somber voor zich uit, maar toen stond hij plotseling op en zei:

'Kom, ik weet iets voor je.'

Ik stond eveneens op en sjokte achter hem aan. Korte tijd later stond hij stil voor een logement en ik liep met hem mee naar binnen. Hij stapte op de eigenaar af - een grote dikke vent met een opgeblazen gezicht - bleef even staan praten met hem en kwam vervolgens op mij toegelopen. De vreemdeling verklaarde:

'Je kan hier niet eten, alleen maar slapen, meer kan ik niet voor je doen, salut.'

Toen liep hij naar de uitgang, deed de deur open, stapte naar buiten en de deur sloeg langzaam achter hem dicht; hij was verdwenen. De regen kletterde hard tegen de ramen van het logement, dus ik was blij dat ik onderdak had.

De volgende dag werd ik wakker. Ik dacht na over wat voor iemand de vreemdeling was geweest en kreeg het vreemde gevoel dit niet meegemaakt te hebben; iemand die een ogenblik in je leven stapte en er terstond weer uitliep, na eerst een goede daad te hebben verricht. Bijzonder onwezenlijk kwam deze gebeurtenis op mij over.

Na verloop van tijd kwam ik Henk van de Kruis ergens in Amsterdam op het spoor. Het bleek niet moeilijk te zijn om hem te vinden, omdat de stad over een uitgebreid zwerverscircuit beschikte, iedereen kende elkaar in die kringen en Henk viel bovendien nog eens extra op met zijn rode haar.

Zo nu en dan gingen we ergens in Amsterdam slapen, maar af en toe ook daarbuiten en zodra we de stad uitliepen, dan strekte het oneindige polderlandschap zich voor ons uit. Van het vele lopen hadden wij heel wat blaren onder onze voeten gekregen. Wij liepen over de stoppels van pas gemaaid gras en dat was een martelgang van jewelste voor onze zere voeten, die gestoken waren in versleten schoenen.

Na het vinden van een hooiberg, het liep al tegen de avond, klauwden wij wat hooi hieruit weg en sprongen in de zo ontstane ruimte. Behaaglijk lagen wij daar in, omgeven door de warme broei van het hooi en vielen uiteindelijk in slaap. Maar 's morgens vroeg werden wij abrupt in onze slaap verstoord, wij hoorden een schreeuwend stemgeluid:

'Godverdomme, Non de Jus, Jezus nog an toe!'

En ik voelde dat Henk al aan het kijken was naar waar dat gevloek vandaan kwam. De bezitter van de stem, die van de boer afkomstig bleek te zijn, kwam op ons af en raasde door:

'Mijn hele hooiberg hebben jullie verpest!' En daarop volgend wat minder streng:

'Stelletje armoedzaaiers, nu kom maar mee!'

Wij wisten niet hoe snel we uit de hooiberg moesten springen en de boer, een stevig uit de kluiten gewassen kerel, wenkte ons dat wij achter hem aan moesten lopen; we gingen naar zijn boerderij en stapten naar binnen, de boerin stond in de keuken. Wij vreesden al het ergste en dachten, dat ons een of andere straf te wachten stond, maar integendeel, de gemoedelijke boerin maakte een lekkere pot koffie voor ons klaar.

Wij keerden terug naar Amsterdam en in de vele daar aanwezige grachten lagen verschillende oude schuiten te dobberen. Hier sliepen wij somtijds ook in. Naderhand had een derde persoon zich voor een korte periode bij ons gevoegd, George heette hij. Deze jongen bezat veel gevoel voor humor. Wij waren op zoek naar een slaapplek en gekscherend sprak hij met een verdraaide stem, op een deftige manier, gesticulerend, wijzend op een oude, krakkemikkige boot die ergens lag aangemeerd:

'Zullen wij vannacht maar niet in ons hotel gaan slapen jongelui, maar in dat mooie jacht daar?'

Op het laatst waren wij het meer dan zat en hielden het wel voor gezien in Amsterdam; Henk en ik namen afscheid van George en aanvaardden vervolgens onze voetreis, terug naar Eindhoven. Al met al heeft onze zwerftocht een paar maanden geduurd.

HOOFDSTUK 5 MILITAIRE DIENST

Bij thuiskomst vroeg ik aan mijn moeder, of er al bericht was binnengekomen van militaire dienst, want ik wist dat er ieder moment een oproep kon komen. Dat bleek nog niet het geval te zijn.

Zij was niet nieuwsgierig naar waar ik al die tijd had uitgehangen, dat kwam niet in haar op, dus zij vroeg daarom ook nergens naar. Een paar uur daarna kwam mijn stiefvader thuis. Hij brulde:

'Wat doe jij hier? Je hoort hier niet. En nu eruit!'

Daarop antwoordde ik:

'Ik wil er wel uit, maar kom jij maar eens even mee naar buiten.'

Ik was toen 17 jaar en hij was in de kracht van zijn leven. Ik liep de deur uit en schreeuwde:

'Kom op, kale kop, vuile lafbek, ik sla je in elkaar!'

Maar hij durfde niet naar buiten te komen; dat ik hem vroeger al flink te grazen had genomen, was hier ongetwijfeld debet aan.

Van de buurman vernam ik later - hij had het gesprek tijdens de ruzie afgeluisterd - dat hij op het punt stond om mij bij te staan, als mijn stiefvader mij eventueel zou hebben willen aanvallen. Hij wist wat voor persoon mijn stiefvader was, maar eveneens wat voor een lafaard hij was en dat ik hem makkelijk aan kon.

Mijn moeder nam het nooit voor mij op ten opzichte van hem; zij had al meerdere malen gezegd, dat ze mij eigenlijk gelijk moest geven, wanneer ik weer eens met hem in de clinch lag. Maar ze zei, dat ze met mijn stiefvader moest leven en niet met mij. Na verloop van tijd vond mijn moeder, dat dit een onhoudbare toestand werd. Zij had haar moeder, die in Utrecht woonde, mijn opoe dus, geschreven of ik tijdelijk bij haar kon komen wonen en dat was geen probleem, ik was welkom.

Lang heb ik niet bij opoe gewoond, want de tijd brak aan dat ik mij moest melden voor militaire dienst. Op de oproepkaart kon je kiezen welke kant je op wilde, de landmacht of de marine. Ik koos voor de marine.

Ik hield er helemaal geen rekening mee, dat ik afgekeurd kon worden. Ik had namelijk een lichte handicap: een slecht ziend linkeroog en bij de marine waren ze strenger qua keuring dan bij de landmacht.

Toen ik in Den Helder, bij vliegveld de Kooy, mij meldde bij de keuring, werd ik door de oogarts onderworpen aan een ogentest. Samen met andere jongens stond ik te wachten op mijn beurt. Degenen die voor mij waren, moesten eerst met het ene, vervolgens met het andere oog het bord met de grote en kleine letters en cijfers datgene oplezen, wat de arts aanwees. Eén oog werd bedekt met een soort pollepel, terwijl met het andere oog gelezen kon worden.

Ik bemerkte, dat de arts constant dezelfde letters en cijfers aanwees en probeerde de volgorde hiervan te onthouden. Toen ik aan de beurt was, kon ik met mijn slechte linkeroog alles moeiteloos opzeggen.

Zo kwam ik door de keuring.

Ik kwam terecht bij een hangar, als vliegtuigmaker. Dit was een onderdeel van de marine, een leerschool voor vliegers. Hier werd eerst geoefend op het land om vervolgens over te schakelen op watervliegtuigen. Deze vliegtuigen waren dubbeldekkers, Fokkers uit 1924. Iedere vliegtuigmaker bezat een eigen machine die vliegklaar gemaakt moest worden. Dit betekende, dat ik moest controleren of er nog genoeg benzine inzat, of de oliedruk goed was en dat soort dingen meer. De vleugels van de vliegtuigen bestonden uit houten spanten, overdekt met dun zeildoek. Wanneer je per ongeluk tussen die spanten je voet zette, dan stapte je zo door dat zeildoek heen.

Op een gegeven ogenblik kwam er een officier op mij af, vergezeld door een milicien, een dienstplichtige soldaat. Hij wees op mijn broek en zei:

'Je hebt een scheur in je broek.'

'Dat weet ik.'

'Ga naar de provoost toe en vertel hem, dat ik heb gezegd, dat die broek moet worden genaaid. Die scheur moet weg.'

Ik begaf mij naar de provoost en vertelde hem datgene wat mij was opgedragen.

'Ga je gang, help jezelf,' verzocht hij.

Dus ik aan het naaien geslagen, met grote steken, aan de ene kant van de scheur een beetje en aan de andere kant ook.

'Zo is het voldoende,' dacht ik, 'die draad houdt het wel.'

Ik ging weer aan het werk, in het volste vertrouwen, dat die officier mij niet meer zou lastig vallen, maar hierin had ik mij vergist. Hij kwam even later op mij aflopen en vroeg:

'Laat eens zien!'

Ik toonde hem het door mij zojuist genaaide gedeelte en hij brieeste:

'Is dat lappennaaien?'

Ik vloekte:

'Ja, godverdomme.'

Op het moment dat ik die vloek had laten vallen, dacht ik: 'Ojee, dat wordt prison.'

Vreemd genoeg en gelukkig voor mij keek hij mij stomverbaasd aan – hij scheen even ontzag voor mij te hebben - en sloop daarna stilletjes weg. Ik begreep zijn tolerante houding niet, want achteraf had hij mij zo de stront in kunnen trappen.

Bij de hangar kwam ik iemand tegen en hij vroeg:

'Ben jij niet van Hassel?'

Er kwam een teken van herkenning:

'Ja, ben jij niet Busse?'

'Ja, maar wel korporaal Busse.'

'Nee, voor mij blijf je gewoon Busse.'

Ik had met hem op de ambachtsschool in Eindhoven gezeten en ik kon mij nog herinneren, dat hij onder hetzelfde sterrenbeeld was geboren als ik. Diezelfde dag, toen ik hem weer tegenkwam, zei ik gekscherend tegen hem:

'Je hebt zeker niet veel geluk in de liefde, hè?'

'Nee, hoe weet je dat?'

'Omdat je onder hetzelfde gesternte geboren bent als ik en met mij is het net zo gesteld.'

'Daar geloof ik geen flikker van, dat van die sterrenbeelden.'

'Uit je antwoord bemerk ik, dat ik toch zeker een beetje gelijk heb.'

Wanneer er een vliegtuig ging landen, dan stond ik gereed om het toestel op te wachten en verder te begeleiden. In enkele gevallen vlogen de piloten tot op grote hoogte met een snelheid van over de 200 km per uur en zodra het aan de grond kwam, was het vliegtuig bedekt met een laag ijs. Langzaam taxiede het toestel over de grond naar de hangar toe en als het tot stilstand kwam, schoof ik onder elk wiel een blok, ieder voorzien van een dik touw. Het waren namelijk lichte toestellen en op die manier konden ze niet door een harde wind van hun plaats worden weggewaaid. Achter, onder aan het vliegtuig zat een rem, een kromme ijzeren haak; in de cockpit kon je deze mechanische rem in werking stellen en op die manier boorde de haak zich in de grond.

Terwijl ik op een keer met de blokken bezig was, riep Busse tegen mij:

'Hé, kan het niet een beetje vlugger!'

Dat was voor mij olie op het vuur: ik liet het blok dat ik in mijn handen had, op de grond vallen, en, met het touw in mijn handen draaide ik mij om mijn as heen en slingerde het blok met flinke vaart naar hem toe. Op het nippertje kon hij daar nog overheen springen. Als korporaal kon hij hier zeker werk van maken, maar ik heb er nooit meer iets van vernomen. Busse heeft mij sinds die tijd niet meer benaderd.

Soms mocht ik met de piloot meevliegen, als ballast. Vooral de eerste vlucht staat bij mij nog goed in het geheugen gegrift. Er bestond een ongeschreven wet, dat de piloot die een nieuweling meekreeg allerlei capriolen met het vliegtuig uit ging halen om de nieuweling op deze wijze bang en misselijk proberen te maken. Om dit voor elkaar te krijgen, maakte hij bijvoorbeeld een looping. Dat was in feite strafbaar, de piloot mocht dit uitsluitend doen in opdracht.

De piloot vroeg:

'Heb je wel eens gevlogen?'

'Nee, mijnheer.'

'Ga maar achterin zitten.'

Dat deed ik. Ik kreeg een parachute in mijn handen gedrukt, maar niemand vertelde mij, toen niet en later niet, hoe die werkte. Nadat de propeller door een milicien door middel van een stok met een lus eraan was aangedraaid en de blokken waren weggehaald, taxieden wij over het veld en even verderop werden wij opgevangen door een milicien die daar op wacht stond. Hij zette het vliegtuig op de wind door de punt van de vleugel vast te pakken. Daarop volgde de piloot een beetje gas zodat het vliegtuig in de juiste windrichting kon worden gezet.

Het vliegtuig steeg op. Na enige tijd gewoon te hebben gevlogen, begon de piloot plotseling een looping te maken; ik was niet bang en vond het juist leuk, maar ik wilde evenwel toch, terwijl wij weer normaal vlogen, iets zeggen. Tussen de piloot en mij bevond zich een spreekbuis, waardoor ik met hem kon communiceren. Boven het geraas van de motoren uit schreeuwde ik hierdoor:

'Mijnheer, als u weer eens een looping maakt, wilt u mij dan wel van tevoren waarschuwen! Dan kan ik er rekening mee houden en mij een beetje schrap zetten.'

'Hahaha,' lachte hij luid, 'ik weet zelf niet wanneer er een komt.'

Wij waren net geland en een man kwam op ons af, een onderofficier.

'Je hebt opnieuw gevaarlijk gevlogen! Sprak hij tot de piloot. 'Twee dagen mag je niet meer vliegen.'

Dat was een enorme straf voor zo'n piloot, want dat scheelde een hoop geld en zij waren bezeten van vliegen. In zo grote mate zelfs, dat, als boven windkracht 6 de vliegtuigen niet de lucht in mochten gaan, bij windkracht 7 de piloten nog stonden te popelen om te mogen vliegen.

Iedere milicien mocht mee met de piloot, als hij tenminste gevonden kon worden. De meeste van hen waren aan het werk in de vele bijgebouwen, maar ik was steevast bij het vliegveld te vinden. Wanneer de piloot niet snel genoeg de aangewezen milicien kon vinden, werd ik in de haast aangewezen om mee te gaan. Voor iedere vlucht die ik meeging kreeg ik f 3,00 per uur en dat telde lekker aan. Op een dag zijn wij met onze luchtvloot in V-vlucht naar Soesterberg gevlogen. Dat meevliegen heeft mij tenslotte geen windeieren gelegd en toen ik uit dienst kwam, had ik een aardig kapitaaltje in mijn zak, zeker voor die tijd een behoorlijk bedrag.

Ver buiten de hangars bevond zich een uitgestrekt terrein waarop door de vliegtuigen schietoefeningen werden gehouden. Ieder vliegtuig had in die jaren al een mitrailleur aan boord die door de propellers heen kon schieten. Beneden op het terrein stond een plateau met een grote schietschijf opgesteld waarop de piloten moesten richten en het was zaak om schuin naar beneden hierop af te vliegen, het doel te raken en daarna op te trekken. Deze handeling moest de piloot 3 maal verrichten en na afloop werd het resultaat bekeken. Dat ging tijdens de periode toen ik in dienst zat, tot nu toe altijd goed, totdat op een dag een piloot te laat zijn toestel optrok, zo geconcentreerd was hij op het doel gericht. Hij stortte met zijn vliegtuig boven op het doel en was morsdood. Direct na het gebeuren werden alle andere piloten verplicht om met hun vliegtuigen het luchtruim te kiezen om zodoende door dit ongeval hun vliegangst te overwinnen. In weerwil van het tragische gebeuren ging het leven gewoon verder, want de volgende dag werd de plunje van de omgekomen piloot bij opbod verkocht.

Ook wij als dienstplichtige soldaten moesten regelmatig schietoefeningen houden. Op de schietbaan schoten we op doelen en er bevond zich hier een officier die de eigenaardigheid had om steeds in het schootsveld te gaan lopen, maar hij zei dat we niet moesten ophouden met

schieten. We hadden hem zo voor zijn raap kunnen schieten, dit kon alleen al gebeuren door de vele afzwaaiers. Maar hij bleef er op hameren dat we door moesten gaan en onderwijl vlogen de kogels hem om de oren. Totdat een sergeant beval dat hij toch een beetje uit de weg moest gaan, voor het geval dat hij geraakt zou worden. De officier antwoordde dat het zijn eigen risico was, maar de sergeant zei, dat hij uiteindelijk verantwoording diende af te leggen. Hij verzocht de officier dus dringend om voortaan langs de kant te gaan lopen, zodat hij uit het schootsveld bleef. Ten slotte volgde deze het bevel op.

Iedere avond om 8 uur werd er een ronde gedaan in alle gebouwen, waaronder eveneens de slaapzaal viel, om te controleren of alles in orde was. Eerst kwam er een milicien langs, om de officier voor te gaan. Deze milicien begon eerst 'rond' te roepen, ten teken dat wij stijf in de houding moesten gaan staan, bewegingloos, omdat de officier kwam inspecteren. Om de anderen voor de grap tot schrikken te brengen, deden wij net alsof wij de controle uitoefenden. Dit gebeurde om een paar minuten voor acht, net voor de werkelijke controle. Dan smeten wij een deur open en riepen luid:

'Rond!'

In het begin ging iedereen straf in de houding staan en wij lachten ons een beroerte. De 'namaakrond' werd op verschillende avonden herhaald, maar iedereen had deze grap zo langzamerhand wel in de gaten gekregen.

Totdat op een zeker moment, de meeste jongens hadden zich te ruste gelegd, toen er weer een valse 'rond' werd geroepen, maar niemand reageerde, kort daarop de echte 'rond' kwam. Wij dachten dat dit nog steeds de valse 'rond' moest zijn en een van ons reageerde hierop met:

'Lik mijn kont!'

De officier kwam verder de zaal binnen en vroeg:

'Wat zeg je?'

Geen antwoord. Wij lagen allemaal zogenaamd te slapen. Toen stapte de officier naar de eerste kooi toe en vroeg:

'Hé, heb jij dat gezegd?'

'Wat, meneer?'

'Lik mijn kont!'

'Nee hoor.'

Zo liep hij langs iedere kooi, steeds hetzelfde vragend, en telkens kreeg hij een ontkennend antwoord. De officier ging tenslotte zonder resultaat weg en de deur sloeg achter hem dicht. Even wachtte iedereen af, maar kort hierna steeg er een bulderend gelach in de zaal op. Plotseling werd de deur met een ruk opengegooid en ineens was het weer muissstil.

In dezelfde periode – ik had inmiddels bericht gekregen dat mijn opoe was overleden en mijn ouders waren weer in Utrecht gaan wonen - kreeg ik een brief binnen, waarin stond dat ik nog recht had op een erfenis van mijn overleden vader. Het ging om een bedrag van f 600,- dat moest worden verdeeld tussen mijn broer Piet, mijn zuster Nel en mij. Dat betekende een flink kapitaaltje toendertijd. Mijn stiefvader had hier echter al eerder lucht van gekregen en ging naar de van Hassel, een oom van ons, die een en ander namens de familie regelde. Hij wist hem zo te bepraten, dat hij de f 600,- meekreeg. En niet in de laatste plaats was dit mede te danken aan zijn innemende manier van doen, die hij vergezeld liet gaan met een glimlach, waarbij zijn parelwitte tanden werden getoond.

Natuurlijk wist ik hier niks van af en volkomen onwetend dat mijn stiefvader ons dit kunstje had geflikt, stapte ik in mijn marinepak naar de Abstededijk, een straat in Utrecht, waar deze van Hassel woonde, om het deel van de erfenis op te eisen. De oom, die, nadat onze vader was overleden, de voogdij over Nel, Piet en mij kreeg, vertelde mij dat mijn stiefvader een paar weken geleden het geld al had opgehaald; ik kon niet eens echt woedend zijn op en verbaasd zijn over mijn stiefvader, toen ik dat hoorde, want ik wist hoe hij in elkaar stak. Ik was niettemin flink kwaad op die van Hassel, omdat hij zonder ons medeweten het geld aan mijn stiefvader had gegeven. Ik kwam blijkbaar een beetje dreigend bij hem over, vanwege mijn houding en mijn kledij, want een beetje angstig verontschuldigde hij zich, dit had hij niet mogen doen, enzovoort. Uit een soort van schuldbesef bood hij mij een handvol sigaren aan. Ik had veel geld verdiend bij de marine, het kon mij eigenlijk niet zoveel schelen; bovendien nam ik in veel situaties een onverschillige houding aan, dus ook nu. Ik stak de sigaren in mijn zak en vertrok.

Thuis gekomen bleek, dat mijn stiefvader het geld al had opgemaakt, maar ik werd niet echt kwaad meer op hem, ik voelde alleen maar minachting voor hem en ik liet het blijken door tegen hem te zeggen dat ik hem een waardeloze klootzak vond. En hiermee was voor mij de kous af.

Mijn stiefvader heeft mij later vaker een loer gedraaid. Ik was nogal een fervent lezer en struinde verschillende antiquariaten af op zoek naar boeken die mij interesseerden, over onverschillig welk onderwerp dan ook. Hele series kocht ik. Maandenlang verkeerde ik buitenshuis en bij thuiskomst was ondertussen mijn halve boekenvoorraad verdwenen. Mijn stiefvader bleek ze te hebben verkocht voor een doos sigaren of iets anders wat hij dacht nodig te hebben.

De eerste periode van mijn diensttijd besloeg 9 maanden en daarna tekende ik nog 6 maanden bij. Ik ben in principe antimilitaristisch, maar wilde desondanks bij de marine blijven. Dit kwam door de onderlinge sfeer die bij de marine zeer goed te noemen was.

Na de 15 maanden diensttijd kwam er opnieuw een keuring. Wie hier doorheen wist te komen, mocht blijven en dat wilde ik wel. Maar helaas, samen met 7 anderen werd ik afgekeurd: door mijn slechte linkeroog en vanwege enigszins aanleg voor platvoeten. Wanneer je bij wijze van spreken al een rotte kies had, dan kon je het al vergeten. Er bevond zich een jongen met een nogal lang postuur bij dat afgekeurde groepje en die vroeg, terwijl hij enige boksbewegingen maakte: 'Wat doen we nou, wat moeten we nou, bokser worden, of voor de film spelen soms?'

Ik had, zoals gezegd, bij de marine veel geld verdiend en huurde een kamertje in Amsterdam. Dat geld hield ik altijd bij mij, want het kwam niet bij me op om het op de bank te zetten, dat was destijds niet gebruikelijk en uitsluitend voorbehouden aan de meer vermogende mensen.

Via de marine kreeg ik enige tijd later een aanbeveling om te solliciteren bij de Bataafse Petroleum Maatschappij en er bestond een grote kans dat ik zou worden aangenomen. Ik schreef een sollicitatiebrief en werd als reactie hierop uitgenodigd voor een gesprek.

In een grote zaal zaten drie heren aan een tafel, zij aan de ene kant en ik ging aan de andere kant zitten, zij vuurden kort achter elkaar verschillende vragen op mij af, zeker met de bedoeling om mijn gehoor te testen, maar ik miste geen één vraag, zo'n scherp gehoor bezat ik destijds. Zij vroegen onder andere of ik tegen eenzaamheid kon, omdat je ergens in een vreemd ver land werd geplaatst om daarginds naar olie te gaan boren. Ik werd geschikt bevonden en moest alleen nog voor de keuring gaan. Opnieuw werd ik afgekeurd, maar nu vanwege een beetje suiker in mijn urine.

Omdat mijn opoe was overleden en ik niet meer bij mijn moeder en stiefvader wilde wonen, ging ik teleurgesteld terug naar Eindhoven, naar mijn zuster Nel; zij zat bij iemand in de kost en deze had een winkeltje in garen en banden. Ik kwam Henk van de Kruis weer tegen, mijn oude zwerversvriend; hij had intussen werk gevonden. Ik vertelde hem wat ik had meegemaakt en zei, dat ik nu bij mijn zuster zat, maar dat ik het daar niet zo naar mijn zin had. Henk stelde me voor om bij hem en zijn ouders te gaan intrekken en zij vonden het helemaal geen probleem dat ik, zonder te betalen, door hen zou worden verzorgd. Dat deed ik, maar op den duur was dit een onbevredigende situatie voor mij, dit kon niet zo door blijven gaan, ondanks dat ik hier welkom was.

En toen kwam Spanje in beeld. Het was inmiddels het jaar 1937.

HOOFDSTUK 6 DE SPAANSE BURGEROORLOG

Ik wist dat er in Spanje werd gevochten en dat vrijwilligers van overal in de wereld zich meldden om naar Spanje te gaan met als doel de nog jonge republiek te verdedigen. Het was een burgeroorlog, waar zich op den duur verschillende buitenlandse mogendheden in mengden, waarbij Duitsland, Italië, Portugal en zelfs de kerk, het Vaticaan, de zijde van de latere dictator Franco en zijn nationalistten, later falangisten, kozen en de Sovjetunie de zijde van de pas opgerichte republiek koos. Als communistische mogendheid voelde de Sovjetunie zich bedreigd door landen zoals Duitsland, Italië en Japan, de fascistische mogendheden. Overal rommelde het in de verschillende landen: in Duitsland en in Italië waren respectievelijk Hitler en Mussolini aan de macht en in Spanje dreigde de democratisch gekozen regering door de fascistten onder leiding van Franco onder de voet te worden gelopen.

Zij hoopte dat Engeland en Frankrijk bij een eventuele aanval van de fascistische landen de Sovjetunie zouden steunen. Tevens verwachtte zij, dat Engeland en Frankrijk de kant van de Spaanse republiek zouden gaan kiezen door het zenden van wapens, maar dat bleek een illusie. Omdat Hitler en Mussolini Franco wel op die manier te hulp kwamen, voelde de Sovjetunie het als haar plicht - en niet in de laatste plaats voor haar eigen veiligheid - om de republiek militair te ondersteunen.

Franco was een van de opstandige rechtse generaals die de belangen behartigde van monarchisten, grootgrondbezitters en fascistten, en hij wilde vanuit het toenmalige Spaans Marokko met Marokkaanse (Moorse) en Spaanse troepen de republikeinse regering omver werpen. Hij kreeg bovendien steun van het beruchte Vreemdelingenlegioen.

Verschiedende West-Europese landen, waaronder de in Frankrijk zittende Volksfrontregering onder leiding van Leon Blum, namen een neutrale houding aan. Dit betekende, dat Italië en Duitsland in Spanje hun expansiepolitiek konden voortzetten en tegelijkertijd Spanje beschouwden als oefenterrein voor hun wapens en vliegtuigen. Voor de Spaanse republiek betekende de houding van o.a. het neutrale Frankrijk, de non-interventiepolitiek, dat zij, ondanks de steun van Rusland en later van de Internationale Brigade, een, achteraf, rechtvaardige maar hopeloze strijd moest voeren. Een andere belangrijke reden voor de uiteindelijke nederlaag was, dat de Spaanse republikeinen, socialistten, communisten en anarchisten onderling erg verdeeld waren.

De internationale sympathie voor de republiek was overweldigend. Maar omdat zij landhervormingen wilden doorvoeren, het land wilde verdelen onder de boeren en de macht van de kerk drastisch wilden beperken, werden deze voorgenomen maatregelen niet in dank afgenomen door de rechtse krachten.

Om een klein voorbeeld te geven van de menselijkheid, of in dit geval liever gezegd 'dierlijkheid' van de republikeinen: stierenvechten werd verboden, dat was te mensonterend, dierenmishandeling!

In het verloop van de oorlog heb ik tussen ons Spanjaarden meegemaakt die stierenvechter waren en gewoon hun pak aanhielden, omdat ze daar ontzettend trots op bleken te zijn. Na de oorlog zouden ze gewoon weer stierenvechter worden. Deze traditie lag zo stevig verankerd in Spanje, dat het niet viel af te schaffen; en nog niet, tot op de dag van vandaag.

De burgeroorlog in Spanje werd in feite gezien als een strijd tussen democratie en fascisme. De Komintern, had het vormen van Internationale Brigades georganiseerd. Opgericht door de Sovjet Unie, met als doel om de wereldrevolutie te verbreiden én om de Sovjet Unie te beschermen, was de Komintern een revolutionaire wereldpartij. Het was de bedoeling dat alle communistische partijen van alle landen zich in deze organisatie aan zouden sluiten, de communistische internationale.

Zo'n veertigduizend vrijwilligers uit verschillende landen, 'Interbrigadisten', trokken naar Spanje om de republiek terzijde te staan, waaronder ongeveer zevenhonderd vrijwilligers vanuit Nederland, die werden verworven onder meer met steun van de Communistische Partij Holland. Ik was een van die vrijwilligers.

Elke vrijwilliger had zo z'n eigen redenen om naar Spanje te gaan: enerzijds uit overwegend idealistisch oogpunt, velen waren lid van socialistische, communistische partijen of van vakbonden, maar anderzijds waren de redenen evenzeer de slechte economische omstandigheden en daardoor de hoge werkloosheid die in de landen van Europa en Amerika heersten. Joden en andersdenkenden, vooral communisten, die uit Duitsland waren gevlucht voor het nazi-regime, hadden zich eveneens bij de Internationale Brigades aangesloten, trouwens, zij konden als vogelvrij verklaarden helemaal niet kiezen.

Reeds ver voor die tijd had ik een uitgesproken mening, ik was een overtuigd communist. De opstand van arbeiders en boeren tijdens de Russische Revolutie tegen het tsaarregime in de Eerste Wereldoorlog had een grote indruk op mij gemaakt: eindelijk zou het gewone Russische volk onder de krachtige leiding van Lenin, en later Stalin, de macht overnemen en strijden tegen uitbuiting en armoede. De kapitalistische maatschappij had geen toekomst meer, de kleine machtige bovenlaag in deze maatschappij buite de in meerderheid zijnde arme onderlaag uit, maar het kapitalisme zou - zo verkondigden Karl Marx en Friedrich Engels in hun geschrift 'het Communistisch Manifest' - gezien het verloop van de geschiedenis, uiteindelijk het onderspit delven: 'Zij graaft haar eigen graf en de arbeiders en boeren zijn haar doodgravers. 'Proletariërs aller landen, verenigt U!'

Een vergelijking met de toenmalige verhoudingen in Europa en Amerika, en in mijn geval Nederland, versterkte dit idee dat het anders kon en moest. Er was hier crisis en dat betekende armoede voor de meeste mensen, uitzichtloosheid om aan werk te komen en een grote kans op oorlog was levensgroot aanwezig. Ik had enkele boeken van Marx en Engels gelezen en was er

daardoor van overtuigd geraakt, dat het kapitalisme continu dezelfde cyclus doorloopt: oorlog, vrede, crisis, opnieuw oorlog, enzovoort.

Ik las de Tribune, de krant van de communisten. Mijn moeder stemde socialisten; in de tijd dat mijn echte vader nog leefde, stemde ze altijd trouw liberaal en deze keuze werd zeker niet in de laatste plaats bepaald door de politieke voorkeur van haar man. Mijn stiefvader daarentegen bemoeide zich op politiek gebied nergens mee.

In Nederland had ik niks meer te zoeken, er was geen werk te vinden en ik kon niet eeuwig op mijn geld, verdiend bij de marine, blijven teren. Ik vroeg aan Henk van de Kruis of hij ook geïnteresseerd was om mee naar Spanje te gaan. Mede door zijn moeder, die het hem ten zeerste afraadde, ging hij niet mee. Hij wilde wel, maar zijn liefde voor zijn moeder hield hem tegen. Maar mijn besluit stond vast: met of zonder Henk: mijn reisdoel was Spanje.

Allereerst ging ik naar de steun en vroeg daar om een paspoort, maar dat bleek een rijksdaalder te kosten. Zoals gezegd had ik nog genoeg financiële armslag, maar ik voelde er niets voor om voor die pas zoveel geld uit te geven en maakte de man achter het loket duidelijk dat ik dat niet kon betalen. Dus kreeg ik daarop geen paspoort.

'Geef mij dan maar steun,' opperde ik.

Op die dreiging kreeg ik een paspoort voor niks. Daar stond evenwel 'gratis' op, maar hij was in ieder geval geldig.

In de krant las ik, dat een busmaatschappij reizen naar Antwerpen organiseerde. Er werden alleen maar retourtjes verkocht, terwijl ik slechts een enkele reis nodig had, maar deze waren niettemin zeer goedkoop. Zo vertrok ik van Eindhoven naar Antwerpen en daar aangekomen zei de chauffeur, voordat de passagiers uitstapten om de stad te gaan bezichtigen, dat de bus om zo en zo laat weer vertrok. Dit gold uiteraard niet voor mij, mijn doel was een ander dan die van mijn medepassagiers.

In Antwerpen aangekomen stapte ik een logement binnen, bracht daar de nacht door en de volgende dag begaf ik mij naar Brussel, lopend, wel te verstaan. Het was mei en prachtig mooi weer; af en toe rustte ik uit en dan dook ik tussen de bloeiende meibloemen in het gras langs de weg, en voelde mij heerlijk vrij. Ik lag hierin vreedzaam te slapen, totdat ik opeens werd wakker gemaakt door een agent. Hij was eveneens lopend en ik bevond mij al halverwege Antwerpen en Brussel. De agent vroeg naar mijn paspoort en nadat ik dit had laten zien, kon ik zonder problemen verder gaan.

De dag was al bijna ten einde, toen ik in Brussel aankwam. Ik stond op de hoek van een straat, vlak bij een kroeg, het was een beetje miezerig gaan regenen. Plotseling kwam er een oud dametje recht op mij af en begon in het Frans te praten, maar ik gaf aan dat ik dat niet verstond. Daarop vroeg ze in het Vlaams:

'Weet u waar tram 19 naar toe gaat?'

Ik zei dat ik dat niet wist, omdat ik hier onbekend was.

'O,' antwoordde ze. Zij stapte nijdig weg, maar draaide zich ineens om en riep kwaad, nog eens in het Vlaams:

'En toch heb ik niks met Vlamingen te maken!'

Ik stond op het punt om de kroeg binnen te gaan om te vragen of ik daar de nacht kon doorbrengen, toen er een man van middelbare leeftijd plotseling op mij afkwam:

'Was je van plan om hier te gaan slapen? Dat moet je niet doen, dat is een hoerentent, ga maar met mij mee.'

Bij hem thuis was het heel pover, het interieur zag er nogal vaal en sober uit, maar het bed was goed. Vooral in die periode gold, dat de Belgen meer een buiten- dan een binnenleven leidden; zij gingen liever in de staminé een pintje drinken, daarom besteedden zij minder aandacht aan het interieur van hun huizen. De volgende morgen zei hij:

'Ik weet precies waar jij naar toe gaat.'

'O ja? Waarheen dan?'

'Naar Spanje, jij bent vol van Spanje, jij ziet er helemaal zo uit om daar naartoe te gaan.'

Ik ontkende, maar hij bleef volhouden.

Ik zag eruit als om door een ringetje te halen. Ik droeg nog de kleding van de marine: een blauwe lakense broek, een overhemd met strepen en daaroverheen een prachtige jas met zwarte knopen (de oorspronkelijke koperen knopen had ik er afgehaald en de zwarte er zelf opgenaaid). De baret die erbij hoorde had ik in de gracht gegooid en daarvoor in de plaats een prachtige schipperspet met glimmende klep gekocht. Een figuur als uit een boekje en ik liep daar ook echt naar; de tred van een echte zeeman. Zo kwam ik onderweg eens twee agenten tegen en die riepen tegen mij:

'Hadiop, schipper!'

Ik voelde me op dat moment apetrots, zielsgelukkig.

De volgende morgen gaf ik mijn gastheer geld voor de overnachting, hij vroeg hiervoor maar een luttel bedrag. Ik bedankte hem voor de gastvrijheid en ging toen op weg naar het station van Brussel om de weg naar Spanje opnieuw te vervolgen. In de hal van het station keek ik om mij heen en zag overal mensen lopen en rennen die zich in allerlei richtingen spoedden, een ieder had zijn eigen doel. Als ijverige mieren bewogen zij zich door elkaar heen, iedereen scheen haast te hebben, maar ik had echter alle tijd van de wereld. Om een dag eerder of later in Spanje aan te komen, dat maakte mij niet zoveel uit. Vermakelijk stond ik dit tafereel zo een tijdje gade te slaan. Opeens kwam er een jonge man op mij af.

'Kijk eens wat een mooie ring ik hier heb,' zei hij. 'Helemaal van goud, die mag je voor een prikkie hebben.'

'Man, als ik ergens belangstelling voor heb, dan is dat niet voor jouw ringetje hoor.'

Hij stond op het punt om zich weer om te keren en verder te gaan, maar eensklaps vroeg hij:

'Ga je soms naar Spanje?'

'Dat weet ik niet, daar heb je trouwens niet veel mee te maken ook.'

'Ik wil wel met je mee, want volgens mij ben je zeker van plan om daarheen te gaan. Ik heb er al langer over nagedacht. Ik ben toch werkloos en probeer met het verkopen van deze ringetjes in mijn onderhoud te voorzien. Maar het is een pover bestaan.'

Dit was al de tweede keer dat iemand raadde dat ik op weg ging naar Spanje, het stond zeker op mijn neus geschreven. Na enig nadenken stemde ik uiteindelijk toe dat hij mij mocht vergezellen. Maar het was al laat geworden en de ringetjesverkoper bood mij aan om eerst Brussel te gaan verkennen. De volgende dag zouden we naar een adres gaan dat hij wist om alles in orde te maken voor de reis naar Spanje.

Wij dwaalden zo maar wat rond in Brussel en kwamen bij een trap die naar beneden leidde; deze gingen wij af en toen bleek er ondergronds nog een soort tweede stad te zijn: volop winkels te kust en te keur en overal een zee van licht.

De volgende dag gingen wij naar dat adres, het bleek een louche buurt te zijn, echt een verpauperde arbeiderswijk, overal grijs en grauw, niet ver gelegen vanaf het weelderige centrum van Brussel. De man die hier woonde, was een contactpersoon en hij regelde het om mensen op weg naar Spanje te helpen. Hij liep met ons mee en het was een zwijgzaam type, hij sprak alleen uit noodzaak. Ik vertrouwde het niet helemaal, omdat hij er nogal haveloos uitzag en de ringetjesverkoper kende ik tenslotte evenzo niet goed; ik bleef voor alle zekerheid maar tussen de twee mannen in lopen, ondertussen hun in de gaten houdend en erop bedacht zijnde als ze me eventueel zouden aanvallen. Deze vrees bleek achteraf ongegrond.

Even later sloegen wij ergens af bij een of andere straat en traden een huis binnen. Hier werd ons een bewijs overhandigd om naar Parijs te mogen gaan. In Parijs aangekomen zouden we verder worden geholpen. De mensen die ons hier in Brussel en naderhand in Parijs zouden opvangen waren, zo bleek, leden van de communistische partij.

De laatste nacht in Brussel was fenomenaal. De gehele nacht bleven alle gelegenheden, zoals café's en hotels, open. Je kon als armoedzaaiers, zoals wij tweeën, ergens naar binnen lopen en op een stoel gaan zitten met een tafeltje voor je, waar je je moede hoofd op je armen kon laten rusten om te gaan slapen. Het personeel dat rondliep, negeerde ons, liet ons met rust. Zo konden de ringetjesverkoper en ik in een van de café's welke wij binnenkwamen rustig de nacht doorbrengen en geen mens die daar aanstoot aan nam.

De volgende dag liep ik, samen met de ringetjesverkoper en de contactpersoon – de laatste zou alles wel even regelen, want hij sprak vloeiend Frans - naar het station. Het bleek naderhand dat ik was bedrogen door mijn maat de ringetjesverkoper, want degene die naar Spanje ging als vrijwilliger, kreeg van de communistische partij een zeker handgeld, Het geld, waaronder mijn aandeel, dat hij van de contactpersoon had gekregen om samen met mij te delen, had hij in zijn zak gestoken. Na enige tijd, terwijl ik al in Spanje zat, kwam ik hier pas achter, toen ik van anderen hoorde dat zij wel geld hadden gekregen. Het schoot mij te binnen, dat de contactpersoon de ringetjesverkoper iets toestopte, wat niet anders dan dit geld geweest kon zijn. Eigenlijk interesseerde het mij niet meer zo en bovendien bezat ik genoeg geld.

Toen wij bij het station waren aangekomen, bleef de contactpersoon heel lang stilstaan, om er zeker van te zijn dat we inderdaad in de trein zouden stappen. Er waren ondertussen steeds meer mensen, vrijwilligers, aangekomen, op het laatst genoeg om een hele wagon mee te vullen. De contactpersoon liep nog even vlug door de coupé, maakte hier en daar wat opmerkingen in het Frans, het zat mij wel goed, ik verstond het toch niet; terwijl hij mij aankeek, glimlachte ik naar hem, maar hij deed net of hij mij niet meer kende, draaide zich om en hij was nauwelijks de trein uitgesprongen of de trein kwam langzaam maar zeker in beweging.

Het was al vrij snel nadat ik hem had ontmoet, dat de ringetjesverkoper uit het zicht was verdwenen, ik reisde nog even samen met hem en een ander stel Vlamingen per trein op weg naar Parijs en daarna heb ik hem nooit meer gezien. In Parijs zouden de vrijwilligers die in Spanje wilden gaan vechten zich verzamelen. Onderweg in de trein zat een Vlaming constant uit het raam te staren en murmelde aanhoudend:

'Het is beter zo, het is beter zo.'

Een andere Vlaming deed de hele reis geen mond open.

Gelukkig zaten er daarenboven ook gezellige Vlamingen tussen, met wie ik een babbeltje kon maken.

Wij kwamen in Parijs aan en bij dat contactadres vroeg men ons naar onze antecedenten. Ik had nog wel even zin om een nachtje in Parijs door te brengen, maar we werden gesommeerd om meteen door te gaan richting Pyreneeën. Met verschillende bussen werden wij daarheen vervoerd. Aan het eind van deze reis arriveerden we met onze groep in Perpignan, een Franse plaats, gelegen in het zuiden van Frankrijk, aan de oostkust, vlak bij de Middellandse zee.

Hier kreeg iedereen touwschoenen aangemeten, die als steun moesten dienen voor het geval dat we straks in de Pyreneeën zouden gaan klimmen. De touwschoenen waren niet zo nodig, want bijna niemand van ons trok ze aan. Een gids begeleidde ons. Onze groep bestond ongeveer uit 60 mensen. Vroeg in de avond vertrokken wij nog eens met bussen naar de voet van de Pyreneeën. Als gigantische reuzen die in het halfduister een geweldige indruk maakten doemden de bergen voor ons op. Daar moesten we overheen zien te komen. In het begin klommen we steeds maar naar boven, dan daalden we weer af, vervolgens stijl omhoog, daar kwam geen eind aan, iedere keer was er een nieuwe berg om te overwinnen. Het werd na een tijd pikdonker en het was moeilijk om je te oriënteren. Af en toe hoorde ik een kreet van iemand die misstapte en in een afgrond verdween. Twee- of driemaal had ik zo'n kreet gehoord, dus die nacht verloren wij even zovele mannen.

En, na een lange donkere nacht allerlei beproevingen te hebben moeten doorstaan, zagen wij bij het ochtendgloren, terwijl we nog hoog in de bergen zaten, in de verte het dorp Figueres, waar een oude vesting voor ons opdoemde, aan de voet van de Pyreneeën, maar nu aan de Spaanse kant. Dit was in eerste instantie onze bestemming.

De Pyreneeën boden bij daglicht een schitterend aanblik, met zijn gigantische bergen, bedekt met eeuwige sneeuw, terwijl de zon op onze rug brandde. Zelfs warmwaterbronnen waren wij onderweg tegengekomen. De hele avond en nacht hadden wij nodig om hier te komen, maar de afdaling naar Figueres nam veel kortere tijd in beslag, ongeveer drie kwartier deden wij erover. Het gebergte liep hier tamelijk steil en glooiend naar beneden.

De vesting, Sant Ferran geheten, strekte zich breed uit in het landschap, het was de grootste vesting van Europa, gebouwd in de achttiende eeuw. Hier hadden de legers van Napoleon nog gezeten en nu werden de Interbrigadisten er opgevangen.

Wij werden ontvangen in een grote zaal, waar al honderden mensen van de Internationale Brigade aanwezig waren. Eerst werd ons een broodmaaltijd aangeboden en tevens werden er flessen wijn geserveerd. Dit waren geen gewone flessen, maar flessen, voorzien van een tuut en een vulopening. Deze tuut mocht je niet in je mond stoppen, maar je moest hem een eindje van je mond vandaan houden om op die manier de wijn in je keel te gieten. Het was zaak om flink te slikken met je mond open en dat vergde toch enige oefening.

Over het algemeen varieerde de leeftijd van de vrijwilligers van de I.B. zo tussen de twintig en de veertig jaar, maar er waren ook jongere en oudere mannen bij; een ieder die kon meevechten, was welkom. Het ging niet om de leeftijd, maar om de gedrevenheid, de motivatie, om die fascistten te verslaan. Zo heb ik, toen wij al enige maanden in Spanje zaten, een man van over de zeventig

meegemaakt, die bij ons aan het front in de loopgraven zat. Hij was gedreven en de zaak van de republikeinen zeer toegedaan. Hij had een dusdanige hekel aan de fascistten, dat hij bij iedere beschieting van hen op onze loopgraven voortdurend zich boven de loopgraaf oprichtte en uitdagend 'ratatata' riep, het geluid van de geweerkogels nabootsend, als het ware om de fascistten belachelijk te maken. Totdat dit hem uiteindelijk fataal werd: hij werd bij weer zo'n onbezonnen actie door meerdere kogels getroffen en was op slag dood.

De volgende dag vertrok onze militie, een groep van ongeveer 60 man, per stoomtrein – op geregelde tijden moest deze stoppen om water in te nemen - naar Barcelona en van Barcelona naar Valencia. Halverwege de twee steden kwamen wij voorbij uitgestrekte boomgaarden, waarin sinaasappel- en mandarijnenbomen stonden. Plotseling begonnen verschillende jongens van onze groep luid te roepen, iemand trok aan de noodrem en wij renden allemaal de trein uit om sinaasappelen te plukken. De machinist maakte geen bezwaar dat er aan de noodrem getrokken was en liet ons onze gang gaan. Wij trokken de sinaasappelen met tak en al uit de bomen en gooiden ze bij elkaar op de grond. Toen er tenslotte genoeg was gegeten van de oranje vruchten, stapte iedereen weer in de trein.

Bij het station van Valencia aangekomen, waar wij moesten overstappen, liepen daar allemaal jongens, voorzien van touwmandjes, volgeladen met sinaasappelen.

'Naranjas, naranjas!' Riepen zij.

Ik was nieuwsgierig om te weten wat een sinaasappel hier kostte en gebaarde een van de jongens om bij mij te komen. Ik gaf hem een paar pesetas en hij gooide zijn hele mandje in de coupé leeg. Toen floot hij op z'n vingers en op dat signaal kwamen nog een paar van die jongens aangerend die eveneens hun mandjes leegden.

Om haar sympathie te betuigen, werden wij door de Spaanse bevolking onderweg verschillende keren enthousiast begroet; zodra de trein stilstond, dan stroomden de mensen uit hun dorpen om ons te begroeten en deelden van alles uit, zoals zelfgemaakte spullen en ook sinaasappelen.

In Valencia hadden wij nog wat gepassagierd en daarna ging de reis naar Albacete, waar wij in een kazerne werden ondergebracht. Albacete was het hoofdkwartier van de Internationale Brigades. Overall waar wij kwamen waren de huizen witgepleisterd om het felle zonlicht te weerkaatsen en dat schitterde in onze ogen.

In de daar aanwezige kazerne werden wij in brigades onderverdeeld, die daarna werden opgesplitst in bataljons, uitsluitend naar de taal welke men sprak, maar sommige bataljons werden opnieuw onderverdeeld in compagnieën, waardoor in zo'n bataljon verschillende nationaliteiten bij elkaar zaten. Ik kwam terecht in de Quince brigade (Quince betekent 15 in het Spaans), de Franco-Belg brigade, waarin Fransen en Belgen werden ondergebracht. Hier zaten, behalve Fransen en Belgen, bovendien vrijwilligers uit andere landen, waaronder Engelsen en Amerikanen, in. De Amerikanen bezaten daarnaast nog een eigen bataljon, het Lincoln bataljon geheten. Eveneens bevond zich hier een Hollandse brigade en zij vroegen eerst aan mij of ik daar niet bij wilde zijn, maar ik vond het goed zo. Met een groep Vlamingen was ik tenslotte ook via Brussel en Parijs hier aangekomen.

Onze namen werden afgeroepen op het appèl. Er waren inmiddels meer vrijwilligers van de Internationale Brigade aangekomen. Hiertussen zaten twee Duitsers, waar ik na verloop van tijd lang mee ben opgetrokken. Zij spraken redelijk Nederlands, omdat zij vanuit Duitsland voor Hitler waren gevlucht en hierdoor al een tijdje in Nederland hadden gewoond.

Wij kregen een militaire training, zij het op een ‘gemoedelijke’ manier, niet zo gedisciplineerd als bij een reguliere militaire aanpak. Dit kwam met name door het vrijwillige karakter van de Internationale Brigade. Er werd echter wel gekeken wie er al in militaire dienst hadden gezeten, die moesten zich links opstellen en de anderen rechts. Wij hadden echter nog geen wapens tot onze beschikking. De wapens die wij naderhand uiteindelijk kregen leken verdacht veel op degenen waarmee ik vroeger had geoefend bij de marine en die destijds al oud waren. En wat betreft de kledij: het was een bonte mengeling van halve uniformen en gewone kleren die de Interbrigadisten droegen.

De officieren en onderofficieren werden democratisch gekozen en ieder bataljon bezat een vaste politieke commissaris.

Wij hadden na deze plichtplegingen ondertussen flinke dorst gekregen en een paar maten en ik gingen op zoek naar een café, of iets wat daar op leek, als er maar drank werd verkocht. Wij kwamen zo nu en dan een gebouw tegen waarop het woord ‘Vino’ op de voorgevel stond vermeld. Na een weinig zoeken vonden wij een, naar wij dachten, geschikte gelegenheid, traden naar binnen en liepen naar een blinde muur, die gedeeltelijk was bedekt met een dikke zware leren lap welke aan de bovenkant was vastgemaakt. Wij schoven de lap opzij en daarachter bevond zich een stenen trap die wij afgingen en wij bevonden ons opeens in een immense grote kelder. Een ogenblik moesten onze ogen even wennen aan de duisternis om ons heen, want wij kwamen zojuist vanuit het felle zonlicht hierbinnen. Wij liepen langs een lange muur en gingen een kleine trap af om ten slotte bij de daar aanwezige bar aan te komen. De kastelein en de andere mensen die de drankjes rondbrachten, stelden zich neutraal op ten opzichte van ons. Zij letten niet op onze verschijning, want Albacete was een garnizoensplaats en zij waren in de loop der jaren wel wat gewend geraakt.

Albacete was destijds een rustiek dorp; er bevond zich hier, zoals in de meeste plaatsen die wij doortrokken, geen straatsteen, maar de weg bestond uit verharde grond. Wij hebben hier enige tijd doorgebracht en er werd in deze periode bijna niet over de oorlog gesproken: wij kregen iedere dag trouw ons eten en verdere verzorging en tot diep in de nacht kon je gaan en staan waar je wilde. Een of andere gevechtshandeling hadden wij nog niet meegemaakt. Wij kregen soldij dat toereikend genoeg was voor een maand. Ik heb reeds eerdere keren vermeld dat ik nog geld overhad, gespaard tijdens militaire dienst. Dat ging bij mij voornamelijk op aan drank, zoals vermout, vermengd met spuitwater, vieux, of likeur.

Met de flessen spuitwater heb ik later tijdens mijn verblijf in Spanje een zeer komisch tafereel meegemaakt. Overal in de drinkgelegenheden waar wij kwamen stonden de flessen zo voor het grijpen. Ik zat met mijn kameraden op een dag aan de bar, toen er iemand van onze compagnie binnenkwam, in gezelschap van twee meisjes. Ze gingen aan een tafel zitten en continu draaide de jongen zich om en keek onze richting uit, alsof hij zeggen wilde:

‘Kijk mij nou eens met mijn twee lekkere meiden!’

Die opschepperij begon een van de jongens te vervelen.

‘Wat zullen we daaraan doen?’ Vroeg hij. Nu, ik wist daar wel wat op. Ik pakte de fles met spuitwater en spoot de opschepper precies in zijn nek. Deze was evenzo voor geen kleintje vervaard en begon meteen resoluut terug te spuiten. Behalve ik werd bovendien degene die naast mij zat geraakt, met als gevolg, dat hij ook de spuitwaterfles ter hand nam. In minder dan geen tijd begon iedereen in het café elkaar nat te spuiten. Dit tafereel had erg veel weg van een of andere dolkomische scène uit een film van Stan Laurel en Oliver Hardy.

Een zorgeloze tijd was het hier voor een paar weken, totdat een aantal van ons - een stuk of tien jongens van onze groep, waaronder ik – zich naar Madrid moest begeven (toen de wapens eindelijk werden uitgedeeld, kregen de verschillende brigades de opdracht om verspreid naar de verschillende door de leiding aangewezen gebieden in Spanje te gaan). Deze opdracht verraste mij dermate, dat ik niet in staat was om te vragen waarom wij naar Madrid moesten gaan.

Ik weet nog goed in welke maand dit plaatsvond, want ik lag in mijn kooi en besepte ineens dat ik de dag daarvoor jarig was geweest, op 25 mei. Wij zaten bijna een maand in Spanje, want begin mei waren wij de Pyreneeën overgetrokken.

Het was mooi lenteweer; overigens, Spanje kende zachte winters, maar in begin januari regende het dat jaar voortdurend, terwijl het tussen de buien door toch aardig warm werd.

De volgende ochtend vroeg gingen wij met de trein om een ons onbekende opdracht uit te voeren en even later dwaalden wij door de straten van Madrid. Een paar dagen later kwamen we voorbij een kiosk. Wij kochten een krant en op de voorpagina stond, dat de kazerne in Albacete, waar wij gelegerd waren, was gebombardeerd. Resultaat: 16 doden en veel gewonden, het was een voltreffer geweest. De sergeant ter plaatse had zich geweldig onderscheiden door kordaat op te treden. Hij wist de overgebleven soldaten opnieuw te motiveren om het puin op te ruimen en om daarna verder door te gaan met de strijd. Hij zou in deze situatie zeker een medaille hebben verdiend, welke anderen in minder moeilijke omstandigheden wel zouden hebben gekregen.

Wat voor opdracht wij in Madrid moesten uitvoeren, is mij tot op de dag van vandaag nog steeds onduidelijk gebleven, geen idee wát voor missie wij hier hadden te volbrengen. Madrid werd in 1936/37 constant bestookt met zware bombardementen en artillerievuur, maar de republikeinen en met later de Interbrigadisten erbij hielden voorlopig stand. Wij bevonden ons in Madrid op het moment, dat Franco met zijn troepenmacht de stad belegerde en overal zag je in puin geschoten gebouwen. Desondanks deden wij, terwijl wij daar rondliepen, niet mee aan gevechtshandelingen.

Wij waren inmiddels teruggekeerd in Albacete en een van de overlevenden, een jongen uit Scandinavië, vertelde mij, dat, toen het bombardement plaats vond, hij door de enorme kracht van de bommen en de daardoor ontstane luchtverplaatsing uit zijn bed werd getild en in een ander bed weer terecht kwam; een moment had hij gedacht het vermogen te hebben om te kunnen vliegen.

Door dit bombardement was ik tot m'n spijt mijn beste kleren, mijn mooie schipperspet en mijn papieren kwijtgeraakt.

In Albacete zijn we daarna niet lang meer gebleven, wij werden in drie vrachtwagens vervoerd naar een van de omliggende dorpen, waar zich een kazerne bevond en van daaruit zouden wij naar het front gaan.

Op sommige ogenblikken haakten er onderweg soldaten af om de meest verschillende redenen. Zo bevond zich bij onze groep een Fransman die met alle geweld niet meer mee wilde doen, niet meer verder wilde, hij kon zijn angst niet de baas.

'Verdwij, nogmaals: verdwij toch alsjeblieft uit het zicht, in godsnaam!' Zei toen een van de Duitse vrijwilligers, die hier totaal geen respect voor kon opbrengen.

Hij verdween en we hebben hem, dat sprak vanzelf, nooit meer teruggezien.

Vanuit de garnizoensplaats vervolgden wij onze weg, opnieuw door vrachtwagens vervoerd.

Het landschap tekende zich bergachtig voor ons af, somtijds afgewisseld door geweldig diepe ravijnen. Daar doorheen slingerenden zich slechte smalle wegen. Er kon op deze smalle wegen beter geen tegenligger aankomen, onze chauffeurs moesten dan flink manoeuvreren. We gaven ons gewoon over aan hun rijkunst en niemand voelde zich angstig, maar het gevaar was wel degelijk aanwezig. De chauffeurs toonden zich qua beheersing van de vrachtwagens als ware duivelskunstenaars.

Wanneer de vrachtwagens een bergpad opgingen die zich langs de bergen kronkelde, dan waren er overal om ons heen bossen te zien, van hoog boven op de bergen tot laag beneden in de ravijnen, waar je op de kruinen van de bomen neerkeek. Een schitterend gezicht.

Ik heb van die hele periode geen jota kunnen begrijpen en wist niet waarvoor deze rit eigenlijk diende: honderden kilometers werden er afgelegd, van dorp naar dorp, doelloos. Het leek wel alsof wij in al die weken onze draai niet konden vinden.

Wij waren zoveel plaatsen met vreemde namen doorgereden, ik kan ze mij niet meer herinneren. In verschillende dorpen overnachtten wij en sliepen de ene keer op stobalen, of een andere keer gewoon op los stro, dat op de grond lag uitgespreid, in paardenstallen en vervolgens weer in kooien, haastig opgezet, allemaal geïmproviseerde slaapgelegenheden.

Tijdens een van deze ritten kende ik een homoseksueel en hij probeerde mij soms, als wij ergens de nacht doorbrachten en bij elkaar gingen liggen, lichamelijk te betasten, maar hier was ik niet van gediend en dit liet ik meteen blijken. Hij ondernam dus geen pogingen van dien aard meer en ondanks ons verschil in seksuele geaardheid bleven wij goede vrienden.

Het voedsel dat wij onderweg kregen, was erg eentonig, elke dag hetzelfde: bruine bonen en linzen.

Ik vond het daarom hoognodig om wat verandering in het menu te brengen. Ik liep een keer door een van de dorpen te slenteren, waar we waren gestopt om te overnachten, toen er een oude man voorbijkwam, met in zijn kielzog een hondje. Ik wachtte net zo lang totdat de afstand tussen de oude baas en dat hondje groot genoeg was, pakte het beest en rende ermee weg. Een paar straten verder sloeg ik hem met een grote kei hard op zijn kop en hij was dood. Ik ging terug naar onze overnachting, vervoegde mij bij een paar maten, waarvan ik had gehoord dat ze iets van koken afwisten en vroeg:

'Hier heb je een dooie hond. Maak hem maar klaar voor de pan. En vergeet mij niet. Ik hoef niet alles te hebben, maar toch wel een lekker stukkie ervan.'

Zij keken even vreemd op, toen ik met een dood huisdier aan kwam lopen, maar ze accepteerden dit uiteindelijk en hebben het dier tenslotte heel fijn klaargemaakt. Mijn kameraden kwamen mij inderdaad het fijnste stukje van de hond brengen. Het was lekker zoet vlees.

Kort na deze maaltijd liep ik in het dorp rond, er kwam een hond voorbij en die zette het op een lopen, met de staart tussen zijn benen. Hij had gewoon geroken dat ik zojuist een van zijn soortgenoten had opgegeten.

Bijna aan het eind van onze onbegrijpelijke tocht hoorden wij eindelijk in de verte opeens kanonnengebulder: wij bevonden ons, naar later bleek, ergens vlakbij het Jarama front, genoemd naar de rivier de Jarama, die vlakbij Madrid stroomde. Twee belangrijke fronten waren destijds rond Madrid gesitueerd: het Jarama front en het front bij Brunete.

De slag aan de Jarama was een hevige strijd, waarbij aan beide kanten vele doden vielen. De nationalistena waren door de republikeinena en de I.B. tot staan gebracht en Franco verlegde de strijd, eerst naar Guadalajara, waar hij, met hulp van een groot Italiaans korps, een verpletterende nederlaag leed. Daarop trok hij met zijn leger naar het noorden om een nieuw offensief te beginnen.

In Guernica, een plaats in Baskenland, wierpen Duitse vliegtuigen hun verwoestende brisantbommen, granaten en brandbommen af en de stad werd nagenoeg geheel met de grond gelijk gemaakt. Minstens 200 personen kwamen hierbij om het leven en dit inspireerde Picasso om uit protest voor deze laffe aanval zijn beroemde anti-fascistische schilderij 'Guernica' te maken.

De vrachtwagens stopten en wij werden ergens in een bepaald gebied vlakbij het Jarama front afgezet. Wij moesten gaan graven, want onze groep werkte in zogenoemde pioniersdienst. Onze taak bestond onder andere uit het aanleggen van loopgraven tussen de linies door. Dat gebeurde meestal 's nachts.

In de loopgraaf kreeg ik een Duitser als maat. Er bestond een bepaalde techniek om een loopgraaf aan te leggen: op afstand werden twee mensen neergezet, de een met een pikhouweel en de ander met een schop. Wat de een met zijn houweel los pikte, moest de ander met de schop over de rand gooien. Op een afstand van ongeveer 20 meter stonden steeds 2 mensen en op die manier werkten we naar elkaar toe, net zolang totdat er een loopgraaf was ontstaan.

Plotseling hoorden wij de schildwacht zeggen:

'Werda!'

Iedereen stond opeens stokstijf in de donkere nacht, wachtend op wat komen zou, overal doodse stilte. Toen vroeg mijn Duitse maat:

'Was ist?'

Ik dacht dat hij het woord 'fascist' uitsprak, dat hij bedoelde dat de fascistena eraan kwamen, sprong uit de loopgraaf en zette het op een lopen. De Duitser rende eveneens achter mij aan en anderen volgden ons voorbeeld. Wij vormden op deze wijze een mooie uitgerekte rij van rennende mannen in de nacht. Onverwachts struikelde ik over een lijk en viel. De anderen waren intussen naderbij gekomen en ze vroegen zich verbaasd af waar we in godsnaam mee bezig waren. Toen iedereen tot bedaren was gekomen en we kalm terugliepen, kon ik uitleggen waarom ik zo had gereageerd. Een bijzonder komisch misverstand, vooral gezien de situatie waarin we verkeerden.

Wanneer je elkaar sympathiek vond, dan was er altijd wel een mogelijkheid te vinden om bij elkaar te blijven. Je ontmoette nu eenmaal mensen waarmee je kon opschieten of niet. Met de Duitser kon ik goed overweg en om deze reden ging ik vaak met hem om. Het leek mij een kundig man en voor mijn gevoel had hij vroeger een of andere hoge functie vervuld binnen het Duitse leger; ik zag aan alles dat het een bedreven soldaat was. Achter de loopgraven, in het achterland, bevonden zich in een grote kuil onze slaappleatsen. Hij vond de legerstede knap gevaarlijk en in de tijd dat wij daarin zaten, heeft hij iedere gelegenheid te baat genomen om in een verhoging binnen de kuil, met schop en houweel, een prachtig hol te maken, waarin hij zich tenminste veiliger en betrekkelijk onkwetsbaarder voelde dan in de gevaarlijke kuil. Het was zo'n groot hol, dat hij met zijn lange lichaam daar helemaal in kon verdwijnen.

Een zekere nacht brak aan en ik wist, dat hij de volgende dag even een laatste handeling moest verrichten aan dat hol, zodat hij er comfortabel in kon gaan liggen.

Na die nacht tussen de linies door gegraven te hebben, gingen wij terug naar onze legerstede. Daar aangekomen, wilde ik net gaan liggen en ik zag, dat mijn Duitse maat ook nog recht overeind stond; tegelijkertijd hoorde ik een petsend geluid, als van een kogel die ergens indrong. Daarna volgde er een ijzige stilte. Mijn maat bleef onbeweeglijk staan en ik wachtte maar af wat er zou gaan gebeuren. En toen hoorde ik hem ineens zeggen:

'Vervloekt, ik heb een schot in mijn zij!'

En opeens, in paniek vloog hij de kuil uit en hij rende, rende, hoe die rende! Ik heb nog nooit iemand zich zo huppelend zien voortbewegen. Ik achter hem aan, maar er was geen vat op hem te krijgen, ik kon hem maar niet benaderen. Op het laatst minderde hij vaart en toen ik eindelijk bij hem kwam, stopte hij, viel neer en was dood. Even schoot mijn gemoed vol, want ik had een goede kameraad verloren.

Dat heb ik later meer meegemaakt, het feit dat iemand die zwaar gewond was, de vreemdste sprongen kon maken: wij zaten ergens in de loopgraaf - op enige afstand bevond zich eveneens een van onze compagnieën, maar van een andere nationaliteit - en de mannen daar liepen vrolijk rond te dartelen, hun loopgraaf was in een vlak glooiende heuvel gegraven, overtuigd dat ze daar veilig zaten. Terwijl ik naar deze compagnie stond te kijken, gaf er één een gil en onverhoeds maakte hij de vreemdste buitelingen die hij in gezonde toestand nooit had kunnen maken. Hij sprong op, viel, stuitte omhoog, als een gummibal, en constant schreeuwde hij het uit. Het bleek dat hij door een verdwaalde kogel een buikschot had gekregen.

De commandant van onze brigade was wat je noemt een slappeling en de voornaamste taak welke hij zich ten doel had gesteld bestond uit het hogerop komen binnen de I.B. Nauwelijks nadat de Duitser was gesneuveld, betrok hij diens veilig gemaakte kuil. Het gebeurde wel meer, dat bepaalde figuren binnen de I.B. hogerop wilden komen en dit belangrijker vonden dan het doel waar het uiteindelijk om ging: het bestrijden en het verslaan van de fascistten.

Aan het front werd vaak hevig gevochten en er vielen aan onze kant verschillende gewonden. Zij werden opgevangen door het verplegend personeel en vervolgens door brancardiers afgevoerd naar het veldhospitaal. Ik heb eens een gewonde gezien, wiens darmen uit zijn lichaam hingen en hij ondersteunde die met beide handen. Mensen van de verpleging probeerden hem in de auto te krijgen om behandeld te worden, maar hij was hier niet toe te bewegen; zonder een woord te zeggen bleef hij verdwaasd voor zich uitkijken en probeerde voortdurend weg te lopen. Met man en macht kregen ze hem ten slotte toch in de auto.

Korte tijd later kreeg ik een Nederlander als vriend, hij heette Servaes en met hem ben ik in Spanje een hele tijd opgetrokken. Hij was een kop groter dan ik en had mooi zwart haar en donkere ogen. Hij vertelde me, dat hij het thuis niet meer kon uithouden: zijn vader had geen werk en kon nergens meer aan de bak komen. Hij zag geen uitweg meer, voelde zich schuldig, omdat hij zijn gezin niet meer kon onderhouden, werd daardoor alsmaar depressiever en probeerde zelfmoord te plegen.

Op een avond ging hij de deur uit en sprong, ergens in Amsterdam, in een van de grachten en langzaam zakte hij naar de bodem, een toestand van apathie beving hem. Onverwachts werd hij in

deze hallucinerende toestand – een gevoel van aanvaarding om uit het leven te stappen – gestoord, hij werd bij zijn armen gegrepen en uit het water getrokken. Een voorbijganger had hem zien springen en was hem achterna gesprongen. De redder verlangde nog een bedankje van de vader van Servaes, maar die reageerde teleurgesteld:

‘Had me maar laten gaan.’

Deze deprimerende sfeer thuis wilde Servaes ontvluchten en bovendien was hij eveneens werkloos; dit had hem ertoe bewogen om zijn biezen te pakken. Via allerlei omwegen kwam hij in Spanje terecht en om die redenen lag hij nu naast mij in de loopgraaf.

Servaes en ik lagen eens onder een boom om de nacht door te brengen, we hadden ons een eind afgezonderd van onze brigade. De nachten in Spanje waren droog en warm. De lucht was fantastisch om te zien: een donkerblauwe hemel, bezaaid met heldere sterren en soms een volle grote maan in al haar pracht daartussen schijnend.

Ik schrok vroeg in de ochtend wakker door geroezemoes en zag plotseling een groep mannen snel op ons af komen lopen.

‘Hé, wat doen die lui nu,’ dacht ik. Ondertussen was Servaes ook wakker geworden.

Wij zagen aan de uniformen, of wat er op leek, dat het mensen moesten zijn van de Internationale Brigade, Spanjaarden, die waren aangevallen door de fascisten en op de vlucht waren geslagen, want het front lag vlak achter hun vluchtrichting. De Spanjaarden vulden de lege plaatsen op binnen de Internationale Brigade, die hier en daar al behoorlijk was uitgedund. Wij vreesden, dat we in de vuurlinie kwamen te liggen en begonnen naar ze te schelden:

‘Terug, terug, godverdomme!’

Wonder boven wonder wisten wij ze te bewegen om terug te keren en opnieuw in de aanval te gaan.

Ze zeggen wel eens, dat je het van je vrienden moet hebben: op een zeker moment keerden wij terug vanuit onze loopgraven om te gaan slapen; wij trokken naar het achterland, waar wij voor de slaapgelegenheden flinke kuilen hadden gegraven. Het was januari en het had nogal behoorlijk geregend, het motregende nog steeds. Plotseling nam mijn maat Servaes een run naar onze kuil; ik begreep deze handeling niet en bleef rustig doorlopen, en vond het niet nodig om evenzo hard te gaan rennen. Toen ik bij de kuil aankwam, bemerkte ik, dat er iets was veranderd: Servaes had mijn droge plunje gepakt, die ik zodanig had neergelegd, zodat die niet nat kon regenen, was hieronder gekropen en had z’n eigen natte kleren op mijn plaats neergelegd. En nota bene had ik die voorzorgsmaatregelen getroffen om alles droog te houden. Ik vroeg:

‘Heb jij.....?’

Hij deed alsof hij al in diepe slaap lag en ik dacht: ‘laat hem maar’, want ik wist verdomd goed dat hij wakker was. Maar hoe kwam ik nu de nacht door? Ik gooide mijn bovenkleding uit – de kleren die eronder zaten waren nog droog - en daar overheen de natte plunje van Servaes. Ik sliep die nacht als een roos, want het ging lekker broeien onder mijn dek. De volgende dag vroeg Servaes doodleuk:

‘Heb je lekker geslapen?’

‘Ja, prima, misschien wel beter dan jij. Maar dit moet je me toch niet meer flikken!’

Ik herinner mij, dat er in deze periode, behalve Servaes, nog een vriend met ons optrok, McQueen geheten; hij had een Schotse vader en een Hollandse moeder. Maar McQueen was er dan weer

wel, dan weer niet bij, wanneer wij alleen op avontuur gingen. Hij had donkere ogen, een sympathiek rond gezicht en was de goedheid zelve. In Spanje was hem nooit iets overkomen, alle gevaren had hij daar overleefd; echter, toen hij na de burgeroorlog slechts een paar dagen in Nederland verbleef, werd hij, op zijn fiets zittend, op een onbewaakte overweg door een trein gegrepen, en was op slag dood.

Ik heb in Spanje periodes meegemaakt, dat ik in mijn eentje op de zwerftour ging.

Mijn maten en ik lagen al een paar dagen tot vervelens toe in de loopgraaf zonder dat er iets gebeurde en ik snakke naar verandering. Ik wilde een poging wagen en ging er van uit dat mijn brigade voorlopig nog wel hier zou blijven. Dus stapte ik de loopgraaf uit en ging wat men noemde het niemandsland, een gebied tussen de voorste loopgraven van de vijandelijke legers, verkennen. Ik liep zomaar, zonder doel. Af en toe vlogen de kogels om mij heen, een keer werd er vlakbij mij een struik helemaal aan flarden geschoten, maar ik nam gewoon een andere richting, zodat ze me niet meer zagen. Na het wegblijven van het tweede schot had ik goed gegokt, want zij hadden mij kennelijk uit het oog verloren.

Tijdens deze zwerftochten had ik nooit een machinegeweer bij me, dat liet ik in de loopgraaf achter. Op het moment dat ik als pionier loopgraven aan het graven was, dan had ik een geweer eigenlijk niet veel nodig, want we werden gedekt door de andere soldaten; slechts op momenten dat ik aan het front meevocht, dan droeg ik er natuurlijk wel een. Maar ik heb in Spanje over het algemeen meer zonder dan met een geweer rondgezworven.

Wanneer ik in mijn eentje op route ging, dan keerde ik 's avonds meestal weer terug naar de loopgraven om te gaan slapen, maar het gebeurde ook dat ik zo ver was afgedwaald, dat ik voor de nacht niet terugkwam. In dat geval ging ik onderweg, zodra het donker werd, gewoon ergens onder een boom liggen.

Op een dag, na een flink stuk vanuit het niemandsland een bepaalde richting te zijn ingeslagen, naderde ik de rand van een bomtrechter. Dit moest vast en zeker een duizendponder zijn geweest, want er was een enorme grote en diepe kuil ontstaan. Zo groot, dat deze bovendien een hele Spaanse compagnie kon herbergen, die hier van angst was ingekropen, als bange hondjes zaten die soldaten daar. Ik stond naar ze te kijken en alle verschrikte ogen waren op mij gericht. Ik hoorde ze als het ware denken:

'Wat moet die nou?'

De mannen zullen mij wel een bijzonder figuur hebben gevonden, toen zij mij zo plotseling zagen staan als een soort geestverschijning. Ze bleven stijf van angst in de bomtrechter zitten. Het verhaal gaat, dat waar eenmaal ergens een bom is ingeslagen, er nooit op dezelfde plaats een tweede inslaat. Dat was waarschijnlijk de reden dat deze compagnie zich in de bomtrechter had verschanst en ik weet niet hoelang ze dit zou volhouden, want ze kon daar niet voor eeuwig blijven zitten.

Alleen op avontuur kwam ik onderweg overal voorraden van voedsel en drank tegen: Engels of Amerikaans vlees en vis in blik en allerlei mandflessen, gevuld met verschillende soorten wijnen, likeur en cognac. Al deze benodigheden – neergelegd door het begeleidend keukenpersoneel van de Internationale Brigade – waren een flink stuk in de grond gegraven om het koel te houden en je moest ver naar beneden reiken om er bij te kunnen komen. Een vrachtwagen met eet- en drinkbenodigheden, een zogenaamde veldkeuken, reed net zo ver het onontgonnen land in,

totdat hij niet meer verder kon. Vervolgens liepen de 'keukenhulpen', zover ze konden, met de voorraden naar de verschillende plaatsen om ze daar neer te leggen. De voorraden waren bestemd voor de soldaten en zo nu en dan moest er behoorlijk worden gebunkerd, omdat het vanwege de aankomende gevechten niet meer mogelijk voor ze was om te eten en te drinken; dat kon soms dagenlang duren, eer dat iemand weer wat naar binnen kreeg.

Zo'n beetje de helft van de tijd die ik in Spanje had doorgebracht, leefde ik in een soort roes, want overal waar je kwam was er drank voor niks of bijna voor niks voorradig. Uiteraard was dit door de leiding doelbewust gedaan, vanwege de vele gevaarlijke situaties waarin een soldaat terecht kon komen. Velen van ons maakten daarom van de drank gebruik om zich moed in te drinken, maar evenzeer omdat het gewoon lekker verdoofde.

Ik naderde een boom, waar de keukenhulpen een diepe kuil hadden gegraven, gevuld met drank en voedsel. Nieuwsgierig keek ik naar de mandflessen, neergezet door de mensen van de foerage. Ik onderzocht wat er allemaal in de flessen zat: er zat o.a. wijn in, maar die moest ik niet hebben. Naast deze mandflessen stond nog een andere grote mandfles en die bleek vol te zitten met cognac. Dat beviel mij beter. Nadat ik mijn veldfles van twee liter hiermee had gevuld, dronk ik eerst nog lekker uit de mandfles. Ik dacht: 'Wie doet mij wat? Even lekker verpozen.'

Het begon al een beetje donker te worden, toen ik langzaam maar zeker een geraas op mij af hoorde komen: het bleken mensen te zijn, tussen de 40 en 50 soldaten. Tussen hen werd geen woord gesproken, zij waren doodstil. Dit was de eerste keer, waarbij ik mensen bijeen zag in een dergelijke grote groep waarbij geen woord werd gerept. Het was een compagnie van de Internationale Brigade die naar het front trok.

Net dat de eerste soldaat wilde passeren, pakte ik een kroes, vulde deze met cognac en bood hem die aan. Zo reikte ik de een na de ander de kroes aan, een ieder stond geduldig te wachten om zijn deel te krijgen. Zij liepen geruisloos voorbij en ik zag ze geleidelijk in de duisternis verdwijnen. Het leek wel een spookleger dat voorbij getrokken was.

Ik verliet de kuil en kreeg eensklaps een bovenmatige behoefte aan slaap; ik ging liggen waar ik liep en raakte direct onder zeil. Hoe lang ik had geslapen weet ik niet, maar ik hoorde opeens, ver weg, in half wakende, half slapende toestand, een gemompel, een stem die in het Duits zei: 'Er ist besoffen!'

Ik was van het ene op het andere moment klaarwakker, sprong meteen op en riep:

'Was besoffen, du bist besoffen, aber ich nicht!'

Zo liet ik mij opnemen in een van de compagnieën van de Internationale Brigade die hier gelegerd was. Ik kreeg een deken, maar vroeg direct om water, want ik barstte van de dorst.

Ik deelde een boom - de nachten in Spanje waren warm en droog en wij zochten wel vaker een boom op om daar tegenaan te slapen - met een Spanjaard en hij zocht lichamelijk contact met mij. Hier moest ik niets van hebben, liet dit duidelijk merken en hij kwam de hele nacht niet meer aan mij. Mijn tweede ervaring met een homoseksueel!

De volgende dag ging ik terug om te onderzoeken waar mijn mensen waren gebleven en enige tijd later vond ik ze weer.

Gestaag behaalde Franco meer overwinningen op ons en ons grondgebied werd alsmaar kleiner en kleiner. Het gebeurde regelmatig dat er een hele divisie in de pan werd gehakt. Wij stonden versted van de wapens die de fascistten tot hun beschikking hadden. Allemaal elektronische wapens met telescopen op het geweer. Zij konden gericht schieten, terwijl wij in het wilde weg schoten met onze oude wapens, gericht op de loopgraven waar de vijand zat; op sommige momenten waren zij slechts zo'n 80 meter van ons verwijderd. Ik probeerde het eens uit door uit een kijkgat van een loopgraaf zomaar te schieten, zonder dat ik overigens een doelwit zag, maar in minder dan een ogenblik spatte het zand van een kant van mijn kijkgat uiteen.

De Russen kwamen weliswaar met militaire hulp aan in de vorm van wapens, vliegtuigen en adviseurs om de Internationale Brigade te ondersteunen tegen de fascistten, deze adviseurs probeerden de Spaanse piloten te leren om met de vliegtuigen om te gaan, maar in het verloop van de oorlog trokken zij zich terug. De Spaanse piloten konden echter niet overweg met de 'moscas', zoals ze werden genoemd, zij lieten zich zo neerschieten. In het begin van de oorlog voerden de nationalistten zonder tegenstand bombardementen uit op onder andere Madrid. Ineens verschenen er nieuwe kleine jagers in de lucht die nationalistische vliegtuigen naar beneden haalden, daarom werden zij door het Spaanse volk liefkozend 'moscas' (vliegen) genoemd.

Het was 't meest wendbare toestel van allemaal, een prototype van een jager. Je kon hem zelfs als een helikopter gebruiken, hij hing als het ware aan zijn propeller. Ik heb eens een luchtgevecht gezien tussen een 'mosca' en een Duitse jager, een Messerschmidt. Ze probeerden recht achter elkaar te komen en dan schoten ze. Een van de vliegtuigen werd geraakt en stortte naar beneden, een zwart rookgordijn als een lang spoor door de lucht achter zich latend.

Bommenwerpers, aan de kant van 'Franco' vlogen Duitse Junkers, grote zwarte kisten, werden beschermd door deze jagers. Ik zag meerdere keren een eskader overvliegen. Ze vlogen dermate hoog, dat de begeleidende jagers slechts als speldenknoppen te zien waren.

Ik heb enige keren gevechten gezien rondom die bommenwerpers. Je werd er bijna militaristisch van, zo'n mooi gezicht was dat. De bommenwerpers werden aangevallen door de vijandelijke jagers, maar de bommenwerpers vlogen schijnbaar onverstoort door, terwijl de jagers eromheen elkaar aanvielen. Soms werd er een vliegtuig geraakt, dat vervolgens neerstortte. De afgeschoten kogels – piejoem piejoem hoorde ik om mij heen - boorden zich in de grond en dat was nog gevaarlijk, dodelijk, want je moest er niet een op je hoofd krijgen.

Er bleef van onze brigade op den duur niet veel meer over. Wij trokken ons terug en werden opnieuw ingedeeld. Er kwamen later nieuwe mensen bij en zodra de groep voltallig was, dan kon daarvan zo een nieuwe brigade worden gevormd.

Ik had er behoorlijk genoeg van, dat achteruit vechten vond ik maar niks en stelde toen op een dag Servaes voor:

'Weet je wat? We gaan er vandoor. Ik ben het zat.'

Hij had hier wel oren naar en een andere soldaat, een buitenlander, sloot zich tenslotte ook bij ons aan. Wij gingen goed beschouwd op de vlucht, maar op een hele kalme manier, wij hadden geen haast. Het gevaar was evenwel levensgroot aanwezig dat de fascistten vat op ons zouden krijgen, die waren juist groepjes vluchtelingen zoals wij aan het zoeken om die, als het even kon, een kopje kleiner te maken. Ook andere mensen van onze brigade waren op de vlucht geslagen vanwege de uitzichtloosheid van deze situatie.

In Spanje liepen er veel muilezels rond, want dat is een onverstoort beest. Zelfs langs de rand van een afgrond is hij niet bang, in tegenstelling tot een paard, dat in die situatie de neiging heeft om schichtig te worden. En dat kwam uitstekend van pas in Spanje met zijn bergen en dalen.

Wij zagen tijdens onze terugtocht een muilezel voor een kar staan, het leek net of hij stond te huilen. Toen we dichterbij kwamen, bemerkten we, dat zijn nek helemaal doorschoten was met kogels, hij zag er erbarmelijk uit. Het was verbazingwekkend dat hij bleef leven en desondanks werd het dier nog gebruikt voor vervoer.

Behalve als lastdier gebruikte men muilezels voor amusement: iemand ging op het dier zitten en haalde de vreemdste capriolen met hem uit, op dezelfde manier als in een rodeo in Amerika. Wanneer alles goed ging en de ruiter niet werd afgeworpen, dan leken mens en dier één.

Servaes was een impulsief iemand, die zag even verderop een muilezel lopen. Hij liep naar het beest toe en probeerde er op te gaan zitten. Hij nam een sprong, maar miste half en kwam dwars over de muilezel te hangen, terwijl het dier maar achteruit bleef trappen om Servaes van zich af te krijgen. Uiteindelijk werd hij op de grond gesmeten. Een koddig gezicht en ik kreeg door het aanzien van dit tafereel pijn in mijn buik van het lachen.

Wij liepen met zijn drieën in een groot bos, dat een spookachtige indruk op ons maakte. Het schemerde en er was geen geluid te horen. Opeens zagen wij een dode soldaat liggen. Hij lag op zijn rug en had rood broos haar, klaarblijkelijk een Schot of een Engelsman. Die lag daar echt dood te liggen. We waren nieuwsgierig om te weten waaraan de ongelukkige was overleden, maar wij konden zo op het eerste gezicht niets ontdekken, het lichaam leek ongeschonden. Totdat Servaes zijn kop beetpakte en naar achteren trok, zodat zijn hals te zien was: zijn keel leek helemaal doorgesneden. Het kon door een schampschot geweest zijn, maar het kon evenzeer zijn, dat iemand inderdaad zijn keel had doorgesneden.

Wij vervolgden onze weg, en stuitten even later op een lijk van een andere soldaat die op een andere manier was gesneuveld en zo ging het door, wij kwamen steeds voor verrassingen te staan. Wij zagen 'de dood' in haar meest verschillende en bizarre verschijningsvormen.

Ik heb tijdens mijn verblijf in Spanje wel meer lijken zien liggen, met name die van de Franco fascistie, in de periode dat wij aan het oprukken waren, vooral in het begin van de oorlog, toen wij nog niet door de fascistie werden teruggedrongen. Wij zagen lijken van fascistie die armzalig gekleed waren; het frontleven betekende nu eenmaal een hard leven. Een van de fascistie die ik in een bepaalde houding zag liggen, was morsdood, maar het leek net alsof hij in een zweef zat en ieder moment in beweging zou komen, een typisch gezicht. Ik keek naar zijn geschoren kop: het bleek dat hier een kogel dwars doorheen was gegaan. Door de kracht van de inslag van de kogel was hij zeker van de heuvel af gaan tuimelen en toen dat tenslotte ophield – hij was reeds dood - leek het net alsof hij elk ogenblik door zou gaan met tuimelen. Een idioot gezicht. Verschillende keren heb ik lijken gezien die door de dood waren bezocht en die in een vreemde houding waren gestorven.

Het ging soms zo ver, dat ik later lijken zag liggen die door anderen helemaal waren geplunderd, zij waren helemaal naakt.

Het was hierdoor vaak niet te zien of het soldaten waren geweest van onze kant, of van die van de vijand.

De stank van de dode soldaten was vaak zo ondraaglijk, een geur welke niet te beschrijven valt, dat wij genoodzaakt waren om ze te begraven. Zelf heb ik tijdens de periode in Spanje zo'n 10

lijken moeten begraven en de hoofden van sommige lijken waren soms bijna geheel weggevreten, deze kadavers lagen al wekenlang te rotten en de witte wormen kropen eruit. Wij begroeven ze in kleine kuilen, niet in massagraven; dit vanwege de stank die je maar een paar minuten kon uithouden. Voordat we de lijken begroeven, onderzochten wij ze op de papieren die ze bij zich hadden en als we ze vonden, gaven we ze af aan de leiding.

Wanneer iemand van ons een dode soldaat zag liggen en het bleek dat die nog mooie laarzen aanhad, dan liep degene die dat zag erop af, trok ze van het dode lichaam af, gooide z'n eigen afgetrapte laarzen weg en trok de goede laarzen aan.

Op onze terugtocht kwamen wij enige tijd later uit op een zandweg, het begon intussen te schemeren, en in de verte zagen wij plotseling drie Messerschmidts. Dat waren Duitse gevechtsvliegtuigen, jagers. Door de manier waarop ze vlogen werd ik alert en riep naar mijn kameraden:

'God, ze hebben ons gezien.'

Ze kwamen er inderdaad aan.

'Wat doen we dan?' Vroeg Servaes.

Hij had een flinke pet op zijn hoofd gezet die hij een paar uur eerder had gevonden, want je vond van alles onderweg. Ik merkte op:

'Gooi eerst die rotpet maar eens af, die trekt gewoon de vliegtuigen aan.'

Toen Servaes de pet had weggegooid, vroeg hij weer:

'Wat doen we nu?'

'We rennen niet weg, want dan worden we overhoop geschoten. We gaan langs de grens van de weg en het weiland naar elkaar toe liggen, zodat we elkaar in de gaten kunnen houden. Door deze grens zien ze ons niet, maar wij hen wel en ondertussen kunnen wij elkaar waarschuwen.'

De grenszone tussen de weg en het weiland was bedekt met omgeploegd bouwland, dus de kans leek groot dat zij ons niet zouden opmerken.

Gelukkig waren de jagers ons uit het zicht verloren, maar ze hadden ons eerst wel gezien. Ze gingen door met op de weg schieten, ongeveer op de plek, waar ze dachten dat wij lagen. Aanhoudend hoorden wij 'rikketikketik' en vroegen op gezette tijden aan elkaar:

'Heb jij wat?'

'Ze zijn nu achter jou. Voel jij wat?'

Gelukkig klonk het antwoord steeds ontkennend.

Zo gaven we elkaar continu informatie door na nog eens een volgend salvo.

Dit herhaalde zich verschillende keren, de jagers bleven terugkeren en begonnen opnieuw te schieten. Dat ze telkens op hetzelfde punt aan het schieten waren, was een teken, dat ze ons toch niet zagen.

Er kwam opnieuw een duikvlucht van de jagers en ik keek onderwijl naar de spannende blik van Servaes. Maar tenslotte waren de piloten het gelukkig zat en wij waren het zeker zat. We bleven voor alle zekerheid nog even liggen, totdat ze eindelijk van ons wegvlogen. Wij zetten het op een lopen, maar doordat wij bewogen kregen de vliegtuigen ons in de gaten en keerden onmiddellijk weer terug om ons te achtervolgen. Eensklaps stonden we stil bij een muur met een groot gat erin, sprongen hier doorheen en: overall om ons heen lag de grond bezaaid met grafzerken, wij waren op een kerkhof beland, dat werd omsloten door bomen en struiken. Opgelucht haalde ik adem en zei:

'Jongens, hier zijn we waar we wezen moeten!'

De jagers hadden ons nu echt uit het oog verloren, daar hadden wij geen last meer van.

De volgende dag liepen wij voort op de eindeloos aanwezige Spaanse landwegen. Heel genoeglijk kuierenden wij met zijn drieën naast elkaar, geen mens te bekennen. Een paar dagen was er niks voorgevallen, totdat wij opeens in de verte eskader bommenwerpers zagen die haaks over de landweg, waar wij op liepen, vlogen. Een paar honderd meter voor de weg lieten zij hun bommen vallen, op de weg zelf en daarna een paar honderd meter erna. Op deze manier werd de weg onbruikbaar gemaakt voor motorisch verkeer, of het moesten tanks zijn, die gingen bijna overal doorheen. Ik zei tegen mijn maten:

'Gelukkig dat het daar is en niet hier.'

Net op het moment dat ik wilde zeggen dat we maar weer verder moesten gaan, maar dan een andere richting op, merkte de buitenlander op:

'Kijk daar eens!'

Ik weet niet meer welke nationaliteit de buitenlander bezat, hij sprak verschillende talen, evenals wij, zij het nogal gebrekkig. In een soort brabbeltaal konden wij ons verstaanbaar maken. Als we elkaar niet konden verstaan, dan leerde de ervaring dat bepaalde woorden, welke een ieder begreep, gewoon gesproken konden worden en zo werd het een internationale taal, een mengelmoes van Nederlands, Duits, Engels en Spaans. Je zou haast kunnen zeggen dat het op Esperanto leek, maar dan op onze manier van spreken en zonder de grammaticale eisen waaraan deze internationale taal zou moeten voldoen.

Toen onze buitenlandse makker naar een bepaalde richting omhoog wees, bemerkten wij, dat een zelfde eskader bommenwerpers hetzelfde voornemen had als het eskader dat wij op voldoende afstand voor ons zagen, maar nu op het punt stond om vlak boven onze hoofden over te vliegen.

Servaes vroeg aan mij:

'Wat gaan wij doen?'

'Wij kunnen nu niks doen, alleen gaan liggen maar weer.'

Rennen hielp inderdaad niet, want het eskader was al zeer dicht genaderd. En zo lagen wij opnieuw in het verlengde van elkaar op de grond, terwijl de vliegtuigen met geringe snelheid boven ons over de landweg vlogen. Tot onze opluchting lieten zij geen bom vallen, maar wij doorstonden wel gedurende die halve minuut duizend doodsangsten, verschrikkelijk gewoon, dat valt met geen pen te beschrijven!

Wij lagen in de vuurlinie zeker, want korte tijd later werd er op ons geschoten door artilleriegeschut. De meeste granaten kwamen tegen de verhoging van de weg terecht en daar spatten ze uiteen. Wij konden ons echter niet meer veilig op de weg begeven en gingen in plaats daarvan naast de weg in het omgeploegde veld lopen, struikelend over de bonken verharde grond. Opeens zag ik in een fractie van een seconde een stukje van een granaat op mij afkomen. Ik heb naderhand altijd het besef gehad, dat als ik maar eventjes vlug mijn been had opgelicht, dat schrapnel niet in mijn been was terechtgekomen. Maar ik deed dit niet, te zeer verrast, zodat ik werd getroffen in mijn onderbeen.

Ik was gewond, maar voelde geen pijn. Desondanks kon ik niet goed meer lopen. Doordat ik mank liep, kwam ik bijna helemaal niet meer vooruit in het omgeploegde veld, bezaaid met harde kluiten grond. Ik besloot dus om weer op de weg te gaan lopen, ondanks dat de bombardementen en beschietingen op de weg aanhoudend bleven doorgaan. Overal om mij heen spatten de

granaten uiteen op en langs de weg. Ik zag een stok en raapte die op om als steun te gebruiken. De andere twee kameraden volgden mij, maar durfden niet op de weg te komen.

Na een tijd kwamen wij bij een verbandpost aan en gelukkig bleek dat er een te zijn van de Internationale Brigade. Het bevond zich dichtbij het Jarama-front. De gewonde soldaten werden hier tijdelijk opgevangen en verzorgd, daarna werden de mensen, die geopereerd moesten worden of op een andere manier hulp nodig hadden, doorgestuurd naar het achterland om hier verder in een veldhospitaal te worden behandeld. Maar soms gebeurde het, dat iemand op zo'n verbandpost terstond geopereerd moest worden onder de meest moeilijke en primitieve omstandigheden.

De avond was inmiddels gevallen en de lange stroom van gewonden bleef maar binnenkomen. In het donker was het levensgevaarlijk om een operatie uit te voeren. Uit nood moest dat op sommige ogenblikken toch gebeuren, de doctoren beschenen dan heel even de wond met een zaklantaarn, verzorgden de wond en deden terstond weer het licht uit, want vliegtuigen zouden het lichtschijnsel eventueel in de gaten kunnen hebben en gingen op die plaats bombarderen, wat al verschillende malen was voorgekomen. Ik heb dat gelukkig niet meegemaakt, want mijn verblijf op deze plek heeft niet zo lang geduurd. Reeds de volgende dag, na eerst van mijn twee kameraden afscheid te hebben genomen, verliet ik de verbandpost en werd ik met een auto naar het hospitaal gebracht. Om zich voor te stellen wat een hospitaal destijds inhield: dat was gesitueerd of in een grote tent, of in een of ander gebouw dat leeg stond. Ik bevond mij in het laatste.

Pas veel later, na het einde van de burgeroorlog, kwam ik Servaes en de buitenlander weer tegen. Wij werden, als gewezen soldaat van de Internationale Brigade, in Amsterdam bij elkaar geroepen, een reünie van Spanjestrijders. Servaes vertelde:

'Ze hebben ze toch te pakken gehad.'

'Wie?'

'Bij die verbandpost waar wij zaten zijn vijf doctoren en mensen van het verplegend personeel omgekomen. Ongeveer een week nadat jij vertrokken was - wij verbleven daar nog een tijdje - hebben de fascistische plek plat gebombardeerd, terwijl de doctoren aan het opereren waren. Ze hadden daarbij veel te lang licht nodig en zodoende kwamen de vliegtuigen erop af. Wij doken in een greppel en zijn hierdoor gespaard gebleven.'

Ik kwam dus in het hospitaal terecht en kreeg een mooi schoon bed, dat ik in geen tijden meer had gezien. Daarnaast stond een nachtkastje, waar ik mijn vuile plunje in kon stoppen, maar ik wist dat er luizen in zaten. Ik kreeg schoon ondergoed en hoopte van de luizen af te zijn.

Nog immer had ik dat stokje bij me dat ik onderweg had gevonden - ik balanceerde ermee in mijn bed - en ik bekeek het nog eens goed, het bleek een bijzonder mooi stokje te zijn: uit de knop was een kunstig gesneden kop van een Moor gesneden, compleet met tulband. Helaas ben ik dat na verloop van tijd, tijdens mijn vele omzwervingen, kwijtgeraakt.

Op een gegeven ogenblik kwam er een man in burger naar mij toe en zei:

'Je gaat verhuizen.'

'Waar naar toe?'

'Dat weet ik niet, hoor, in ieder geval naar een andere afdeling, hier heb je een nieuw uniform.'

Ik ging met hem mee. Op de nieuwe afdeling, waar ik kwam te liggen, bleek mijn buurman, mijn medepatiënt, een krijgsgevangene te zijn; hij behoorde tot het fascistische kamp, maar paste zich wonderwel aan en hij werd door de andere patiënten geaccepteerd alsof hij een van de onze was. Over het algemeen was mijn ervaring, dat de Internationale Brigade niet zo wreed ten opzichte van haar vijand handelde als dat Franco en zijn bondgenoten dat deden.

Datzelfde hospitaal, waar ik toen in lag, werd gebombardeerd. Dat kon je zien aankomen aan de flitsen die al van verre uit de vliegtuigen schoten. Ze scheerden laag over ons heen. Even later hoorde je het geluid van 'pieeuuu poem'.

De meeste van ons zaten in een schuilkelder, zoals het verzorgend personeel, maar de krijgsgevangene en ik bleven gewoon in het hospitaal liggen. Wij dachten dat we op die manier alles in de gaten konden houden, al bleef het zeker niet van gevaar ontbloeit. Op een gegeven ogenblik werd de keuken van het hospitaal getroffen, maar er raakte niemand gewond.

Na een week zo op de nieuwe afdeling te hebben gelegen, met behoorlijke pijn, kwam er een dokter langs. Zwart bloed sijpelde af en toe uit de wond en dat ging gepaard met een geweldige verlichting, ik had op zulke momenten even geen pijn. Maar de scherf van de granaat zat er nog in.

Deze dokter ging alle patiënten langs:

'Wat mankeer jij? O, dat is al genezen. Jij gaat weer naar het front. En jij?'

Hij maakte korte metten en wilde iedereen naar het front terugsturen. Uiteindelijk kwam hij bij mij en vroeg:

'Wat heb jij?'

'Ik heb een stuk granaat in mijn poot.'

'Kun je lopen?'

'Ja.'

'Dan ga je naar het front.'

'Mooi niet. Als jullie dat ding er niet uithalen, ga ik niet naar het front, dan kun je de pest krijgen.'

Door mijn manier van reageren zei hij tegen de assistent die naast hem liep:

'Stuur hem meteen naar de operatiekamer.'

Hier werd ik op de operatietafel gelegd, waar het gekwetste been plaatselijk werd verdoofd, maar de spieren blijkbaar niet, want telkens wanneer de chirurg met zijn operatiemes in de wond kwam waar het schrapnel zat, vloog ik tegen het plafond aan. En eindelijk hield hij triomfantelijk het kleine stukje granaat in de hoogte.

'Een herinnering aan Franco!' Zei hij. 'Dat mag je meenemen.'

'Dat doe ik.'

Omdat de verdoving nog niet was uitgewerkt, kon ik voorzichtig naar mijn bed toelopen. De chirurg kwam bij mij en vroeg:

'Mag ik dat schrapnelletje terughebben? Dit is namelijk mijn eerste operatie.'

'Hier heb je het, hoor.'

Zoveel waarde hechtte ik er ook weer niet aan.

Ik kwam op de afdeling kopschoten terecht, daar lag onder andere een man met rood haar en ik dacht:

'Dat moet een Engelsman, Schot of Hollander zijn.'

Het bleek een Hollander te zijn.

Ik ging naar hem toe, hij vroeg:

'Wat heb jij?'

Ik vertelde hem wat ik had. Hij vervolgde:

'Aan mij zie je het zeker wel?'

Inderdaad een overbodige vraag: hij had een ongehoord scheef gezicht, dat weliswaar al half was genezen, maar het was niet om aan te zien. Hij foeterde op z'n Amsterdams:

'Die rotzakken! Ik heb twee rotte kiezen en ze schieten precies mijn goede kies daar tussenuit! Kolerelijers!'

Hij vertelde wat hij had meegemaakt. Door dat schot raakte hij bewusteloos en werd door soldaten op een hoop lijken gegooid, want iemand die er zo uitzag, moest wel dood zijn. Langzaam maar zeker kwam hij bij, keek om zich heen en dacht:

'Verrek, wat hebben ze nu met mij uitgehaald?'

Hij bewoog zich en klauterde van de berg lijken af. De soldaten vielen bijna flauw dat ze hem zo plotseling zagen: een lopend lijk! Nadat ze enigszins van de schrik waren bekomen, pakte ze hem beet en legden hem op een brancard. De dragers liepen echter in een dermate hoog tempo, dat hij van de brancard af donderde. Ze legden hem er nog eens op, maar hij viel er weer af, zij het nu van de andere kant. Hij was het zat en schreeuwde:

'Sodemieter op, ik ga wel lopen.'

Met hem heb ik naderhand de reis ondernomen om terug te gaan naar Nederland.

De volgende dag wilde ik uit bed springen, maar dat kon ik meteen vergeten: de verdoving bleek te zijn uitgewerkt en de pijn was niet om uit te houden. Zodra ik weer enigszins kon lopen, werd ik na een paar weken uit het hospitaal ontslagen, tegelijkertijd met de rooie met het scheve gezicht.

Ik kan mij van die tijd in dat hospitaal nog enige andere gebeurtenissen herinneren: ik zie o.a. een grote zaal voor mij, gevuld met allemaal bedden en in de zaal stond een piano. Verder lag er een Engelsman naast mij, die vroeg of ik een Duitser was. Tegen de wand aan lag een mager mannetje van gevorderde leeftijd, iets van om en nabij de 50 jaar schatte ik hem. Hij had een handgranaat op zich af gekregen die hem z'n ogen hadden uitgerukt. Dat was allemaal al dichtgegroeid, het vel lag over z'n ogen en het was een onaangenaam gezicht. Op sommige ogenblikken kroop hij op handen en knieën over de grond, draaide met zijn achterwerk en begon te blaffen als een hond. Allemaal frustraties. Soms gaf hij de verpleegster, wanneer hij in bed lag, een aanwijzing, onder de lakens wijzend:

'Mucho temperaturo.'

Dit was zijn manier om duidelijk te maken, dat hij graag met haar een nummertje wilde maken. De verpleegster liet een en ander maar wijselijk gelaten over zich heen gaan. Zij leidde hem af en toe naar de piano. Hij kon helemaal niet spelen, maar hij wist toch bepaalde tonen aan te slaan, die een droevige uitwerking teweegbrachten op het gemoed. Na een tijdje had hij hier genoeg van en dan was hij voor het moment even gekalmeerd.

Wij waren van plan om terug te gaan naar Nederland. Ik had twee weken verlof, maar ik maakte er drie maanden van. De rooie mocht helemaal uitzieken en moest zelf maar weten of hij terugkwam of niet. Ik maakte wel eens een grapje tegen hem:

'Je moet terugkomen, hoor, want als ze jou zien, dan schrikken die fascistten zich kapot van je scheve smoel en lopen ze vanzelf weg.'

In Barcelona gingen wij eerst naar de Nederlandse ambassade om de voor de reis vereiste papieren te halen. De consul keek vol verbazing naar het gezicht van de rooie en sprak:

'Wat zijn jullie toch gek, hè. Moet eens even kijken zo'n gezicht! Waarom ben je naar Spanje gekomen, om zo'n smoel op te lopen soms?'

Wij gaven wijselijk maar geen antwoord, het belangrijkste was om een pas te krijgen om naar Nederland te kunnen vertrekken. Ten slotte kregen wij die.

Op onze terugtocht bezochten wij in Spanje een bordeel. Dat was een gelegenheid waar je kon eten en drinken en tevens met een van de meisjes naar boven kon gaan om de liefde te bedrijven. Ik had hier nooit gebruik van gemaakt - dit soort bordelen had ik in Spanje meer gezien - en was het nu eveneens niet van plan. De rooie wilde daarentegen wel, dus ik ging maar met hem mee naar binnen, maar zodra hij een meisje had uitgezocht, werd hij resoluut door haar afgewezen, ze moest hem niet. Zij liep voortdurend op mij af om aan te geven dat ik mee moest en niet die rooie. Ik wilde niet en zat maar te lachen. Uit kwaadheid gaf ze me onverhoeds een klap in mijn gezicht. En de rooie bleef maar bij de deur staan om met haar naar boven te gaan, en riep ongeduldig:

'Kom je nu nog, of niet? God kolere.'

Het meisje werd zo min of meer gedwongen om met hem mee te gaan.

Naderhand, toen de burgeroorlog al voorbij was, werden we in Amsterdam bij elkaar geroepen, omdat wij met de Internationale Brigade tegen de fascistten hadden gevochten. Het was dezelfde reünie als waarbij ik Servaes had ontmoet. Hier kwam ik de rooie met het scheve gezicht weer tegen en ik kon merken dat hij me ontweek, mij liever niet zag, waarschijnlijk uit angst dat ik zou gaan praten over ons bezoek aan dat bordeel, maar daar zou ik helemaal niet over hebben gepraktiseerd.

Eindelijk kwamen de rooie en ik bij de Pyreneeën aan. Ditmaal gingen we niet lopend, maar met bussen langs de kust – een smalle strook was hier niet bezet door de bergen en het landschap hier liep tamelijk vlak - richting Perpignan in Frankrijk. Wij hadden immers een vrijgeleide via de ambassade gekregen, dus hoefden wij niet illegaal te gaan en het was hier voor ons op dat ogenblik veilig, omdat de republiek en de I.B. dit gebied nog in handen hadden.

In Perpignan aangekomen hoorden wij, terwijl wij daar op straat liepen, opeens een geluid alsof er een bom vlakbij ons ontplofte. Wij doken allebei de goot in en kwamen even erna weer lachend overeind. Het bleek een tram te zijn die met veel geraas, gepiep en gerem door de bocht ging. Het was een reactie van ons op alles wat we in Spanje hadden meegemaakt.

De reis werd vervolgd per trein en wij werden vergezeld door meer mannen van de Internationale Brigade. Via Frankrijk en België kwamen we uiteindelijk in Nederland aan. Zoals gezegd, hadden wij een pas gekregen van de ambassade in Barcelona. Maar onmiddellijk werd ons bij thuiskomst door de Nederlandse autoriteiten deze pas, het Nederlanderschap en andere papieren, die ik in mijn bezit had, ontnomen en ik moest mij iedere week melden bij de politie.

Behalve Nederland waren Zwitserland en Tsjecho-Slowakije de enige landen die dezelfde bedenkelijke politiek voerden.

Naderhand, toen ik voor de tweede keer terugkeerde naar Spanje, ben ik zonder paspoort weer teruggegaan, onder meer met behulp van de plaatselijke bevolking die ons over de Pyreneeën heen hielp.

De eerste periode die ik in Spanje verbleef heeft ongeveer 9 maanden geduurd.

Na de eerste gebeurtenissen in Spanje kwam ik terecht in Eindhoven. Mijn ouders woonden nog in Utrecht. Ik kwam opnieuw bij Henk van de Kruis in de kost, mijn oude zwerversvriend.

Bij de gemeente ging ik om steun vragen en kreeg ongeveer f 3,00 per week, dat bedrag gaf ik aan Henk en zijn familie. Na enige tijd kwam ik nog eens om geld vragen bij de gemeente, maar ik kreeg niets meer. Zij hadden onderzoek gedaan en verklaarden dat ik nog ouders had die mij zouden kunnen onderhouden. Ik was genoodzaakt om daar naartoe te gaan, want ze hadden al contact met mijn ouders opgenomen dat ik weer in Nederland verbleef.

Ik voelde er weinig voor, om naar Utrecht terug te gaan, want thuis bij mijn ouders was ik niet welkom meer. Mijn moeder moest immers met mijn stiefvader leven en niet met mij. Bovendien was ik voor mijn vertrek naar Spanje met ruzie bij hen weggegaan.

Maar ik had geen werk, het waren de crisisjaren, en geen geld. Wat stond mij te doen, wat nu?

Ik vond dat ik niet langer kon blijven teren op de zakken van de familie van de Kruis en nam het besluit om terug te gaan naar Spanje. Daar werd nog altijd gevochten en in weerwil van zware verliezen waren de republikeinen en de I.B. nog steeds niet verslagen.

De moeder van Henk bezat mediamieke gaven, zij kon de toekomst voorspellen. Zij werd hierin volgens haar ondersteund door de geestenwereld. Wanneer ik haar iets vroeg over wat mij met betrekking tot een bepaalde gebeurtenis in de toekomst te wachten stond, dan concentreerde ze zich, met gesloten ogen bewegingloos kaarsrecht zittend, en schreef na enige tijd het antwoord op papier. Toen ik haar nu vertelde dat ik terugwilde naar Spanje, zei ze:

'Eens even kijken wat de geesten ervan zeggen.'

Zij nam de zojuist beschreven houding weer aan, schreef iets op papier en las op gedragen toon voor:

'Zodra je in Spanje komt, wordt er meteen gebombardeerd en dat zul je niet overleven.'

'Dat is niet zo gunstig, hè?'

'Nee, daarom zou ik, als ik jou was, maar hier blijven.'

'Nee hoor, dat doe ik niet, want ik blijf jullie niet uitvreten.'

Zij had bijna gelijk gekregen met haar voorspelling, zoals later zou blijken.

HOOFDSTUK 7 TERUGKEER NAAR SPANJE

Ik vertrok eerst naar Amsterdam en zag iemand venten met een krant, het Volksdagblad.

Dit was de krant van de communistische partij, voorheen De Tribune geheten. In 1940, toen de krant illegaal werd, verscheen ze onder de naam De Waarheid en die naam bleef zij voeren tot 1990, het jaar waarin het doek viel over dit blad.

De colporteur vroeg of ik een krant wilde, maar ik antwoordde:

'Nee, ik hoef geen krant, maar ik ben een vroegere Spanjeganger en wil weer terug. Weet jij iets?'

Even dacht hij na en zei vervolgens: 'ga maar mee.'

Ik liep met hem mee naar de Tsaar Peter straat. Wij stapten een armoedig uitzierend winkeltje binnen. De winkelier had een zoon die, zoals zovelen toen, werkloos was en die wilde wel met mij mee naar Spanje, maar zijn ouders stonden dat niet toe.

De winkelier verwees ons verder naar een ander pand in de buurt. Daar aangekomen, nam ik afscheid van de colporteur, belde aan en de deur werd van binnen door middel van een lange kabel boven aan de trap, opengetrokken. Via de lange steile trap kwam ik boven in een ruime kamer terecht en hier zaten een paar mannen die mij allerlei vragen gingen stellen, om er zeker van te zijn dat ik betrouwbaar was en werkelijk al in Spanje was geweest, ik werd gescreend. Een man wiens naam ik ben vergeten - hij had in ieder geval een belangrijke functie binnen de communistische partij - vroeg, in welke brigade ik destijds was ingedeeld. Ik antwoordde, dat dit de Vijftiende Brigade was geweest, de Quince- brigade, een allegaartje wat nationaliteiten betrof. Zo werden er nog een paar vragen gesteld en ik kon op iedere vraag een even bevredigend antwoord geven.

Alle identiteitsbewijzen die ik in mijn bezit had, was ik kwijtgeraakt. Bij de bombardementen in Albacete was alles verloren gegaan, inclusief foto's van mijn familie, geld, mijn mooie plunje. Tevens droegen de Nederlandse autoriteiten hieraan een steentje bij door de vrijgeleidebrief van de ambassade in Barcelona, welke wij hadden gekregen, in te nemen. Maar bij dit verhoor bleek dat gelukkig geen probleem. Er zat bij de ondervraagden een man bij, Dietrich geheten, een van de voormannen binnen de Communistische Partij. Hij was ook in Spanje geweest en kon zodoende mijn verhaal verifiëren. Naderhand had hij aan de rest van de organisatie doorgegeven dat ik te vertrouwen was. Deze Dietrich werd later tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers vermoord.

Weldra ging de zaak rollen en werd ik van her naar der gedirigeerd. Dat gebeurde ondergronds, als een mol moest ik mij ongemerkt een weg banen van plaats naar plaats op de weg terug naar Spanje. Het werd geregeld tot in Perpignan en Figueres toe. Overal waar de trein stopte werd ik door de ondergrondse verder begeleid naar Spanje.

De eerste keer ging ik lopend over de Pyreneeën, maar ditmaal met busvervoer.

Nu ben ik bij het punt aangeland, dat ik even moest denken aan datgene, wat de moeder van Henk van de Kruis, de waarzegster, had gezegd. Zij had immers voorspeld, dat ik, zodra ik Spanje binnenkwam, een bombardement zou meemaken dat ik niet zou overleven.

Toen ik weer bij het kasteel in Figueres was aangekomen, werd er alarm gegeven. En daar kwamen de vliegtuigen en in een flits schoot het door mij heen:

'Zou ze dan toch gelijk krijgen?'

De vliegtuigen lieten hun bommen vallen en ik dook, om een veilig heenkomen te zoeken, in een greppel. Na afloop was ik stomverbaasd dat ik het had overleefd. Ik dacht opgelucht bij mezelf:

'Al met al ben je er toch naast geweest, zussie!'

In het kasteel kwam ik Hollanders tegen die, uiteraard, voor de eerste keer in Spanje waren om te gaan vechten. Ik vertelde hen, dat ik voor de tweede keer hier was en zij begonnen te lachen, wilden het niet geloven. Ik keek om mij heen en zag toevallig iemand die ik nog van de eerste keer kende, een van het bedienend personeel, een Spanjaard. Hij beaamde, dat ik inderdaad voor de tweede keer naar Spanje was gekomen. Op deze manier werden de lachers overtuigd.

In de opvangruimtes, waar wij werden ondergebracht, stonden, identiek aan de eerste keer dat ik hier was, dezelfde houten tafels en banken. Op die tafels stonden opnieuw dezelfde flessen wijn en schalen met brood. Ik had het gevoel alsof ik nooit was weggeweest.

Wij gingen spoedig daarna op weg naar het front, weer met vrachtwagens vervoerd. Een eind voor het front werden wij afgezet en wij liepen over een uitgestrekt bouwland, dat begroeid was met een of ander laag gewas; het bleek hier te krioelen van de sprinkhanen. Bij iedere stap die wij maakten sprongen de sprinkhanen zo'n 10 meter voor ons op, een bewegend golvend veld. Ze bleven altijd op dezelfde afstand voor ons en sprongen steeds op tijd weg als wij onze stappen aan het zetten waren.

Er bevonden zich overal bronnen met helder water die bezaaid waren met de kadavers van sprinkhanen; wij moesten ze gewoon wegduwen om te kunnen drinken.

Tijdens de twee periodes in Spanje heb ik ook andere dieren gezien, zoals slangen en schorpioenen. Ik zag soms iemand een slang beetpakken bij z'n staart en al slingerend sloeg hij de kop van het reptiel tegen een boom kapot.

Als het een tijd droog was geweest en je tilde in de brandende zon langs de weg een steen op, dan ontdekte je allemaal kleine schorpioenen, met de moeder en de vader er bij. Ze liepen met hun opgestoken 'staart' - dit was een lang uiteinde vanuit het achterlijf, waar de gifstekel zich bevond - in de rondte, klaar om de dodelijke steek toe te brengen aan de vijand die hun wilde bedreigen. We hebben wel eens een vuurtje gestookt rondom zo'n kolonie en dan zag je, dat ze zich daardoor achter elkaar met hun eigen gifstekel dood staken, een collectieve zelfmoord.

Bij het front werden wij ingedeeld rondom een telefoonpost. Een telefoonkabel moest in grote haspels zo snel mogelijk van punt naar punt worden gebracht, vanaf het front tot aan de achterlinie; op die manier konden deze twee groepen met elkaar in contact blijven.

Ik werd, samen met nog twee anderen, aangewezen om, mocht er iets gebeuren - bijvoorbeeld wanneer de telefoonkabel werd onderbroken - dat meteen te verhelpen. Het had geen zin om de stuk geschoten kabel te repareren, er moest direct een nieuwe worden aangelegd. Dat was de veiligste manier, vooral omdat het gebied constant onder vuur lag.

Van ons drieën kwam ik als eerste aan de beurt die dit karwei zou moeten gaan klaren.

Ik kreeg een volle haspel op mijn poedel en nu was het zaak om hier zo zuinig mogelijk mee om te gaan. Zodra je maar een ogenblik stilstond, dan ging de rol gewoon door met draaien, met als gevolg dat er teveel kostbare kabel verloren zou gaan. Het was dus een kwestie van door blijven rennen. Dat alles gebeurde in het pikkedonker. Ondertussen spatten de granaten vlak bij mij uit elkaar en vlogen de kogels mij om de oren.

Zo kwam ik bij de volgende post en daar gaf ik de haspel aan een andere soldaat over.

Deze actie heb ik meerdere malen moeten ondernemen en ik kwam er, wonder boven wonder, hierbij steeds zonder kleerscheuren vanaf, maar sommige van mijn medestrijders, die vroeger of later eveneens deze gevaarlijke opdracht moesten uitvoeren, lieten het leven of raakten bij dit gevaarlijke karwei gewond.

Ik zat een keer aan de trekker van mijn geweer te morrelen, met de loop naar boven gericht, maar het stond op scherp en mijn geweer ging plotseling af. Ik kreeg door de terugslag een zet van het geweer, maar kon me nog staande houden. De mannen die bij mij waren, schrokken zich een

hoedje, maar ik liep met een stalen gezicht door, alsof ik dat altijd zomaar deed, alsof er niets aan de hand was.

Ik ben bijna doof geworden vanwege het schieten in de loopgraven.

Er werd vaak geschoten, van loopgraaf naar loopgraaf. Naast mij zat een soldaat en hij bleef maar constant schieten, vlak bij mijn oor, en dat deed ontzettend veel pijn. Ik gaf hem een flinke duw en zei kwaad:

'Man, donder op met je geweer, sodemieter op.'

Hij keek mij stomverbaasd aan, alsof hij wilde zeggen:

'Waar ben jij in godsnaam mee bezig!'

Ik had nota bene oordoppen bij mij, in mijn zak, maar ik heb ze, onverschillig als ik was, nooit ingedaan. Daardoor werd mijn gehoororgaan door al die schoten om mij heen flink beschadigd en hier heb ik tot op de dag van vandaag nog hinder van. Behalve dat ik sinds die tijd een stuk minder ben gaan horen, is er frequent een hoge fluittoon aanwezig, te vergelijken met het horen van een enorme knal, waarvan je oren even tuiten, maar dit tuiten hoor ik nu nog permanent.

Zoals eerder beschreven had Mussolini de zijde van Franco gekozen en veel Italianen vochten met de fascistten mee. Maar er waren ook Italianen aanwezig die aan onze kant de strijd aangingen. Een Italiaan die aan onze kant stond, riep vanuit onze loopgraven naar hen om ze ertoe te bewegen over te lopen. Het enige 'antwoord' dat hij kreeg was een geweersalvo.

Tijdens mijn tweede verblijf in Spanje kan ik mij herinneren, dat ik in contact was gekomen met twee kameraden, waar ik veel mee was opgetrokken. Helaas waren deze vriendschappen van korte duur.

De eerste kameraad heette Geert Kuil, ietsje kleiner dan ik en de zaak van de Republikeinen zeer toegedaan, want op het moment dat ze weer grondgebied hadden verloren aan de vijand ergens in Spanje, dan riep hij uit:

'Zie je wel, zie je nu wel, daar hadden wij bij moeten zijn, dan had zoiets niet gebeurd.'

Geert Kuil en ik liepen op een dag langs de mooie Spaanse dreven en we kwamen even later voor een soort fabriek te staan. We liepen om het gebouw heen en hierachter zagen wij oneindig veel wijnstokken in lange rijen op het veld bij elkaar staan. Hier maakte men wijn: met de blote voeten werden de druiven door een paar mensen in verschillende grote brede tonnen fijngestampt, 'gekneusd'. Een muilezel met achter zich een stevige ronde zware rol achter zich meeslepend die om een in het midden staande dikke paal was vastgebonden, waardoor eveneens de druiven werden gekneusd, liep constant rondjes om bij de wijnproductie zijn aandeel te leveren. Het sap kwam via goten in grote houten vaten terecht in een kelder, waar de wijn werd gegist en rustig kon gaan rijpen.

Er kwam een ondraaglijke stank vanaf. Ik nam een kroesje wijn uit een van de vaten en dat smaakte erg zoet. Het was jonge wijn. Wanneer men de wijn een tijdje laat gisten, dan wordt deze steeds wranger. Ons werd de gelegenheid geboden om onze bidons met wijn te vullen en wij kregen bovendien nog een paar flessen extra mee. Daarna vervolgden wij onze weg.

Overigens konden wij overal waar wij kwamen in Spanje druiven eten. De eigenaren van de wijngaarden waren gevlucht op die plaatsen waar er hevig werd gevochten. Je kon de druiven op de vele verlaten wijngaarden naar hartelust zo plukken. Ik heb in Spanje zoveel druiven gegeten, dat ik daar op het laatst diarree van kreeg. Het is wel eens voorgekomen dat we door de vijand de

loopgraven werden uitgejaagd en moesten vluchten. Onderweg trok ik de broek van mijn kont af en ik ging zitten poepen, want de diarree kwam opzetten, terwijl de kogels me om de oren vlogen. Overal om mij heen werd 'kom op joh' geroepen en ik haalde ze zo vlug mogelijk weer in, al rennende mijn broek omhoog trekkend.

Even verderop kwamen Geert Kuil en ik bij een groot, breed water, een natuurlijke bron die we meer tegengekomen waren in Spanje. Deze was ongeveer 100 meter lang en 50 meter breed. Je kon er leuk in zwemmen, maar het was niet mogelijk om in het midden te staan. Wij hadden al het nodige van de wijn gedronken en waren als gevolg daarvan behoorlijk aangeschoten. Uit balorigheid gingen we met elkaar een robbetje vechten en ik sloeg hem per ongeluk een buil op zijn hoofd. Die gebeurtenis zou voor mij nog onaangename gevolgen krijgen.

Wij trokken onze kleren uit en sprongen in het koude water. Geert Kuil kon niet zo goed zwemmen en ik was er evenzo geen meester in, maar ik kon het beter dan hij. Wij dwaalden af naar de andere kant van de bron en overall was de bodem glad. Geert Kuil had wel z'n bovenkleren uitgetrokken, maar z'n broek en z'n laarzen had hij aangehouden. In het water lag een reusachtige steen, zo groot een hunebedkei; hij klom hierop, maar verloor zijn evenwicht en viel zijwaarts van de steen, waar zich een grote, diepe kuil bleek te bevinden, terwijl wij dachten dat het hier nog ondiep was en er geen gevaar te duchten viel.

Hierin verdween hij. Ik had het gevoel dat ik hem, voordat hij viel, kon vastpakken, maar op de een of andere manier hield iets mij tegen, mede veroorzaakt door mijn beschonken toestand. Ik dook wel naar hem toe, maar ik was niet in staat om hem naar boven te halen, daarvoor was ik de zwemkunst te weinig meester.

Ik raakte gefascineerd, nee, gebiologeerd door de manier waarop een en ander allemaal in zijn werk ging: hij gleed in de kuil en op hetzelfde moment dacht ik:

'Och Jezus, die is verloren.'

Hij zakte en zakte, hij maakte nog wanhopige zwemslagen, met zijn ogen wijd open, bij elke zwemslag zakte hij meer en meer, totdat hij op de bodem terecht kwam. Zijn broek en zware laarzen waren hier mede debet aan, dat hij zo snel als een baksteen naar beneden zonk.

Op de weg die op kleine afstand langs de bron liep zag ik twee soldaten aankomen. Ik begon heftig met mijn armen te zwaaien en zij kwamen op mij af. Ik riep naar hen:

'Mijn maat ligt hier te verzuipen.'

'Waar?'

Ik wees naar de plek. Zij kwamen aangesneld, wij liepen de bron in en zagen Geert Kuil op de bodem liggen, zo helder was het water.

'Ik ga hem eruit halen,' zei ik. 'Als jullie mij nu bij mijn hielen vastpakken, dan ga ik duiken en probeer op die manier bij hem te komen.'

Terstond dook ik in de kuil en zij hielden mijn hielen vast, net zolang totdat ik zijn arm kon pakken. Met vereende krachten trokken wij hem naar boven en legden hem aan de kant. Wij trachtten hem te reanimeren, maar tevergeefs. Hij was dood!

De twee soldaten liepen naar ons bivak terug om van de gebeurtenissen gewag te maken, ik bleef achter en zocht de kleren van de verdrinkene bij elkaar, die door hem waren uitgetrokken. Geert Kuil had een horloge en dat bewaarde hij in een doorzichtig horlogekastje. Het zag eruit als een

waardeloos prul, maar het bleef gek genoeg altijd lopen. Al wat het horloge had meegemaakt, water, modder of wat dan ook, het was niet kapot te krijgen.

Ik dacht bij mezelf, dat hij dat horloge toch niet meer nodig zou hebben, dus haalde ik het uit zijn kleren en stak het in mijn zak. Maar het volgende ogenblik had ik hier spijt van, haalde het weer uit mijn zak en wilde het onder een steen begraven, maar keek nog eens op de wijzerplaat en zag, dat het horloge stilstond. Veroorzaakt door het water? Terwijl het al zoveel beproevingen had doorstaan. Ik dacht even aan iets wonderbaarlijks, alsof er iets bovennatuurlijks was gebeurd, want het horloge stond nu voor altijd stil, precies op het moment dat Geert Kuil was verdronken.

De twee soldaten kwamen kort hierna terug, vergezeld door een paar andere soldaten. Wij droegen het levenloze lichaam van Geert met ons mee naar waar onze legerplaats zich bevond en ik moest aan de legerleiding vertellen hoe deze gebeurtenis precies had plaatsgevonden.

De officieren verdachten mij van moord op Geert Kuil, mede omdat hij een bebloede bult op zijn hoofd had, en daar gaven ze mij de schuld van. Zij dachten dat wij hadden gevochten. Maar zoals al eerder verteld was de bult gekomen door een ongelukje, en niet meer. Ik werd gevangen genomen en constant kwamen ze bij mij, vier, vijf keer per dag. Zij ondervroegen mij en probeerden mij voortdurend bepaalde woorden in de mond te leggen, zodat ik wel zou moeten bekennen; en even zovele malen herhaalde ik hetzelfde verhaal, zoals het werkelijk was gebeurd. Op het laatst kende ik het helemaal uit mijn hoofd, ik kon geen misstap maken. Ik kon alleen maar de waarheid vertellen, want ik had niets te verbergen.

Mijn maten lieten me niet in de steek. Af en toe kwamen ze stiekem een fles wijn door het open venster van mijn geïmproviseerde gevangenis stoppen - ik was in een van de kamers van een groot vrijstaand huis opgesloten - want zij wisten, dat ik een liefhebber was. Scherpe bewaking was er niet, ik kon immers geen kant heen zonder in handen van onze eigen mensen te vallen.

Na een paar dagen van ondervragingen zagen ze geen reden meer om mij nog langer vast te houden, gelukkig geloofden ze mijn verhaal en werd ik vrijgelaten.

Niettemin ben ik toen aan de dood ontsnapt, want ik heb eerder meegemaakt, dat drie soldaten, Fransen, een boerderij hadden overvallen en de boerin hadden verkracht. Zij werden meteen opgepakt en, alle hens aan dek, wij moesten allemaal op komen draven om te laten zien hoe men optrad tegen verkrachters. Met de rug naar de Middellandse Zee toe werden zij door een peloton van zeven schutters gefusilleerd. Voordat er zou worden geschoten, wees een van de drie Fransen op een plaats op zijn lichaam, waar zich zijn hart bevond, dat er daar op gericht moest worden.

Het bevel van 'vuur' werd gegeven, het peloton schoot als één man en zij vielen op de grond; een officier kwam op hen af en schoot ze nog een keer met zijn revolver een kogel door de kop, om er zeker van te zijn dat ze echt dood waren.

Voor hetzelfde geld had dit even zo goed mijn lot kunnen zijn.

Ik werd dus vrijgesproken, maar nog altijd denk ik, dat, als ik wat vlugger was geweest, wat alerter had gereageerd, Geert Kuil waarschijnlijk had kunnen redden. Dat ogenblik had ik voorbij laten gaan, maar door een combinatie van factoren had het niet zo mogen zijn. Ik werd verrast door het plotselinge gebeuren, kon nauwelijks zwemmen en had teveel drank op.

De tweede kameraad heette Höver, een vriend, waarmee ik zonder twijfel een van de mooiste vriendschappen heb gehad. Het was een Duitser die een redelijke Nederlandse woordenschat

bezat en wij konden goed met elkaar communiceren. Hij kwam uit een dorp dat vlakbij Aken lag. Waar Höver zich ophield, was ik te vinden, en andersom. Het speelde zich af in een periode, dat de divisie voor de zoveelste keer in elkaar werd gehengst en vervolgens weer opgeknapt tot een volledige divisie. Op die manier kwam ik verschillende vriendschappen tegen, waaronder Höver. Hij was slechts een ietsje groter dan ik, maar dubbel zo gespierd en voorzien van brede schouders.

In stille ogenblikken, vooral 's avonds, praatten we veel met elkaar over verschillende onderwerpen die ons bezighielden, zoals over politiek en over de zin van het leven. Tijdens een van deze gesprekken nam hij mij eens in vertrouwen en sprak zeer beslist:

'Ich bin nach Spanien gekommen zum sterben, ik ben naar Spanje gekomen om te sterven.'

'Welnee, dat moet je niet denken, dat gebeurt toch niet? Ik heb dat gevoel helemaal niet, dus blijf maar aan mijn zijde, dan zal je niks overkomen.'

'Jawel hoor, dat gebeurt. Dat kun je me niet uit mijn hoofd praten, ik ben ten dode opgeschreven, dat gevoel zit diep in mij. Maar dat vind ik niet erg hoor. Ik blijf toch doen waar ik zin in heb en ik ben ook naar Spanje gekomen om die rot fascistische voet dwars te zetten.'

Höver en ik zwommen, als we daar ergens gelegerd waren en de gelegenheid zich voordeed, in de Middellandse Zee, maar ook namen wij somtijds een duik in de aanwezige uitgestrekte irrigatiegebieden, voorzien van geweldig ruime betonnen putten, waarin zich water bevond van zo'n 2 meter diep. Höver was een uitstekend zwemmer, in tegenstelling tot mij, ik peddelde maar wat aan. Wanneer wij aan de kust waren gelegerd, dan liep hij de Middellandse Zee in, totdat in de verte nog slechts een kleine stip van hem overbleef en het duurde uren voordat hij weer aan het strand kwam.

Wij maakten, als het maar enigszins mogelijk was, regelmatig de gang naar het café en probeerden daar allerlei soorten dranken uit, o.a. Mistela, een heerlijke drank, te vergelijken met brandewijn. Tenslotte namen we een paar flessen drank mee die we zorgvuldig hadden uitgezocht. Ze bevatten bijvoorbeeld een soort van de beste cognac en die gingen we ergens op een afgelegen plek opdrinken.

Ondanks onze goede verstandhouding kreeg ik eens ruzie met hem – het handelde in feite om niets.- en wij gingen met elkaar op de vuist. Ik moest het tenslotte afleggen tegen hem. Zoals ik al eerder beschreef was het een gespierde vent met een atletisch figuur, een gorilla. Tijdens dit gevecht kreeg ik van hem een flink pak slaag - ik wist hem nog een blauw oog te slaan - en riep, nadat we waren uitgevchten, verbouwereerd:

'Ach, donder op man, flauwekul, waar zijn we in godsnaam mee bezig!'

Ook hij beaamde dit, wij hielden op met vechten, maar er werd tussen ons dagenlang geen woord meer gewisseld.

Op een keer lag ik met Höver onder een vijgenboom, ondanks het voorval dat zich tussen ons had afgespeeld, bleven wij toch bij elkaar, zij het mokkend. De vijgen waren al rijp: de ronde, donkerpaarse vruchten vielen op de grond en na verloop van tijd veranderden ze in de zo kenmerkende droge vijgen.

Eensklaps kwam er een militair op ons af die we niet kenden en hij vroeg:

'Wie van jullie twee is Höver?'

Mijn maat stond op en zei:

'Ik.'

'Dan moet je meegaan, want je bent overgeplaatst naar onze compagnie.'

Op dat moment ging het door mij heen: 'Dit gaat fout, zal hij toch gelijk krijgen dat hij in Spanje is gekomen om te sterven?'

Höver gaf verder geen antwoord, stond op en liep zwijgend mee. Hij had geen woord ten afscheid tegen mij gebezigd, maar om op die manier Höver kwijt te raken, dat zat mij helemaal niet lekker. Daarom ging ik even later op zoek naar zijn nieuwe compagnie en ik had hem al spoedig gevonden. Hij zat ergens alleen tegen een boom, afgezonderd van de andere soldaten. Ik liep op hem af, gaf hem een krachtige hand en zei:

'Het ga je goed.'

In half Duits, half Nederlands antwoordde hij, enigszins ontroerd:

'Ha, wir verstehen elkander toch nog.'

Er was een hele tijd overheen gegaan na dit gesprek en er hadden al heel wat oorlogshandelingen plaatsgevonden, toen ik een soldaat van de andere brigade tegenkwam waar Höver was ingedeeld.

'Hé, jij ging toch vroeger altijd met Höver om?' Vroeg hij. 'Jullie waren niet uit elkaar te slaan.'

'Ja,' zei ik, en ik kreeg ineens bange voorvoelens.

'Het leek wel bijna gebeurd met onze vriendschap, maar we hadden het uiteindelijk weer goed gemaakt. Hoe gaat het met hem?'

Hij zweeg even en vervolgde:

'Er is niks meer van hem over, ik bedoel van Höver. In de colonne liep ik een eind achter hem, we trokken ten aanval en werden beschoten. Ik hoorde een scherp gesis, gevolgd door een ontploffing. Een granaat spatte uiteen, vol op de borst van Höver. Er viel geen draadje of knoopje meer van hem terug te vinden.'

Ik bedankte de soldaat voor de mededeling, was ongelooflijk onder de indruk van het bericht en dacht bij mezelf, dat hij helaas toch gelijk had gekregen met zijn voor gevoel.

HOOFDSTUK 8 NEDERLAAG EN TERUGTREKKING

In 1938 moest de Internationale Brigade zich langzaam maar zeker uit Spanje terugtrekken, tenminste, wat daarvan was overgebleven. In totaal waren er nog maar ongeveer 13000 van de 60000 leden van de I.B. aanwezig, dus militair gezien betekende dit een flinke adering.

De Republikeinse regering had een poging ondernomen in de Volkerenbond om de terugtrekking van alle buitenlandse troepen te bewerkstelligen. Uiteraard hoorde hier de Internationale Brigade bij. Uiteindelijk ging de Volkerenbond in zoverre akkoord, dat het volledige aantal Interbrigadisten en hetzelfde aantal Duitsers en Italianen werd teruggetrokken. Dit betekende desalniettemin, dat er nog tienduizenden Italianen en Duitsers achterbleven. De fascistische konden een dergelijk compromis zo gemakkelijk sluiten.

De nationalistische onder Franco begonnen een stevig offensief in wat naderhand de slag bij de Ebro werd genoemd. Dit was de genadeklap voor de republiek, want ondanks heftige tegenstand, waarbij vele doden vielen, bleek zij hiertegen niet opgewassen.

De Ebro was een rivier, die op sommige plaatsen wel 300 meter breed kon zijn. Het zag ernaar uit dat we hier overheen moesten zwemmen, dat kon je op je vingers natellen, omdat wij nederlaag op nederlaag leden. Ik had in verband hiermee mij meer en meer geoefend in de zwemkunst. De bruggen waren immers vaak al gebombardeerd, dus zwemmen was volgens mij de enige oplossing om over de rivier te komen.

Zo maakte ik op het laatst tijdens mijn verblijf in Spanje gebruik van iedere gelegenheid om te leren zwemmen en werd hier meer bedreven in dan in de tijd dat ik met Geert Kuil omging.

Het bleek bij nader inzien niet nodig, wij werden inderdaad teruggeslagen, maar konden nog gewoon gebruik maken van een van de bruggen. Ik had mij in ieder geval de zwemkunst op een dusdanige manier eigen gemaakt, dat ik in geval van nood in staat zou zijn geweest om de Ebro over te zwemmen.

Zat ik tot nu toe ingedeeld in een compagnie, bestaande uit soldaten van verschillende nationaliteiten, bij onze terugtrekking kwam ik terecht bij de Hollandse compagnie. Van de ongeveer 700 Hollandse soldaten waren er maar zo'n 300 overgebleven. Alle Hollanders werden bij elkaar geroepen en op dezelfde manier alle Italianen, Duitsers, Belgen en andere nationaliteiten. Via de ambassades van de verschillende nationaliteiten werd de Internationale Brigade uit Spanje teruggetrokken.

Bij de Hollandse compagnie ontmoette ik Piet Laros, wiens naam nog jaren daarna genoemd zou worden als een van de bekende Nederlandse oud-Spanjestrijders. Hij was zelfs een halve kop kleiner dan ik. Toen wij later in Holland zaten en ik in Utrecht woonde, dan kwam ik hem af en toe tegen en maakten we een babbeltje; natuurlijk bestond de hoofdmoot van het gesprek uit datgene wat wij in Spanje hadden meegemaakt.

Wij werden verzameld in een dorp vlakbij Barcelona - de naam weet ik niet meer, zodra je die hoorde, vergat je die dadelijk weer - totdat alles en iedereen compleet was. Wij zouden een afscheidsdefilé krijgen, voordat we over de grens zouden gaan; ten teken dat wij en het Spaanse volk één waren.

De grote parade, die werd gehouden op de Diagonal, een brede laan in Barcelona, was georganiseerd in het kader van de terugtrekking van alle troepen van elk land dat aan de

burgeroorlog had deelgenomen. Na de parade moesten alle nationaliteiten op komen draven en zich op de rand van een uitgestrekte open vlakte opstellen, van waaruit ze toegesproken werden door de hoge officieren. Door de vele ontberingen van de laatste tijd zag iedereen er moe en smerig, haveloos uit. Veel Spanjaarden waren aanwezig om hun waardering te tonen voor de strijd die de I.B. aan de kant van de republiek had geleverd en we werden luid toegejuicht.

De discipline van onze Hollandse Brigade was ver te zoeken: niemand ging marcheren, iedereen ging gewoon lopen. In militaire pas begaven we ons naar de plek van verzamelen, maar de commandant bekeek zijn meute en riep vervolgens:

'Zijn jullie er allemaal? Ja? Hobbelen maar, jongens!'

Wij waren een van de laatste compagnieën. Als een zootje ongeregeld kwamen wij met de commandant 'aanhobbelen'. De andere troepen keken stom van verbazing toe. Onze commandant beval, toen we bij een bepaalde plek aankwamen, met een onverstoort gezicht:

'Stop! Ga hier maar staan, jongens.'

Terwijl het volgens de militaire normen gebruikelijk was om 'halt' te roepen. En de laatste toevoeging van 'ga maar staan jongens' behoorde zeker niet tot een van de militaristische uitdrukkingen. Tenslotte stonden alle compagnieën, behalve wij, in de houding.

Voor de Duitse brigade ging tegen deze vertoning geweldig te keer en vroeg zich af wat voor een ordeloze bende wij wel niet waren.

Piet Laros kwam op mij af, wij zaten in een groot gebouw, dat diende als voorportaal voor vertrek. Wij bevonden ons in een grote zaal, waarbinnen zich reusachtige pilaren bevonden; het leek erop dat deze doelbewust waren neergezet om op dergelijke wijze een soort natuurlijke afscheiding tussen iedere nationaliteit te bewerkstelligen. Kroaten, Tsjechen, Fransen, Engelsen, Duitsers, Nederlanders, kortom, om en nabij de 50 verschillende nationaliteiten hadden een plek gevonden tussen al deze pilaren. Piet Laros vroeg aan mij:

'Ben jij gewond geraakt?'

'Ja.'

'Kreeg je toen verlof om naar Nederland te gaan?'

'Ja.'

'Ben je toen weer terug gekomen?'

'Nee.'

Hij keek me even verbaasd aan. Ik liet er lachend op volgen:

'Natuurlijk ben ik teruggekomen, anders stond ik hier toch niet!'

'Nu, dan krijg jij van mij een Cornet d'Honneur.'

Het betrof een ereboekje voor betoonde moed. Later hebben de Duitsers het zeker meegenomen tijdens hun vele huiszoekingen bij mij thuis in Utrecht, of ik ben het op een andere manier kwijtgeraakt, ik heb het in ieder geval niet meer in mijn bezit.

Ter gelegenheid van het vertrek van de I.B. hield Dolores Ibarruri, beter bekend als 'La Pasionaria', één van de leidende figuren van de Spaanse Communistische partij, een meeslepende toespraak, waarin ze de volgende woorden uitsprak:

Jullie kunnen trots weggaan, jullie zijn geschiedenis, jullie zijn een legende. Jullie zijn het heroïsche voorbeeld van de solidariteit en de universaliteit van de democratie. We zullen jullie

niet vergeten en wanneer de olijfbom van de vrede weer bladeren krijgt, verstrengeld met de lauweren van de overwinning van de Spaanse Republiek- kom dan terug.

Bekende gevleugelde uitspraken van haar tijdens de burgeroorlog waren: 'No pasarán' (ze zullen er niet doorkomen) en 'Het is beter staande te sterven dan geknield te leven'.

Tussen de pilaren in de grote zaal van het gebouw was het een geroezemoes van jewelste onder de daar aanwezige vrijwilligers van verschillende nationaliteiten. Het was inmiddels laat geworden en bijna iedereen lag al onder de dekens. Opeens kreeg er een van onze compagnie een ingeving en stelde voor:

'Jongens, we gaan zingen!'

De mannen van de compagnie stemden toe en uiteindelijk had iedereen een lied gezongen, ook ik, maar ik kon niet zo goed zingen. Echter, één iemand had nog niets ten gehore gebracht, hij bleef gewoon onder zijn dekens liggen, alsof het gebeuren hem allemaal niet aanging, hij wilde gaan slapen. Een van ons vroeg hem:

'Jan, nu jij, zingen!'

Jan was totaal niet in de stemming hiervoor, maar liet zich overhalen om toch een lied te gaan zingen. Hij ging rechtop in bed zitten en zong 'O Mädchen, mein Mädchen', met bijna hetzelfde stemgeluid als Richard Tauber, de beroemde Oostenrijkse tenor. Hij had nog maar net de eerste strofe ingezet, en het geroezemoes verstomde alom: in de immens grote ruimte waarin wij lagen, klonk er geen geluid meer, men hoorde nu een echte zanger! Nadat hij was uitgezongen, barstte er een enorme ovatie los van alle aanwezige nationaliteiten. Maar Jan bleef totaal stoïcijns hieronder, en ging gewoon weer liggen om de slaap te vatten.

Wij vluchtten niet hals over kop voor Franco, maar trokken ons geleidelijk terug. We werden in treinen gezet richting de Pyreneeën en bij elk station dat we passeerden, zag het zwart van de mensen, die daar stonden om afscheid van ons te nemen.

In elk dorp waar we kwamen juichte de plaatselijke bevolking ons enthousiast toe. Volwassenen en kinderen gaven ons allerlei zelfgemaakte voorwerpen als blijk van waardering.

Over het algemeen kwamen wij, als soldaten van de Internationale Brigade, tijdens de Spaanse Burgeroorlog weinig in aanraking met de bevolking, maar ze stond zonder twijfel voor het grootste deel aan onze kant.

Zo bevond ik mij eens in Barcelona midden op straat en Mussolini vloog over in de vorm van bommenwerpers. Ik zag een oude Spaanse vrouw die in paniek raakte, zij drukte zich tegen een muur aan en vroeg angstig aan mij in het Spaans:

'Compagnero, waar kan ik mij verschuilen?'

'Waar je nu staat, in de open lucht. Dat is het veiligste.'

De meeste Spanjaarden wisten dat we voor ze hadden gevochten en dat werd wel door hen geapprecieerd.

Behalve dat de Internationale zich terugtrok zijn er daarnaast nog ongeveer een half miljoen Spanjaarden gevlucht voor het Franco regime.

Veel van hen vluchtten naar de Sovjet Unie. Een aanzienlijk deel Interbrigadisten konden niet meer terugkeren naar eigen land, omdat hier een fascistisch regime heerste en vluchtten naar Mexico, dat eveneens steun had verleend aan de Spaanse Republiek. Een ander deel kwam in ballingschap terecht in Frankrijk en in Duitse concentratiekampen.

Weer over de Pyreneeën ging ik, samen met de Hollandse compagnie, terug naar Nederland. Bij ieder station waar de trein stopte, allereerst in Roosendaal, werd de compagnie kleiner en kleiner; voortdurend stapten er compagnons uit en mijn eindhalte was Eindhoven. Ik kwam opnieuw bij de familie van de Kruis terecht.

Een van de eerste dingen die ik tegen de moeder van Henk vertelde, was:

'U heeft toch geen gelijk gehad, hè, met die voorspelling van dat bombardement in Spanje, dat ik dat niet zou overleven.'

'Ik wist wel, dat je niet dood zou gaan,' gaf zij ten antwoord, 'maar ik probeerde je er alleen van te weerhouden om naar Spanje terug te gaan.'

HOOFDSTUK 9 MOBILISATIE

Het was inmiddels 1939 en nog steeds bleek het moeilijk om werk te vinden, dus de ellende van werk zoeken kwam weer om de hoek kijken. Ik ging naar de steun, kreeg een uitkering van f 3,00 per week en dat gaf ik aan de moeder van Henk van de Kruis. Mijn uitkering werd echter later stopgezet, omdat de steun er achter kwam, net zoals de eerste keer dat ik uit Spanje terugkwam, dat ik nog ouders had die mij konden onderhouden. In Eindhoven kon ik niet meer blijven en financiële redenen noodzaakten mij derhalve om naar mijn ouders terug te gaan. Als ik niet afhankelijk van ze moest zijn, dan was ik zeer zeker niet meer teruggekomen.

Ik begaf mij naar het adres waar ik het laatst had gewoond en kreeg van de nieuwe bewoners te horen, dat de familie inmiddels naar de Bellamystraat was verhuisd. Ik werd door mijn moeder tamelijk goed ontvangen en, wie schertste mijn verbazing, zelfs door mijn stiefvader.

Het huis in de Bellamystraat was nogal hoog en smal. De huizen waren zo ingericht, dat er een gezin zowel boven als beneden in kon wonen; wij woonden op de benedenverdieping. Vanaf het dak tot aan de grond liep een regenpijp. Wanneer ik 's nachts of 's morgens vroeg te laat thuiskwam, en vaak in beschonken toestand, dan had mijn moeder gewoon de deur op slot gedaan: haar manier om te kennen te geven dat ik niet in huis mocht komen. Om toch te proberen binnen te komen, klom ik langs de regenpijp omhoog en over het dak, om aan de achterkant van het huis in mijn kamer te komen, die zich daar helemaal beneden bevond. Dat was niet geheel van gevaar ontbloot, want het waren destijds al oude huizen en de regenpijpen waren natuurlijk even oud. Op sokken was ik naar boven geklauterd en onderweg moest ik een moment wachten op het balkon van de bovenburen, om even uit te rusten van de inspanningen. Zo ging ik verder, totdat ik boven op het dak was aangeland.

Van daaruit klauterde ik aan de achterkant naar beneden, via de andere regenpijp, naar de begane grond, om in mijn kamer te komen. Mijn bovenraam stond altijd op een kier, maar dit was niet te zien voor een niet ingewijde, ook niet voor mijn moeder, het leek of deze dicht zat. Met een bepaalde beweging maakte ik het raam open, wrong mij door de opening en kon eindelijk in bed kruipen.

'Wat doe jij hier, hoe ben jij binnengekomen?' Placht mijn moeder de volgende morgen verbaasd te zeggen. Ik gaf geen antwoord en deed net of mijn neus bloedde.

Alweer via mijn stiefvader kwam ik aan het werk, opnieuw in de bouw. Hij was op de aannemer afgelopen en had hem verteld dat hij nog een zoon had die graag bij hem zou willen werken en

dat het voor hem niet veel hoefde te kosten. Het was weer hard werken voor weinig geld, de hele dag sjouwen met zakken cement en bekistingsplanken spijkervrij maken.

De Duitsers waren ondertussen Polen binnengevallen en Nederland vreesde, omdat er troepenbewegingen aan onze oostgrens plaatsvonden, dat de Duitsers ook ons land zouden binnenvallen en om die reden volgde er een voormobilisatie. Voordat Hitler in de vorm van Duitse soldaten Polen binnen was getrokken, had hij Oostenrijk al bezet en daarna Tsjechoslowakije.

In weerwil van het gevaar dat dreigde verheugde het mij dat ik mij moest melden bij het leger. Dit paste precies in mijn straatje: ik had maar een paar weken bij dat bouwbedrijf gewerkt en was blij dat ik er op die manier vanaf kon komen.

Ik kreeg een formulier thuis gestuurd, waarin ondermeer stond dat de spoorwegen mij moesten vervoeren via Vlissingen naar Veere op Walcheren in Zeeland. Het laatste gedeelte van de reis ging ik met de autobus. Op Veere bevond zich een legerplaats met watervliegtuigen die waren ondergebracht in grote hangars. Dat kwam goed van pas, want ik had al ervaringen opgedaan in Den Helder met landvliegtuigen. De watervliegtuigen noemden we waterkisten, of gewoon kisten.

Op een dag was ik een kist aan het vliegklaar maken. Een van mijn maten was de kist aan het vullen met benzine en smeerolie. Terwijl hij met mij aan het praten was, pakte hij de benzineslang en vulde de tank. Hij had daar nauwelijks 10 liter ingegooid, of er kwam een drabberig zootje uit de tank vandaan kruipen. Op dat moment kwam de sergeant voorbij, Tiedemeyer geheten, een mager mannetje en op en top een marineman en hij zag dit gebeuren. 'Wat? Waar ben jij mee bezig?' Riep hij kwaad, 'heb je dan benzine in de olietank gegooid? Ga weg, ik wil je niet meer zien! Donder op en meld je maar dat je ander werk moet hebben, want je bent hier niet voor geschikt.'

De sergeant zei vervolgens tegen mij:

'Alle leidingen aftappen, schoonmaken, benzine- en olievrij maken. Leidinkje voor leidinkje schoon spuiten, zodat er geen druppel smerige olie en benzine meer in de tank komt.'

Daar had ik nog een hele klus aan: elk roodkoperen leidinkje moest worden schoongemaakt, voordat de kist weer vliegklaar was.

Op de legerplaats bevond zich een kantine en hier werd Grolsch bier verkocht. Wanneer we een spelletje gingen bamzaaien, dan moest de verliezer een rondje betalen. Een flesje bier kostte 17 cent. Zo stonden er vaak heel wat flesjes voor onze neus die we niet allemaal konden opdrinken. Wij konden geen plasje bier meer zien, maar we vonden het niettemin zonde om al die flesjes achter te laten, dus namen we ze maar mee naar onze kooi en stopten die onder het matras, zodat ze op den duur toch wel leeg raakten.

Er kwam op gezette tijden iemand langs die een groot projectiescherm in de kantine neerzette en daarop een film draaide. Hij had een bepaald thema uitgekozen om iets aanschouwelijk te maken, bijvoorbeeld over overeenkomsten en verschillen in vlieggedrag tussen vogels en vliegtuigen. Best wel interessant om te zien, op welke wijze de mens de kunst van het vliegen van de vogels heeft afgekeken.

Het vliegklaar maken van de vliegtuigen was bepaald geen dagtaak, ik verveelde mij vaak. Ik ging daarom af en toe in de cockpit zitten waar een seinapparaat aanwezig bleek te zijn. Mijn kennis hiervan, in het verleden opgedaan, kon ik hier voor mezelf gaan oefenen, dus ik zat er een beetje mee te spelen. Totdat ik hierin geen zin meer had en vervolgens besloot ik, om de verveling te verdrijven, de vleugels van het vliegtuig te gaan schoonmaken. Zoals ik al eerder had vermeld, waren de vleugels gemaakt van spanten, waar overheen zeildoek was gespannen. Ik zette een ladder tegen een van de vleugels aan, klom naar boven en ging op een spant van een van de vleugels staan om deze te gaan schoonmaken. Eensklaps gleed ik uit en mijn been kwam tussen de spanten terecht, op het zeildoek. Ik zakte er flink doorheen met mijn gehele rechterbeen en er was een behoorlijk gat ontstaan. Ik haalde mijn been direct weer terug - dit snelle reageren achteraf had natuurlijk geen enkele zin - klom van de ladder af en verwijderde mij van het vliegtuig, maar hield mijn mond, vertelde aan niemand iets. Wel hield ik ondertussen de boel in de gaten, want het was, daar bestond geen twijfel over, onverantwoord om dit vliegtuig op te laten stijgen zonder iets te zeggen, hij zou door dat gat zeker kunnen neerstorten. Er gingen na dit voorval dagen overheen, totdat ik hoorde roepen:

'Hassel, jouw kist moet klaar!'

Ik schrok me een ongeluk, wat moest ik nu doen? Ik nam een besluit: ik zette de ladder tegen de vleugel, klom naar boven, keek naar dat gat wat ik er zelf had ingestampt en vloekte luid:

'Godverdomme, non de jus, non de jus!'

Sergeant Tiedemeyer was, attent gemaakt door mijn gevloek, naderbij gekomen, klom eveneens de ladder op en vroeg al klimmende:

'Wat is er, joh, wat zie je?'

'Komt u eens kijken. Non de jus!'

Tiedemeyer was intussen naast mij boven op de ladder gaan staan en keek met wellicht nog grotere verbaasde ogen dan ik al had naar dat gat, en op de zijn zo stereotype manier van uitdrukken, om op die manier zijn verbazing te uiten, vloekte hij:

'Stijve lul met een hoge hoed op, wie heeft 'm dat geflikt?'

'Dat weet ik niet hoor,' antwoordde ik, zogenaamd mij van geen kwaad bewust. 'Zijn naam staat er niet bij.'

'Ga naar Borstlap om te vragen het gat te repareren.'

Borstlap was, evenals ik, een milicien. Zo werd, tot mijn geruststelling en zonder verdere consequenties, het gat weer dichtgemaakt.

Ik heb later eens een hachelijk moment meegemaakt met een watervliegtuig. Behalve de piloot en ik was er een vliegtuigmaker en een mecanicien aan boord. Het vliegtuig steeg op en voor ons zagen wij een kerktoren, de piloot wilde hoogte maken om over de toren heen te vliegen, maar tot onze schrik verloor het vliegtuig oliedruk. Ondertussen vlogen we nog steeds recht op de toren af en zaten we enorm in de rats. De piloot probeerde allerlei handelingen uit te voeren om een naderend onheil te voorkomen, maar zonder resultaat. Toen stond de vliegtuigmaker resoluut op, hij liep naar de in het vliegtuig aanwezige handpompbediening, die in noodgevallen gebruikt kon worden voor het geval de automatische oliedruk wegviel, en ging uit alle macht staan pompen. De oliedruk ging gelukkig omhoog, het vliegtuig kon weer hoogte maken scheerde net over het haantje van de toren.

De laatste dagen op Walcheren stond alles op scherp, er heerste een nerveuze spanning. Een ieder bereidde zich op zijn manier voor om voor zijn eigen leven te vechten en om, soms uit paniek, zijn wapen af te schieten op iedere verdachte beweging. Bij het wachtlopen kregen we een geweer dat op scherp stond, dus alleen de trekker overhalen was al voldoende om het wapen af te laten gaan, dit had de commandant zo bevolen.

Op een nacht hoorden wij schoten vallen en we renden naar de plaats waar het geluid vandaan kwam. Het bleek dat de schildwacht had geschoten en voordat hij schoot, had hij nog geroepen:

'Wie daar?'

Hij kreeg geen antwoord terug, maar het waren, zo bleek naderhand, twee matrozen van ons die op hem kwamen toelopen om een praatje te maken. Doordat het donker was, zag hij twee schimmige figuren op zich afkomen, hij nam het zekere voor het onzekere en schoot ze alle twee dood. Een vriendin van een van de twee kwam later langs en ze gilte het uit, toen ze hem zo dood zag liggen.

Korte tijd later, ik kwam terug van het passagieren, liep ik langs de wachtpost; hij reageerde op dezelfde manier als de wachtpost die twee mensen had doodgeschoten door te roepen:

'Wie daar?'

'Koekeloekie. Sodemieter op, man, je kent me toch wel, moeten er soms nog meer doden vallen?'

Vlak na deze gebeurtenissen stond ik op een avond op wacht en ik bemerkte, dat er iemand op mij afkwam. Ik zag dat het sergeant Tiedemeyer was, maar hij kon mij niet zien. Ik wilde een grap uithalen en schreeuwde:

'Wie daar!'

Ik zag dat de sergeant moeite had om zijn angst te verbergen, hij stond als versteend. Enigszins hersteld stamelde hij:

'Ss-sergeant Tiedemeyer.'

'Tiedemeyer? Dat kan iedereen zeggen, kom nader!'

Bibberend kwam hij op me af en hij zag mij staan in een nogal nonchalante houding.

'Godverdomme, je had me bijna kapot geschoten!' Zei hij, enigszins van de schrik bekomen.

'Nee hoor, dat is niet mogelijk, mijn geweer ligt daar helemaal.'

En ik wees naar mijn vuurspuit, die ik vlakbij achter een paar zandzakken had neergelegd.

In Zeeland heb ik gezeten, totdat de Duitsers in mei 1940 ons land binnenvielen: eerst reden er motorrijders de grens over om te onderzoeken of alles veilig was, vervolgens kwamen de andere soldaten met hun tanks en ander materieel. In het oosten van het land zetten de Duitse legers massaal de aanval in op Nederlandse stellingen, terwijl in het westen een Duitse luchtvloot, bestaande uit honderden transportvliegtuigen, parachutisten en luchtlandingstroepen afzetten. De vliegvelden in Nederland werden door Duitse vliegtuigen gebombardeerd en de Nederlandse luchtmacht was daardoor in één klap uitgeschakeld.

De Hollandse soldaten leverden een paar dagen strijd, met name op de Grebbeberg, maar zij waren totaal niet voorbereid op zo'n grote Duitse overmacht en werden onder de voet gelopen. Zij bezaten er totaal niet de wapens voor, die hopeloos verouderd en in slechte conditie verkeerden. Mede hierdoor liep dit uit tot een enorme catastrofe, zij werden in de pan gehakt en 380 soldaten vonden bij de Grebbelinie de dood.

Verschillende vluchtelingen van de Grebbeberg kwamen ook bij ons terecht en dan moesten wij ze fouilleren. Men vreesde, dat er misschien verkeerden tussen zaten, spionnen, het nieuws ging

dat Duitse soldaten zich in Hollandse militaire uniformen hadden verkleed, maar ik voelde gewoon aan dat deze mensen aan onze kant stonden, dus ik gaf een bemoedigend klapje, hier op een schouder en daar op een broekzak aan degene die ik aan het fouilleren was, zonder ze voor de rest aan te raken.

Sergeant Tiedemeyer zag dit zo aan en zei:

'Zo kan ik ook fouilleren.'

Daarop nam hij het van mij over en haalde hier een handgranaat voor de dag en daar een pistool, enzovoort, maar ondanks al die ontdekkingen bleek, dat er tussen deze mannen geen spionnen zaten.

Op een zekere dag kwam de commandant voor onze gelederen te staan en vertelde, dat hij niks meer over ons te zeggen had. Het weinige verzet van het Nederlandse leger was gebroken, de strijd was gestreden en wij konden gaan en staan waar wij wilden.

Er lag nog ergens een passagiersbootje en sommigen van ons wilden hiermee naar Engeland vluchten. Zij vroegen ook aan mij of ik mee wilde. Maar ik wees dit af en zei:

'Je komt hiermee niet ver, dat lukt toch niet. Ik ga dus niet mee.'

Zij stapten in de boot en voeren al een flink eind buitengaats, maar ze bleven niettemin aanhoudend roepen:

'Van Hassel, kom toch mee met ons!'

Volgens mij waren ze een beetje doorgedraaid en of ze ooit Engeland hebben gehaald, dat waag ik te betwijfelen.

Er stonden heel wat fietsen, achtergelaten door mensen die op de vlucht waren geslagen, waaronder de bootvluchtelingen, samen met anderen zocht ik een mooi karretje uit. Onder ons bevond zich een officier en deze had het recht om een revolver te dragen, maar hij wist niet wat hij met zijn wapen aanmoest, bang om doodgeschoten te worden.

'Dat is niet denkbeeldig inderdaad,' zei ik, 'geef hem maar aan mij.'

'Alsjeblieft.'

Een leuke ervaring, een officier die zijn revolver afstond aan mij. De revolver heb ik naderhand ergens in de grond begraven, want ik wist er eveneens geen raad mee.

Op het laatst hadden we een aardig ploegje gevormd en brachten we elkaar naar huis. Ik bleef als laatste over. In Rotterdam had ik van iemand die daar woonde afscheid genomen en ik reed alleen terug naar Utrecht, naar mijn ouders in de Bellamystraat. Achteraf ben ik nog verbaasd over het feit, dat onze fietsbanden het hadden uitgehouden: geen enkele lekke band, terwijl wij onderweg door glas en allerlei andere rotzooi waren gereden.

HOOFDSTUK 10 WERKEN IN DUITSLAND

Ik had een baantje gevonden in Utrecht, aan de Kroezelaan. Daar bevond zich een kolenstookbedrijf dat ook was gespecialiseerd in het fabriceren van ketels.

Het was herfst in het jaar 1941.

Op een dag kwam er een bevel van de directie. De directeur had van de bezetter de opdracht gekregen om een aantal mensen aan te wijzen om in Duitsland te gaan werken. Hij koos eerst de vrijgezellen, waaronder ik, omdat die geen gezin te onderhouden hadden.

In de crisisjaren telde ons land een imposant leger van werklozen. Toen de Duitsers in 1940 binnenvielen, werd dit aantal geschat op een half miljoen. In het begin trachtte de bezetter met zachte hand arbeiders te werven voor tewerkstelling in Duitsland, de zogenoemde 'Arbeitseinsatz'. Vele Duitse mannen moesten onder de wapenen en de opengevallen banen konden zodoende mooi worden opgevuld door arbeiders uit Nederland en andere landen. In de bezette gebieden waren genoeg werknemers aanwezig om in en voor Duitsland te gaan werken. De Duitsers propageerden, dat dit de oplossing was voor het werkloosheidsprobleem. Zij werden hierin onder andere gesteund door de arbeidsbeurs. De werkloosheid in Nederland was groot en de arbeidsbeurs had er wel oren naar, mee te werken aan het te werk stellen van werklozen in Duitsland. Mede hierdoor ontstond er een betere registratie van werkzoekenden in ons land en werden er gewestelijke arbeidsbureaus opgericht.

Desondanks werkte deze politiek niet, want vele werklozen weigerden om vrijwillig naar Duitsland te vertrekken. En dit aantal werd na verloop van tijd voortdurend groter.

Dan maar niet vrijwillig (overigens, dat vrijwillig was niet helemaal waar, want werklozen die steun trokken werden bedreigd met intrekking van hun uitkering, wanneer zij zich niet meldden): door de strijd aan het Oostfront, waarbij steeds meer Duitse soldaten nodig waren, nam het tekort aan arbeiders alleen maar toe. Dus nam men strengere maatregelen: de Rijkscommissaris Seyss-Inquart kondigde in 1942 een nieuwe verordening af, waarin werd bepaald - mede door de strijd aan het Oostfront, waardoor er een tekort aan Duitse arbeidskrachten ontstond - dat Nederlanders werden verplicht om voor Duitsland te werken.

De tewerkgestelden gingen een onzekere toekomst tegemoet en niemand wist, waar hij terecht kwam en hoe lang het allemaal zou gaan duren. En, niet in de laatste plaats, wat voor gevaren bracht dit allemaal met zich mee?

Bij de arbeidsbeurs vroegen wij:

'Wat moeten wij daar dan?'

'Gewoon, jullie moeten naar Berlijn, daar vangen ze jullie op en ze zullen daar verder wel vertellen wat je moet doen.'

'Hoe lang duurt dat?'

'Daar zullen jullie voorlopig zeker blijven.'

'Hoe zit het dan met onze winterkleding?'

'Voor die tijd zijn jullie allang weer terug.'

Samen met andere mannen die in Duitsland moesten werken werd ik per trein naar Basdorf vervoerd, een plaats ongeveer 10 km van Berlijn gelegen. Ik kwam hier terecht vanwege mijn 'vliegtuigverleden'. Wij werden ondergebracht in zogenoemde 'Lagers' - een Lager bestond uit een aantal barakken, je zou het in het Nederlands een barakkenkamp kunnen noemen en iedere barak bezat Stuben oftewel kamers - en tewerkgesteld bij de daar aanwezige BMW fabrieken. Ik moest motoren in elkaar zetten, maar dat beviel mij totaal niet, met als gevolg dat er totaal geen werk meer uit mijn handen kwam, en daardoor werd ik naar een andere afdeling gestuurd, waar ik onderdelen van vliegtuigmotoren moest behandelen met schuurpapier en luchttollen. Op speciale wagens werd zo'n uit elkaar gehaalde motor neergelegd: lagers, wielen, enzovoort. De onderdelen die met een stuk krijt van een vet kruis waren voorzien, dienden te worden opgeschuurd.

Ik zette het luchttoiletje aan, maar had eerst de achterkant eraf geschroefd, zodat alle onderdelen eruit vlogen. Vervolgens ging ik naar het magazijn om een nieuw toiletje te halen. Dit herhaalde zich een paar keer, waarop de magazijnmeester eindelijk verbaasd vroeg:

'Alweer?'

'Ja, die dingen zijn niet goed, hoor!'

Behalve dat ik de toiletjes saboteerde, werkte ik evenzo in andere opzichten niet mee en ook op deze afdeling kwam er niets uit mijn handen. Uiteindelijk vroeg de Duitse baas:

'Ik ben benieuwd wanneer ik van jou nog een wagen klaar krijg.'

'Daar heb ik al aan gedacht, dus dat onderdeel kun je meenemen, en dat, en dat...'

Terwijl ik zo aan het wijzen was, schreef de baas alles op, terwijl hij een verheerlijkt gezicht trok en vervolgens liet hij de wagen wegbrengen. Maar het duurde nog geen vijf minuten of alle onderdelen werden al weer teruggebracht. Ik had er namelijk niets aan gedaan, alleen de vette kruisen met mijn duim weggepoetst. Ik moest overnieuw beginnen, maar de baas zei:

'Ik kan je zo niet langer handhaven, ga maar bij die lui daar zitten.'

En hij wees naar een aantal arbeiders, die aan een lange werkbank aan het werk waren.

Onze baas was wel een echte Duitser, maar niet zo'n type als van een SS'er, zo'n schreeuwlelijk, kortom, er viel wat met hem te regelen.

Bij de werkbank behoorde het tot mijn taak om schraapveren en olieveren in cilinders te plaatsen. Ik kwam naast een Hollander te zitten die hetzelfde werk moest verrichten.

Er zaten nog andere krijgsgevangenen van verschillende nationaliteiten bij ons in de fabriek: Polen, Hongaren, Bulgaren, Roemenen, Kroaten, maar deze krijgsgevangenen werden bij voorbaat veel slechter behandeld dan wij: zij leden honger en kregen slaag.

Een uitdrukking die ik bij tijd en wijle hoorde van de Roemeense krijgsgevangenen, klonk zoiets als 'winigipolekke' of winigipolette. Het zal ongetwijfeld anders geschreven moeten worden, maar het betekende ongeveer: weg met werken voor Duitsland.

De Hollander die naast mij zat, zei:

'Kijk, zo doen wij dat.'

En hij wees eerst – om de aandacht op zich te vestigen - naar een aantal Franse krijgsgevangenen die aan dezelfde werkbank zaten.

De Hollander pakte een zuigerveer en zei tegen een van de Fransen:

'La guerre c'est fini?'

'Oui.'

Hij trok aan de veer, zodat hij helemaal uiteengerekt was en dus onbruikbaar. Ik herhaalde zijn voorbeeld en in korte tijd lagen er allemaal kapotte zuigerveren onder onze tafel.

Opeens werd er op mijn schouder geklopt. Ik draaide mij om en keek in drie Duitse norske gezichten. Een van hen zei op bevelende toon, met een krom vingertje bewegend:

'Kom mee!'

Ik was, na mijn buurman, de tweede die mee moest komen, maar ze stonden kort daarna stil bij iemand anders en deze kreeg eveneens met het kromme vingertje een seintje. Iedere aangewezen had wel iets gesaboteerd. Tenslotte was het aantal mensen aangegroeid tot een man of tien. We zeiden allemaal stiekem zachtjes tegen elkaar:

'We gaan vast en zeker naar het concentratiekamp.'

Het was prachtig mooi weer, de zon scheen volop toen wij de fabriek uitkwamen, maar wij hadden hier weinig oog voor, onze gedachten waren meer gericht op waar we naar toe zouden worden gebracht. Na een tiental minuten gelopen te hebben, kwamen we bij een smalle weg in wording, pal naast een snelweg. Een fietspad moest hier worden aangelegd en er waren reeds enige gevangenen hiermee bezig, waar opnieuw Fransen tussen zaten, zo kon ik horen. Eensklaps werd er geroepen:

'Halt!'

De Duitsers die ons brachten, gingen naar de daar aanwezige baas toe en droegen ons aan hem over. Wij moesten dezelfde werkzaamheden verrichten als de gevangenen die al aan het werk waren.

Het fietspad moest gelijk komen te liggen met de weg die er langsliep. De weg werd door middel van een lorrie eerst opgehoogd met zand, om daarna verder afgewerkt te worden. De lorrie schepten we eerst vol met zand en aan het einde van de rails waarop de lorrie reed, was een zwaar stuk vierkant hout neergelegd. Dit om te voorkomen dat de lorrie in het lagere gedeelte viel. Zodra de lorrie bij dat stuk hout was aangekomen, dan gooiden wij hem om en zo verdween het zand in het lagere gedeelte, net zolang totdat het gelijk lag met de weg ernaast.

Ik zorgde ervoor, dat ik bij het duwen van de lorrie een plaats links voor bezette. Net op het moment dat de lorrie door het stuk hout zou worden tegengehouden, gaf ik er een schop tegenaan, met als gevolg dat de hele lorrie met zand en al in de 'lage afgrond' stortte. Anderen wilden dit kunstje ook wel eens uitproberen en zodoende schoot het werk hier, evenals in de fabriek, niet echt op. Wij hadden het grote geluk dat de baas een nogal gemoedelijke Duitser was. Op sommige ogenblikken, vooral bij mooi weer, had ik geen zin om fietspaden aan te gaan leggen en dwaalde ik zomaar in de buurt rond. Ik kwam hierdoor eens per ongeluk toch bij dat fietspad terecht, de baas zag mij en riep mij toe:

'Je komt helemaal niet meer opdagen en nu kom je zomaar voorbij wandelen zonder goeiedag te zeggen.'

'Goeiedag.' Zei ik toen.

Er zijn na ons mensen, zeg maar gevangenen, van de Arbeitseinsatz geweest die tot aan het eind van de oorlog in Duitsland moesten blijven werken. De toestand werd, naar gelang de oorlog vorderde, steeds moeilijker, uitzichtlozer voor hen, het regime reageerde alsmaar strenger. Dus de situatie waarin wij destijds verkeerden was een paradijs vergeleken met wat anderen na ons te wachten stond.

Naast het werk voerde ik nog een neven taak uit: omdat ik gebrekkig Duits sprak en anderen de taal helemaal niet spraken, werd ik tot Stubenälteste, een soort kamerhoofd, benoemd. Dit hield in dat ik de leiding had over mijn kamergenoten. Ik moest ervoor zorgdragen dat een ieder zijn eten kreeg en andere faciliteiten regelen waar men recht op had. Het leverde voor mij niet meer geld op dan wat ik al kreeg. Veel geld verdienden wij sowieso niet en als er iemand ziek was, dan moest diegene 15 pfennig storten in een Winterfonds, bedoeld voor armlastige Duitsers.

Ik ging naar een loket toe, waarachter zich de keuken bevond en waar ik de rantsoenen in ontvangst nam voor de mensen van mijn kamer. Het eten was niet echt slecht, wij aten Pellkartoffeln (ongeschilde gekookte aardappelen) en verschillende soorten Gemüse (groenten). Alleen de kaas was niet te eten, deze Stinkkäse was zo glad als een slak en als ik hem op mijn menu kreeg, dan gooide ik die meteen het raam uit. Maar de Kroaten die daar krijgsgevangen

zaten, waren er dol op, haalden het zand eraf en aten het op. Ik stelde hun voor om, wanneer we nog eens Stinkkäse te eten zouden krijgen, zij dit bij mij konden ophalen.

Een portie eten was echter veel te weinig. Ik bemerkte op den duur, dat er niet werd gecontroleerd op het aantal rantsoenen, dat ik meekreeg en ik gaf bijgevolg bij de keuken meer aantallen op dan nodig was. Dat verdeelde ik onder mijn mensen. Zelfs sigaretten kregen wij op die manier in voldoende mate.

In de kamer waar ik zat kwam er iemand op mij af en hij zei:

'Van Hassel, ik weet hoe je geaard bent, ik kan het met een gerust hart tegen je zeggen: ik wil hier weg.'

'Ja, dat wil ik ook wel.'

'Ja, maar ik ga ook zeker weg.'

'Hoe dan?'

'Ik ga in mijn nest zeiken en dat blijf ik volhouden. Dan moet jij maar naar die moffen toe gaan en zeggen, dat je een beddenpisser in je kamer hebt en dat je dat niet kunt hebben.'

Zodoende bleef hij inderdaad continu in zijn bed plassen, ik ging even later klagen bij de Duitsers en de bedplasser werd opgenomen in de ziekenboeg. Hier dachten ze dat hij simuleerde en dat was natuurlijk ook zo, maar hij bleef iedere nacht trouw in zijn bed plassen. Hij kreeg het tenslotte voor elkaar, dat de Duitsers zo ten einde raad waren, dat ze besloten:

'Laat die viezerd maar meteen vertrekken, hoor.'

Hij had zijn doel bereikt en werd naar het station gebracht, met als bestemming Nederland.

Na de oorlog heb ik van mensen die hem kenden vernomen, dat hij nooit meer van dat bedplassen is afgekomen.

Wij zaten al enige tijd in Duitsland en ik vond, dat de tijd was aangebroken om te vragen met verlof naar Holland te gaan. Er bevond zich tussen ons een Hollander die had aangepapt met de Duitsers en daardoor kreeg hij al spoedig de leiding over alle barakken. Ik bracht het verzoek om verlof aan hem over en ik ging op een dag met hem mee naar de Duitse leiding, om dit verzoek nader toe te lichten. Ik bracht het als volgt naar voren:

'Toen wij vanuit Nederland hier in Duitsland te werk werden gesteld, vertelde men ons, dat, wanneer het nodig was, we naar Nederland konden gaan om winterkleding te halen.'

Een van de Duitsers antwoordde kort:

'Na, und?'

'We zijn er aan toe. Het is bijna winter en als we niet snel winterkleding krijgen, dan worden we allemaal ziek.'

De Hollander die de leiding had, maande mij tot kalmte, omdat ik in zijn ogen veel te vrijpostig zou zijn tegenover de Duitsers. Desalniettemin stemden ze toe en we mochten 14 dagen met verlof naar Holland terugkeren.

We werden ingedeeld in groepen en de eerste groep kon gaan, maar alvorens ze vertrokken, waarschuwden de Duitsers nog:

'Denk erom, als er ook maar iemand weg blijft, dan gaat er niemand meer met verlof. En voor degenen die wegblijven en worden gepakt, zal het slecht aflopen.'

Ik werd in de tweede ploeg ingedeeld. Na een tijdje kwam de eerste ploeg zwaar gehavend terug, in die zin dat nog niet de helft ervan was overgebleven. Hilariteit alom, de Duitsers werden

hierdoor vreselijk kwaad en zij vertelden ons dat het met verlof gaan voortaan niet meer doorging. Wij waren enorm teleurgesteld, maar er was op dat moment niets aan te doen.

Gaandeweg werd ik steeds gepromoveerd, omdat ik een goede schakel vormde tussen mijn medegevangenen en de Duitsers en zodoende kreeg ik de leiding over de gehele barak. In deze positie dacht ik iets te kunnen bereiken en de avond voordat we oorspronkelijk met verlof zouden gaan, ging ik al de kamers in de barak af en vroeg:

'Wie van jullie zouden er morgen met verlof gaan?'

'Ik, ik, ik', klonk het van alle kanten, 'en nu gaat het niet door!'

'Het gaat wel door. Ik heb een bericht doorgekregen dat jullie morgen de Urlaubpassen kunnen ophalen. Jullie moeten in zondagse kledij verschijnen.'

De aangewezen verlofgangers riepen 'hoera' en zo ging ik al de kamers langs met hetzelfde heuglijke bericht.

De volgende dag had iedere verlofganger zich in het zondags gestoken en wij marcheerden naar de fabriek. Toen wij op de fabrieksplaats waren aangekomen, riep ik:

'Stop maar hier! Hier gaan we wachten.'

'Wat wachten, waarop?'

'Wacht maar af, het komt vanzelf voor elkaar.'

Ondertussen zag ik de Duitsers al kijken. Zij kwamen op ons af en vroegen:

'Wat is hier loos?'

'We gaan met verlof, we zijn aan de beurt.'

'Er gaat helemaal geen mens met verlof.'

'O nee? Wij hebben nergens gelezen dat het niet doorgaat. Waarom zetten jullie dat dan niet op het mededelingenbord?'

Inderdaad hadden zij verzuimd om dit te doen en dat was mijn kracht. Ik speelde in op hun Duitse Gründligkeit, waarbij ze tekort waren geschoten. Zij moesten het beamen en bevalen:

'Allemaal naar de kantine.'

Dus wij gingen naar de kantine. Kort daarna kwamen de Duitsers hier eveneens aan en een van hen sprak ons toe:

'De tweede ploeg gaat nog met verlof, maar als er daarvan maar één iemand niet meer terug zou komen, met wat voor smoes dan ook, dan gaat het absoluut nooit meer door!'

En uiteindelijk kreeg iedere verlofganger voor de reis naar Holland een Urlaubsschein (verlofpas), geldig voor twee weken, met zich mee.

Wij arriveerden weer in Holland, maar ik was zeker niet van plan, ondanks de dreigementen van de Duitsers, om naar Duitsland terug te keren. Eindelijk brak de dag aan dat de verlofperiode voorbij was en ik ging op het station toch stiekem even kijken wie er van de groep teruggingen naar Duitsland. Ik herkende een paar jongens die terugwilden. Het was per slot van rekening niet zo'n slecht kamp waar we zaten, hoewel de omstandigheden, zoals ik reeds eerder heb vermeld, na verloop van tijd alleen maar slechter zouden worden, maar dat kon niemand op dat ogenblik vermoeden.

Ik liep op het groepje mannen af dat al gedeeltelijk in de trein was gestapt en de rest had evenzo dit voornemen.

'Waar gaan jullie toch naar toe? Ga niet die trein in, joh, stap er toch uit!' Probeerde ik hun te overreden. Tevergeefs.

Tegelijkertijd keek ik om mij heen en zag wat geheimzinnige figuren rondlopen, waarvan ik het gevoel had dat zij tot de Gestapo behoorden. Dat had ik kunnen weten. Plotseling kregen ze mij in het vizier. Ik zorgde dat ik kalm, zo onopvallend mogelijk, maar enigszins bevreesd, benen maakte.

Het bleek, dat het grootste gedeelte van mijn groep niet was teruggekeerd. Naderhand heb ik vernomen, dat het afgelopen was in Duitsland om met verlof te gaan.

Ik heb ongeveer een jaar in Duitsland gewerkt en vermeldenswaard is nog, dat ik in de periode dat ik in Basdorf zat twee bombardementen heb meegemaakt, gelukkig een paar kilometer verder van de plek dan waar ik zat. Deze bombardementen waren flinke voltreffers.

HOOFDSTUK 11 DE ONDERDUIKPERIODE EN ENIGE VERHALEN OVER LEERBROEK

Omdat ik niet meer terugkeerde naar Duitsland, was ik genoodzaakt om onder te duiken. Om die reden ging ik vaak naar Leerbroek, waar ik werd opgevangen door de familie van mijn stiefvader. Zij gaven mij altijd echt het gevoel dat ik een lid van de familie Bassa was, maar dat had meer betrekking op de periode van voor de oorlog. In mijn jeugd jaren bracht ik daar de schoolvakanties door en na mijn schoolperiode kwam ik er op latere leeftijd eveneens regelmatig. Nu was de situatie echter geheel anders.

Ik had een vriendin ontmoet in Meerkerk, een dorp vlak bij Leerbroek, dus in die, overigens korte, periode was ik er zeer regelmatig te vinden.

Dat was nog een verhaal apart, want Aagje, zo heette zij, behoorde bij Meerkerk en de dorpingen accepteerden niet, dat ik, een buitenstaander, met haar omging. Deze verhouding heeft inderdaad niet lang geduurd, want het kwam zelfs zover, dat het tot een vechtpartij zou moeten ontaarden tussen een van de jalouse dorpingen en mij. Ik stelde Aagje voor: of ze koos voor de dorpingen, of voor mij. Zij koos voor de dorpingen, waarop ik mijn biezen pakte en nooit meer terugkeerde.

Regelmatig pendelde ik tussen de Bellamystraat in Utrecht en Leerbroek; hiervoor gebruikte ik mijn fiets en het was zo'n 25 kilometer rijden. Wanneer ik in de Bellamystraat zat, voorvoelde ik dat de Duitsers langs zouden komen om mij te zoeken, ik beschikte als het ware over een zesde zintuig en vluchtte snel naar Leerbroek. Nadat ik een paar dagen later weer thuiskwam, dan vertelde mijn moeder, dat de Duitsers inderdaad huiszoekingen hadden gedaan. Zij vertelde hun dat ze mij in tijden niet meer had gezien en zij geloofden haar, mede omdat mijn bed er altijd onbeslagen uitzag, daar zorgde ik wel voor. Deze huiszoekingen deden zich een paar keer voor, maar ik droeg een soort beschermengeltje op mijn schouder, want ik werd nooit gepakt.

Een gevaarlijke toestand, want de Duitsers hadden mij al met al toch vogelvrij verklaard.

In Leerbroek was de familie van mijn stiefvader niet echt gecharmeerd van mijn komst, want zij wist dat ik een onderduiker was en wilde hier niets mee te maken hebben. Ik had er in die tijd geen vermoeden van, zij konden dit uitstekend verbergen, maar daar kwam ik pas later achter.

Niettemin werd ik door de broer van mijn stiefvader, Wim, goed opgevangen. Hij durfde mij evenwel niet in zijn huis te laten slapen. Het alternatief was, dat ik een kilometer verderop in een kleine schuur, gevuld met stro, ging slapen. Ik nam een geïmproviseerde polsstok mee om over de vele daar aanwezige sloten te springen die ik onderweg daarheen tegenkwam. Af en toe moest ik rennen voor de jonge stieren die mij achtervolgden; maar zij kregen mij nooit te pakken, omdat er slootjes genoeg aanwezig waren om overheen te springen en vanwege hun natuurlijke aard sprongen zij mij niet achterna. Ik had visgerei meegenomen, zodra ik 's ochtends vroeg wakker werd ging ik een hengeltje uitwerpen. Hoewel ik al om vijf uur opstond - er wordt vaak beweerd dat de vissen 's morgens vroeg goed bijten - heb ik nooit beet gehad.

Het lijkt mij op deze plaats een mooie gelegenheid om nog iets meer te vertellen over Leerbroek, de familie Bassa en over mijn indrukken die ik gedurende verschillende periodes van mijn leven daar heb opgedaan. Op zich zou er een dik boek geschreven kunnen worden over dit dorp en haar inwoners, net zoals de manier waarop de streekromanschrijver Antoon Coolen zo weergaloos treffend zijn verhaalfiguren met hun bijzondere eigenaardigheden kon neerzetten.

Zoals gezegd bracht ik bijna al mijn schoolvakanties daar door en met de kerst- en paasdagen ging ik er eveneens heen. Wanneer de gelegenheid zich voordeed, dan was ik in Leerbroek te vinden en op oudere leeftijd trok ik er ook naar toe. En nu, op de vlucht voor de Duitsers, was dit dorp voor mij een welkom toevluchtsoord.

Het dorp bestond in die tijd uit zandwegen met paardensporen in het midden, die langs de wetering liepen. Daarlangs stonden vele hoge bomen die immer bleven ruisen. In de vele daar aanwezige sloten kwaakten de kikkers luid hun symfonie.

Massa's boomgaarden strekten zich uit, met bloeiende appel- en perenbomen. Als je in zo'n boomgaard stapte, dan leek het net, alsof je helemaal van de wereld was afgesloten. Overal paradijselijke rust en stilte, een overweldigend gevoel kwam over je heen.

Leerbroek was een zwaar gereformeerd dorp en de dorpingen waren een typisch volk. Hun ego was ontzettend groot. De Leerbroekenaar die niet eerst 'ik' zei en dan de rest, moest nog worden geboren.

Meestal logeerde ik bij ome Wim. Ome Wim was verknocht aan zijn huis, in het bijzonder aan de keuken die tevens dienst deed als leefruimte. Het was nogal een grote ruimte en hij zat het liefst in een bepaalde hoek voor het raam dat uitzicht bood op de weg die langs het huis liep. Zodoende kon hij van daaruit zien welke mensen er allemaal voorbij kwamen.

Naast het huis bevond zich een grote fietsenschuur. Hier verkocht en repareerde hij fietsen. Ik vond het fijn om hem daarbij behulpzaam te zijn en mijn kennis van hoe een fiets in elkaar zat nam hierdoor alsmaar meer toe.

's Zomers zaten de familie en ik tot diep in de nacht voor het huis op de bank; verschillende burens gingen zo nu en dan bij ons zitten en op dergelijke avonden werden er de meest schitterende verhalen verteld, over henzelf, over de dorpingen, maar evenzo over verhalen van vroeger, en ik luisterde aandachtig toe.

Wim ging niet altijd ter kerke en als het kerkvolk op zondagmorgen voorbij kwam, dan was het ongepast voor Wim en mij om zomaar buiten op de bank te blijven zitten, wij moesten ons discreet naar binnen begeven. Als na verloop van tijd, na het uitgaan van de kerk, de laatste kerkganger voorbij was gekomen, dan gingen in het huis aan de overkant de gordijntjes dicht: zij

zaten daar te tellen wie er wel en wie er niet naar de kerk waren gegaan. Deze gewoonte was menige Leerbroekenaar niet vreemd.

Sommige inwoners van Leerbroek waren toen in het bezit van een radio en deze werd streng afgedekt, want niemand mocht weten dat men een radio in huis bezat. En op zondag mocht het toestel zeker niet aan. Er mocht sowieso niks op de 'Dag des Heren'.

De bandrecorder deed zijn intrede en zelfs in dit dorp kwam het apparaat in omloop. De kerk profiteerde hier evenzo van; de dominee bracht een bandje van zijn juist gehouden preek rond aan zieke mensen die deze dag niet naar de kerk konden komen. Dat mocht dan wel worden afgespeeld, ook op zondag!

Wim was een van de gunstige uitzonderingen en had een hekel aan de mentaliteit van de meeste Leerbroekenaren. Hij nam ze dikwijls in de maling. Zijn zoon Dik daarentegen bleek net zo bekrompen van geest te zijn en hij was zeker geen aardje naar z'n vaartje.

Er kwamen bij tijd en wijle kooplieden langs – rechtstreeks vanuit de bewoonde wereld leek het wel, in vergelijking met Leerbroek - en zij kwamen ten opzichte van de bewoners over als een soort maanmannetjes. Zij zetten hun fietsen bij ons neer, vol met koopwaren die ze aan de man wilden brengen, koopwaren welke in het dorp niet gekocht konden worden.

Behalve Wim had mijn stiefvader nog een broer en een zuster, Kees en Zus. Zij waren alle drie zwaar reumatisch, zij het Wim in iets mindere mate. Wim wilde motor gaan rijden en liet zich hiervoor eerst keuren door een arts. Deze keurde hem, ondanks zijn handicap, hiervoor niet af en Wim kocht daarop terstond een Harley Davidson, maar al die tijd dat ik in Leerbroek verbleef, kreeg hij de motor bijna nooit aan de praat, hoe hij ook probeerde om, door met veel geweld op de trapper te gaan staan, hem aan te krijgen.

Voorals Kees en Zus gingen letterlijk en figuurlijk onder de reumatiek gebukt, als kind al. was De enige van de familie van recht van lijf en leden was mijn stiefvader.

Kees en Zus hebben hun hele leven bij elkaar gewoond.

Behalve bij ome Wim sliep ik daarnaast bij ome Kees in de bedstee. Eerst stapte ik erin, want hij wilde altijd aan de voorkant liggen.

Wanneer ik samen met ome Kees aalbessen aan het plukken was, dan kon hij op sommige momenten lyrisch, poëtisch zijn en zong uit volle borst met zijn zware sonore stem:

'In het lommer der bomen,..... enzovoort!'

Als hij over de politiek of over het geloof praatte, dan orakelde hij:

'Wij komen aan het einde der dagen.'

Deze woorden sprak hij op een zeer onheilspellende manier, alsof het einde van de wereld al voor de deur stond.

Ik hielp wel eens mee in de oude kerk, die sober was ingericht, omdat het een gereformeerde kerk betrof: ruwe stenen muren, geen afgodsbeelden, geen offerblok, dat druiste in tegen de leer. De hobbelige vloer bestond uit straatstenen en de kerkbezoekers namen plaats in ruwhouten banken. In de kerk bevond zich een orgel dat door middel van lucht bespeeld moest worden. Achter het orgel stak een hendel uit die was verbonden met een luchtkussen, een blaasbalg en dat moest altijd vol zijn. Via de blaasbalg stoomde de lucht door de orgelpijpen. Ome Kees zong met zijn hele zware basstem in het kerkkoor. Tijdens de dienst was hij tegelijkertijd aan het zingen en de

hendel van het orgel op en neer aan het bewegen. Daar werd hij ontzettend moe van, zodat ik na een tijdje de hendel overnam.

Op een keer stikte ik zo van het lachen vanwege een opmerking die iemand maakte: hij vroeg op een hele droge manier of ik geen pijn in mijn rug kreeg van het constant maar moeten pompen. Ik hield daardoor een ogenblik hiermee op, zodat de organist bijna zonder lucht kwam te zitten. Het was noodzakelijk dat er een constante stroom door de orgelpijpen bleef gaan, anders veranderde de toonhoogte. Dus bewoog ik weer vlug de hendel op en neer om ervoor te zorgen dat het orgel zuiver bleef klinken.

Ome Kees had de taak om 's morgens in de kerk een grote gietijzeren salamanderkachel met gloeiende cokes op te stoken. Deze moest 's winters de gehele ruimte van warmte voorzien, hetgeen een onmogelijke opgave bleek te zijn, en de met cokes gevulde vuurtesten in de stoven konden slechts de voeten van de bezoekers warm houden, voor de rest bleef het steenkoud in de kerk. Hij vroeg op een keer aan mij, terwijl hij op een thermometer wees die aan een muur hing: 'Ga eens even kijken hoe de temperatuur is.'

Ik liep erop af, pakte de thermometer en antwoordde:

'Achtien graden.'

'Nu, dan moet er nog een beetje bij, want verderop in de kerk is het nog kouder.'

En hij ging weer door met stoken. Onderwijl zat ik met de thermometer te spelen en hield hem per ongeluk te dicht bij het vuur. 'Pats' klonk het ineens: het glas van de thermometer was gebarsten. Ik zei niets tegen Kees, maar hij had wel die 'pats' gehoord. Echter, toen hij naar mij keek en ik onschuldig een stalen gezicht trok, dacht hij dat er niets aan de hand was en ik hing de thermometer weer op.

De volgende dag bemerkte Kees, dat hij stuk was.

De thermometer bevond zich achter een deur, waaraan een ijzeren schuif was bevestigd om deze op slot te doen. Op het moment dat de schuif uitgeschoven bleef staan en de deur met een fikse duw werd opengegooid, zou hij tegen de thermometer, die zich op dezelfde hoogte bevond, aan kunnen komen en deze stuk kunnen slaan. Inderdaad trokken andere mensen die binnenkwamen, dezelfde conclusie, namelijk dat de thermometer enkel op deze manier stuk had kunnen gaan. Ik kon dit alleen maar grif beamen.

Tijdens mijn schoolperiode leefden opa en oma Bassa nog. Opa Bassa werkte toendertijd als dagloner bij een tuinder. Waarschijnlijk door een combinatie van reuma en werk ging hij in een behoorlijk gekromde houding door het leven, bijna in een hoek van 90 graden. Opa pruimde zware tabak en de kwispedoor stond onder het dressoir in de kamer. Als hij voldoende op de pruim had gekauwd, trok hij de kwispedoor onder het dressoir vandaan, spoog de pruim erin en schopte de kwispedoor onder het dressoir. Dit ritueel herhaalde zich verschillende keren per dag.

In de kerk ging hij altijd de klokken luiden, zodra de kerkgangers binnenstroomden. Ik liep de smalle torentrap op en in de torenkamer zag ik opa met moeite aan dat dikke touw trekken en stelde voor om het van hem over te nemen. Bij het luiden liet ik af en toe het touw expres te lang vast en daardoor vloog ik – door het zwaaien van de machtige grote bronzen klok - met touw en al een flink eind omhoog, kwam op de grond terecht, trok weer aan het touw, liet mij opnieuw omhoog gaan, enzovoort.

Opa Bassa was een man van strenge principes. Als er ooit een mens met veel schuldbesef voor de zonden van de mens en met een niet aflatende eerbied voor de Almacht heeft rondgelopen op aarde, dan was het opa wel. Ik sliep somtijds bij hem en opoe op zolder, opoe lag al op bed, maar

opa ging, voor hij zich ter ruste legde, op het koude zeil voor het bed knielen, onverschillig of het in de winter flink vroom of niet. Hij bleef in die houding heel lang een nachtgebed prevelen en daarna kroop hij pas in bed.

Ik ging op zekere dag met ome Wim mee om een fietsband bij een van de dorpingen langs te brengen. Deze gebeurtenis speelde zich af in de periode vlak voor de oorlog. Wim hield zo nu en dan wel van een borreltje, maar wanneer hij er een paar teveel op had, mocht niemand merken dat hij dronken was, hij probeerde het te verbijten, vooral tegenover zijn vrouw.

Op de weg terug kwamen wij langs een kroeg en wij maakten van de gelegenheid gebruik om even uit te rusten en om onze dorst te lessen. Het geld van de fietsband dronken wij, figuurlijk gezegd, helemaal op en we gingen weer fietsend terug, ik met Wim achterop. De heenweg had ome Wim gefietst, maar de terugweg reed ik, aangezien hij behoorlijk aangeschoten was, en niet zo'n klein beetje ook. Wij kwamen thuis en ik wilde met mijn zware vracht over het bruggetje, dat zich spande over de sloot voor het huis, fietsen. Het bruggetje lag net iets hoger dan het pad dat hier naartoe leidde. Met het voorwiel van de fiets kwam ik net tegen de verhoging van dat bruggetje aan, ik kon de fiets niet meer houden, ome Wim vloog eraf en ik tuimelde achter hem aan met fiets en al. Wij lagen te spartelen in de berm en kwamen net niet in de sloot terecht.

Toen stond Wim op, hij zag lijkleek, en liep met enige slingerende bewegingen naar de voordeur, ik achter hem aan. Wij stapten naar binnen en zijn vrouw begroette ons. Zij had niets in de gaten: van zijn zojuist dronken gedrag en bleke kleur was plotsklaps geen spoor meer over! Hij was door zijn ijzeren wilskracht, en tevens door de nood gedwongen, ogenschijnlijk volkomen nuchter geworden.

Zijn zoon Dik had plannen om te gaan trouwen – ik spreek nu over de periode na de oorlog -en legde meteen beslag op de ruimte waar Wim meestal de dag doorbracht. Ome Wim moest voor hem wijken en voortaan in het achterhuis gaan zitten. Zijn zoon en diens vrouw namen eenvoudig het mooiste gedeelte van het huis in beslag, namelijk het grote voorhuis, want Dik had het huis gekocht. Ome Wim was reeds op vergevorderde leeftijd en moest dit alles maar lijdzaam ondergaan, voor die tijd echter had hij altijd gedomineerd over Dik.

Hij was zijn hele leven een kordaat persoon, ook tegenover zijn klanten en hij kon soms ongehoord tegen hen uitvallen. Zo kwam er eens in de winter een klant in zijn fietsenschuur; er was hier weliswaar geen verwarming aanwezig, maar toch voelde de temperatuur behaaglijk aan, zij het dat het, wanneer je er langer in vertoefde, toch een beetje koud werd. Wim stond een tijdje met de klant te praten en bemerkte dat er een rilling door hem heenging.

‘Koud hè?’ Zei Wim.

‘Helemaal niet hoor, helemaal niet koud.’

‘Godsamme, nou mens, je bent blauw van de kou en nóg sta je te beweren dat je het niet koud hebt. Wat ben jij nou voor een vent?’

Toen zijn zoon Dik het huis had gekocht, heeft ome Wim niet lang meer geleefd. Zijn vrouw Ger kwam op een morgen naar beneden en zag hem aan tafel zitten, in slaaphouding, met zijn hoofd rustend tussen zijn armen op de tafel. Maar toen ze naderbij kwam en nog eens goed keek, bleek hij vredig, voor altijd, ingeslapen te zijn.

Tenslotte valt er in dit verband vanwege de relatie tussen de familie Bassa en mijn stiefvader nog op te merken: de familie Bassa had eveneens een hekel aan mijn stiefvader. Zoals ik al eerder vertelde, had zelfs zijn eigen moeder mijn moeder gewaarschuwd:

'Trouw niet met hem, want hij deugt van geen kanten.'

Maar ze trouwde toch met hem en moest later bekennen, dat zij hier vreselijke spijt van had gekregen.

Er werden tijdens hun huwelijk nog twee kinderen geboren, Hennie en Willie, mijn stiefzusters.

HOOFDSTUK 12 DE VLUCHT NAAR BREST

In mijn onderduikperiode kwam er een huisvriend bij ons in de Bellamystraat over de vloer, Freek Boske heette hij. Het was een man met een flink postuur en bovendien erg handig met een bal; zo lang hij wilde kon hij hem koppend hooghouden. Hij wist, dat ik was ondergedoken, omdat ik niet meer terugkeerde naar Duitsland. Op een dag stelde hij mij voor:

'Sjonnie, waarom ga je niet met mij mee naar Brest? Ik sleep je er wel doorheen.'

Ik moest eindelijk een keuze maken om aan die Duitsers te ontsnappen en om een veilig heenkomen te zoeken. De ironie was, dat ik daar weer voor de Duitsers zou gaan werken in Brest, in Frankrijk, dat ze ook hadden bezet, maar er bestond voor mij in de toestand waarin ik verkeerde geen andere oplossing. Brest lag in de streek Bretagne, de Duitsers gebruikten deze havenstad als marinebasis en de stad maakte ook deel uit van de Atlantikwall, de lang uitgerekte verdedigingslinie die door de Duitsers werd aangelegd tegen een eventuele invasie van de geallieerden. Gedurende de oorlog, tijdens de gevechtshandelingen met de Geallieerden, werd de stad vrijwel geheel verwoest, maar is na de oorlog grotendeels opnieuw opgebouwd.

De reden dat hij mij vroeg om naar Brest te gaan, was, dat hij eveneens geen werk had en dat hij daar al een broer had zitten, die er werkte, Bertus genaamd, en die wilde hij gaan opzoeken. Brest was destijds een paradijs voor Nederlandse onderduikers.

Hij bezat de papieren ervoor om te reizen, maar die had ik niet meer in mijn bezit.

Ik liet mij tenslotte door hem overhalen en de volgende ochtend vroeg zou hij mij op komen halen.

Zoals ik onderhand gewend was van haar, reageerde mijn moeder hoogst eigenaardig: wanneer ik vroeger 's morgens naar mijn werk ging, dan zette ze altijd een boterham voor mij klaar en ging weer rustig naar bed. Zo ook die bewuste morgen, toen ik met Freek naar Brest zou vertrekken, zette ze die klaar en was daarna het bed ingedoken. Naderhand vertelde ze mij, dat ze doodsangsten had uitgestaan, omdat ze wist, dat het voor mij een gevaarlijke onderneming zou worden, en dat ze mij desondanks die morgen gewoon hoorde fluiten. En toch bleef ze in bed liggen zonder afscheid te nemen.

Ik kon met een gewoon kaartje per trein naar Roosendaal reizen, maar vanaf Roosendaal begon het avontuur pas echt, want ik bevond mij in een hoogst hachelijke situatie: ik moest illegaal over de grens zien te komen.

Freek had wel beloofd dat hij mij er doorheen zou helpen, maar dat ging bepaald niet van een leien dakje. Heel wat gevaren en angsten heb ik moeten doorstaan om uiteindelijk veilig in Brest aan te komen. Op sommige ogenblikken gaf Freek mij, zodra hij was gecontroleerd, stiekem zijn

pas. Eerst werd Freek gecontroleerd, daarna iemand anders en achter de rug van de controleur om gaf hij mij zijn pas. Maar dat bleek niet altijd mogelijk.

Verschillende keren moest ik onderweg in de trein aan hem vragen:

'Wat nu?'

Want voortdurend diende zich een nieuw gevaar aan.

Uiteindelijk zei hij ten einde raad dat hij met zijn ideeën uitgeput raakte, ik moest het zelf maar uitzoeken, de vlucht naar de WC betekende steeds mijn enige redding.

En opnieuw werden we bij de volgende halte gecontroleerd, omdat de Duitsers wilden onderzoeken of er geen 'verstekelingen aan boord' waren.

De Duitsers waren niet de enigen die controleerden, ook Hollanders en Vlamingen deden hieraan mee, zij kamden de hele trein uit. Degene die men oppakte, werd meteen flink onder handen genomen en het leed dat voor hem nog in het verschiet lag was niet te overzien, in vele gevallen betekende dit concentratiekamp.

Bij een volgende halte waar de trein stopte werden de passagiers gesommeerd om allemaal uit te stappen. Ik liet mijn spullen die ik bij me had in de coupé liggen en Freek raadde mij aan, dat ik maar weer eens de WC in moest duiken.

'Het kan niet zo door blijven gaan, dit loopt fout af,' zei ik.

'Doe het nu maar, want er is geen andere mogelijkheid.'

Met gevoelens vol twijfel vluchtte ik de WC in, de trein raakte langzaam leeg, en alle reizigers stonden op een kleine afstand van de trein buiten te wachten voor een hok om zich te legitimeren. Ik ging helemaal in het uiterste hoekje van de WC staan, hoorde plotseling voetstappen, de WC deur werd met een ruk geopend en deze bedekte mij als een levensgroot schild. De controleur wilde de deur weer dichtdoen, maar keek nog even over de bovenkant heen, en zwaaide hem in een reflex ineens helemaal open. Hij had mij toch gezien, ik moest met hem mee.

'Waar zijn je spullen?' Vroeg hij.

'Daar.'

'Kom mee.'

Ik liep naar de plaats waar ik had gezeten, pakte mijn tas en we stapten uit. Wij liepen naar de rij mensen die nog gelegitimeerd moesten worden. De controleman vroeg:

'Heb je inderdaad geen papieren bij je?'

'Nee, anders loop ik toch niet naast je, dan zou ik die zeker laten zien!'

'Wat moet ik met jou aan?'

'Laat mij maar weer los dan.'

Hij scheen enigszins verrast door dit verzoek, dacht even na en, wijzende op de rij mensen, zei hij:

'Zie je daar die controle?'

'Ja.'

'Daar moet je zien langs te komen, zoek het maar uit.'

Tot mijn grote verbazing liep hij weg en liet mij alleen staan. Dat waardeerde ik wel van hem, er zaten zogezegd bij de vijanden toch nog 'goede verkeerden' tussen.

Ik overzag de situatie en vroeg mij af wat me nu te doen stond. De trein waar we waren uitgestapt, overspande het hele perron. Aan het begin van de trein moesten de mensen uitstappen en na de controle aan het einde weer instappen. Zo vond op deze wijze een voor- en nacontrole plaats. De voorcontrole was ik op bovenstaande beschreven manier doorgekomen, maar ik

besloot om niet naar de controlepost te gaan – niemand lette op mij - en stiekem de trein in te gaan, om zo mijn plaatsje in de coupé weer in te nemen. Freek kwam later de trein binnen en zag mij zitten; was eerst zeer verbaasd en toen ontzettend verheugd. Deze gebeurtenis vond plaats vlak bij de grens van België en Frankrijk.

De trein arriveerde bij een volgende halte, er vond opnieuw controle plaats, en ik vroeg aan Freek:

'Wat moet ik nu?'

'Ik weet het niet hoor, dit heb ik allemaal niet voorzien, zoek het maar uit.'

En nog eens ging ik, om mij te verbergen, naar de WC. Maar nu ging ik met mijn blote kont op de toiletpot zitten, met de deur niet op slot. Ik dacht:

'Laat ze maar kijken.'

Ik wilde diarree fingeren om zo nodig enig oponthoud te kunnen bewerkstelligen.

Ik hoorde de controleurs de trein binnen gaan en er was er een die uit routine onderzocht of de WC waarin ik mij bevond, op slot zat, hij deed de deur open en meteen weer dicht. Dit werkte in mijn voordeel. Nadat de controleur weg was, stapte ik de WC uit en ging daarna gewoon naast Freek zitten.

En toen: de klap op de vuurpijl! Hoe zou ik in staat zijn om de situatie die nu volgde in godsnaam te ontlopen? Ik zag geen enkele mogelijkheid. Het ogenblik was namelijk aangebroken dat de paspoorten en eventuele Urlaubsscheinen werden ingenomen. Ik had noch het een, noch het ander in mijn bezit en in de verte zag ik de controleurs die met de trein waren meegereisd, vanuit de andere coupé in rustige pas onze coupé naderen.

'Wat moet ik nu weer?' Vroeg ik aan Freek. 'Ik kan niet in die WC blijven duiken.'

'Ik weet het niet meer.'

'Ik heb een heleboel aan jou. Moet ik soms in het bagagerek gaan kruipen?'

Ik nam een brutaal besluit. Ik stond in de gang die tussen de compartimenten liep en stapte resoluut op de controleurs af die coupé voor coupé aan het controleren waren. Doelbewust stond ik op de tenen van een van de controleurs te trappen, en ging gewoon tegen hem aanhangen. Hij raakte hierdoor geweldig geïrriteerd en kwaad viel hij uit:

'Waar moet jij zijn? Sodemieter op.'

'Daar.'

'Ga dan.'

En ik ging brutaal in de coupé zitten die intussen al was gecontroleerd, maar er zat een kerel naast mij, hij protesteerde en merkte op dat ik hier niet hoorde. Ik gaf hem een por in zijn lendenen en siste hem dreigend toe:

'Houd je kop dicht man, ik ben zo weer weg.'

Van schrik hield hij verder zijn mond dicht. Toen de controleurs eindelijk uit het zicht waren verdwenen, ging ik terug naar mijn eigen coupé.

Op dat moment was ik veilig, want alle paspoorten waren ingenomen en niemand bezat er meer een. Deze gebeurtenis vond plaats vlak voordat de trein in Brest zou aankomen.

Zo zat de politiek van de Duitsers in elkaar: wanneer iemand de reis zonder kleerscheuren het ervan had afgebracht, dan namen ze aan dat alles was 'schoongeveegd', dat er geen mens illegaal was meegereisd. Vandaar deze Duitse Gründligkeit van controleren.

Diezelfde dag stopte de trein op het station van Brest, wij werden daar in een hotel vlakbij een oud kasteel ondergebracht. Het was een 17de eeuwse chateau en toen de invasie in Normandië plaatsvond, werd dit zwaar gebombardeerd, maar bleef vrij ongeschadigd vanwege de zeer dikke muren. Brest lag aan een weidse baai en een indrukwekkende rotsachtige kust strekte zich grillig daaromheen uit.

De volgende morgen liepen Freek en ik onder een stralende zon heerlijk ontspannen in Brest te wandelen, even alle spanningen van ons afschuddend.

Wij gingen naar de baas van Bertus, de broer van Freek, die we een paar dagen later inderdaad zouden ontmoeten; we konden er op hetzelfde moment gaan werken en we werden achter betonmolens geplaatst.

Wij moesten hier verdedigingsposten, bunkers gaan bouwen voor de Duitsers, bedoeld als bescherming tegen een mogelijke invasie van de geallieerden. De algehele leiding lag in handen van Organisation-Todt, maar daar had ik toendertijd geen idee van. Ik zou na verloop van tijd opnieuw, door de nood gedwongen, in aanraking komen met deze organisatie, maar hierover later meer.

In het hotel bestond ons slaapvertrek uit een grote kamer die bestond uit houten wanden en 8 lage bedden die allemaal werden beslapen. Het stikte er evenwel van de vlooiën.

Een van onze kamergenoten leed aan toevallen. Wanneer hij wakker werd, dan wist hij dat hij er eentje in zijn slaap had gekregen, omdat zijn tong pijn deed. De leiding kwam hier achter en terstond stuurden ze hem weg, want zo iemand konden ze niet gebruiken.

De betonmolen liep op dieselolie en nadat we klaar waren met werken, nam ik een fles hiervan mee. 's Avonds voor het naar bed gaan wreef ik mij hiermee helemaal in, om mij te beschermen tegen de vlooiën, in de hoop dat het helpen zou. En inderdaad, ik heb verschillende nachten heerlijk geslapen, zonder jeuk, al was de geur die ik verspreidde niet al te aangenaam.

Het eten konden wij iedere dag gaan halen in de keuken. Het gebouw bestond uit trappen en galerijen. Wij zaten op de tweede verdieping. Wanneer het eten klaar was, dan schreeuwde men naar boven dat we naar beneden konden komen. Vaak werd er te weinig op de borden geschept zodat de kok eten overhield. Met onze lege borden kwamen we gewoonlijk weer naar beneden om het restant op te halen.

Maar op een dag kwam ik als eerste naar beneden en vroeg, of hij nog wat eten over had.

'Nee, vandaag niet.'

Ik werd daardoor zo kwaad, want we hadden heel weinig te eten gekregen, dat ik naar boven 'rabiote' schreeuwde. Dit Franse woord gebruikten de keukenhulpen en betekende, dat er nog eten over was. En inderdaad, de andere jongens kwamen allemaal met hun lege borden naar beneden, maar ze konden meteen vertrekken, want er was werkelijk niks meer over. Maar wie had nu de moed gehad om 'rabiote' te schreeuwen? Ik wist zogenaamd van niks.

Een paar maanden zaten we in Brest, toen onze baas op ons afkwam en verklaarde dat er geen werk meer voor ons was, het bunkerbouwen was hier niet meer nodig. Wij moesten het voor de rest maar zelf uitzoeken.

Een kamergenoot van ons wist te vertellen, dat hij een baas van een staalfabriek kende die arbeiders nodig had. Samen met Freek en nog een paar anderen ging ik daar tenslotte aan de slag.

Wij werden tewerk gesteld in een grote fabriekshal, waar gewone benzinemotoren omgebouwd moesten worden voor het gebruik van houtgas.

In de eerste oorlogsmaanden bepaalden de Duitsers, dat benzine en diesel, maar ook andere artikelen, alleen nog maar op de bon verkrijgbaar waren. De brandstof ging dus op rantsoen, werd zodoende schaars en een ieder die wilde rijden – zoals bedrijven en busondernemingen – moest een vergunning aanvragen. Zodoende zocht men naar een andere manier en ging men over op gas. Een flinke ketel, gevoed door hout of kolen, werd achter in een vrachtwagen of in een aanhangwagentje meegevoerd en deze zorgde voor het gas. Via buizen liep het gas naar de benzinemotor die met een kleine aanpassing hierop kon lopen. In Nederland had ik al dergelijke voertuigen zien rijden.

Dit werk beviel mij op den duur niet echt en ik bleef gewoon weg. Er moest iets gebeuren om uit deze situatie te geraken, maar ik kon geen kant heen, ik voelde mij bovenmatig ellendig.

Gelukkig was de situatie zo, dat er in iedere fabriek waar mensen werkten, zich een keuken bevond. Als je een bord en een lepel bezat, dan kwam je al een heel eind. Ik stapte soms een wildvreemde fabriek binnen en niemand lette erop of je daar wel of niet thuishoorde. De keukenhulpen vulden gewoon de borden zodra je langs de keuken kwam. Het eten smaakte over het algemeen slecht, soms zaten we zelfs koeienlongen te eten. Wat normaal werd weggesmeten, belandde op ons bord.

Een tijdje later kwam ik in een andere fabriek terecht en daar bestond mijn werk uit autogeen lassen. Dit werk beviel mij echter evenzo niet en het was alles bij elkaar genomen een rottijd in Brest.

Ik vond nog wel een onderkomen bij de ‘houtgasfabriek’.

Naast mijn legerstede bevond zich een soort bergplaats. Op een dag ging ik er heen en ik bukte mij om iets op te rapen en liep vervolgens weg. Na een paar uur kwam ik tot de ontdekking dat mijn portefeuille weg was, nergens meer te vinden. Die was uit mijn zak gegleden zonder dat ik het had gemerkt. Ik was al mijn papieren die erin zaten kwijt: foto's van de familie, een foto waar ik op een waterkist zat en allerlei andere foto's uit militaire dienst, maar ook geld en voor mij andere belangrijke documenten zaten hierin. Gelukkig had ik mijn persoonsbewijs bij me, die droeg ik altijd op mijn kleren. Dit persoonsbewijs hadden de Duitsers ingevoerd en iedere Nederlander boven de 14 jaar moest zich voortaan kunnen identificeren met zo'n ‘Ausweis’. Mede door deze maatregel konden meer dan honderdduizend joden en verzetstrijders worden opgepakt en vermoord.

Ik heb mijn portefeuille nooit meer teruggezien, maar gebruikte het gebeuren wel als aanleiding, dat ik zogenaamd mijn Ausweis kwijt was en naar Nederland terug moest keren om een nieuwe aan te vragen, anders zou ik vogelvrij zijn. Vanwege mijn situatie liep ik veel te veel gevaar om werkelijk een nieuwe Ausweis in Nederland te gaan aanvragen, wat gelukkig niet hoefde; de Duitse autoriteiten in Brest waren gelukkig niet bekend met het feit, dat ik gezocht werd door hun kameraden, maar ik wilde natuurlijk geen slapende honden wakker maken. Ik drong net zo lang bij de leiding aan totdat ik hiervoor toestemming kreeg. De terugreis leverde voor mij, in tegenstelling tot de heenreis, geen problemen op, want ik kreeg een officieel verlofpapier mee, geldig voor veertien dagen.

En ten slotte kwam ik opnieuw in de Bellamystraat in Utrecht terecht, maar ik piekerde er niet over om terug te keren naar Brest.

De periode welke ik daar had doorgebracht besloeg nog geen half jaar.

Maar wat nu? Ik werd geconfronteerd met dezelfde problemen als voor dat ik naar Brest ging. Er volgden keer op keer huiszoekingen van de Duitsers, maar opnieuw konden ze me niet te pakken krijgen, ik was er weer op het nippertje vandoor gegaan, naar het veilige toevluchtsoord dat Leerbroek heette.

Gelukkig ving in die periode de familie Bassa mij goed op, want ongeveer een jaar voor het einde van de bezetting kon dat niet meer, zij stuurden een aan mij gerichte brief naar het adres van mijn ouders in Utrecht, waarin stond, dat ze mij voortaan liever niet meer zouden willen ontvangen. Dat was niet meer nodig - ik zat intussen bij het verzet in Rotterdam, waarover ik later zal vertellen - en kreeg deze brief pas vlak na de oorlog in handen. Het kwam erop neer, dat ze de zenuwen van mij kregen, dat ik gevaarlijk spel speelde met de Duitsers en dat zij hierin niet medeplichtig wilden zijn. Hoe erg ze het ook vonden voor mij, het leek hun beter dat ik niet meer langskwam.

HOOFDSTUK 13 IN HET HOL VAN DE LEEUW

Het was duidelijk, dat dit niet zo door kon blijven gaan, ik moest wat gaan ondernemen, voor de zoveelste keer, om uit handen van de Duitsers te blijven. Ik zag geen uitweg meer: in Nederland kon ik niet meer terecht, evenmin in Duitsland noch in Frankrijk en ik kon niet eeuwig in Leerbroek blijven hangen en de familie daar in gevaar brengen, dat besepte ik wel. Dus besloot ik ten einde raad in het hol van de leeuw te kruipen. Ik meldde mij via de Arbeidsbeurs aan bij Organisation Todt. Ik had van deze organisatie gehoord, omdat de Duitsers advertenties in de kranten plaatsten en via de Arbeidsbeurs werd hier ook kennis van gegeven.

De organisatie, waar eveneens Nederlanders lid van konden zijn, was de algemene toevlucht van weer andere Nederlanders, die auto's, papieren en valse introducties nodig hadden.

Organisation Todt was vernoemd naar Fritz Todt, een Duits ingenieur en politicus, die door Hitler werd benoemd tot inspecteur-generaal voor de wegenbouw. Voor het bouwen van de Westwall, ook bekend onder de naam Siegfriedlinie – deze linie was een in het Rijnland aan de Belgisch-Franse grens gebouwd verdedigingsstelsel – werd de Organisatie Todt opgericht, waarin een militair opgeleid arbeidsleger werkzaam was. In het verloop van de oorlog, werd onder hun leiding een ander omvangrijk stelsel van verdedigingswerken gebouwd, vanaf de Spaanse kust tot en met Noorwegen, de Atlantikwall. Hiervoor gebruikte de organisatie naast militairen burgers en krijgsgevangenen.

Via de Arbeitseinsatz kwamen, later in de oorlog, veel tewerkgestelden in Organisation Todt terecht, zij het, dat dit geen vrijwillige keuze meer was. Zo kwamen zij, behalve in Duitsland, en nog ver daarbuiten, tot in Rusland en de Balkan toe, om wegen te bouwen en om door bombardementen vernielde verbindingen te herstellen. Verder legde de organisatie zich toe op het bouwen van bunkers langs voornamelijk de Franse kust, dus inderdaad ook in Brest, waar ik hiervoor mijn toevlucht had genomen.

Ik kreeg met de Duitsers geen moeilijkheden met mijn verleden. Zodra je in dienst trad bij een andere instelling binnen dezelfde Duitse organisatie, dan vroegen ze niet wat je daarvoor had gedaan, je was onder hun hoede en dat volstond. Dat ik voortvluchtig was, werd zodoende niet bekend. Wel moest ik, in Berlijn aangekomen, uitleg geven, waarom de kleur van mijn pas grijs van kleur was, terwijl de anderen een donkerblauwe pas bezaten. Dat de kleur zo afweek, kwam,

omdat de Nederlandse regering mij het Nederlanderschap had ontnomen, omdat ik in Spanje had gevochten. In plaats daarvan had ik van de regering deze vervangende 'vreemdelingenpas' gekregen.

Een Duitse controleur kwam dus op mij af en vroeg:

'Hoe komt het dat jouw pas zo'n rare kleur heeft?'

'Ik kom uit België en daarom hebben ze mij zo'n pas gegeven.'

Ik verzon maar wat en het werd geaccepteerd; dat gevaar was ook weer geweken.

Ik ging met de trein naar Berlijn. Ik kwam anderen tegen die met hetzelfde doel hier gekomen waren als ik. Hier zaten echte fascisten bij die zich uit overtuiging hadden aangemeld, maar dat was meer uitzondering dan regel. Het gros van de Nederlanders dat zich bij Organisation Todt aansloot, stond zagezegd aan de 'goede kant'.

Uiteraard betekende het voor mij een hele omschakeling om met dit soort mensen om te gaan in vergelijking met mijn medestrijders in Spanje, maar ik had na al die jaren evenwel ondervonden, dat er overall goede en slechte mensen tussenzaten, ongeacht nationaliteit of politieke overtuiging.

Ik had een grote koffer bij mij, volgepropt met kleren en toiletartikelen. Ik pakte de koffer op en door deze beweging viel hij uit elkaar. Het was een goedkoop ding, gemaakt van karton. Ik bezat niets anders en om hem toch te gebruiken, wond ik er maar een stuk touw omheen. Zo kon hij mij nog een tijdje van dienst zijn.

Onderweg in de trein kwam ik in gesprek met een jongen die een grote bril met dikke glazen droeg. De hele tijd was hij bezig om zijn bril af te zetten, schoon te maken, op te zetten. Uit een soort gewetenswroeging verklaarde hij:

'Ik heb deze stap enkel maar gezet vanwege het geld, niet uit overtuiging, hoor.'

Hij had een zeer wankelmoedige uitstraling en dat viel de Duitsers evenzeer op, waardoor ze hem tijdens deze rit al naar Holland terugstuurden, want zij zagen spoedig in, dat ze hem niet konden gebruiken.

Wij kwamen in Berlijn aan en werden ingekwartierd in barakken die er ongeveer hetzelfde uitzagen als de barakken waar ik was ondergebracht toen ik in Basdorf werkte. Er werden ons uniformen aangemeten die er sobertjes uitzagen. Tevens kreeg ik te maken met de militaire stramheid van de Duitsers: wanneer we 's morgens vroeg opstonden, dan moesten we aantreden en onderwijl werd ons bed onderzocht om te controleren of dat netjes was opgemaakt. Daarin waren de Duitsers heel nauwgezet. Ik maakte mijn bed op in de overtuiging dat het er prachtig uitzag, maar niettemin vonden ze iets wat in hun ogen niet goed genoeg was, dus schudden ze de hele boel weer door elkaar en kon ik overnieuw beginnen.

In onze groep bevond zich een gangmaker, een echte lolbroek. Hij was een felle anti-fascist. Zijn vriend had zich ook opgegeven voor Organisation - Todt, maar deze had de eed aan de Führer gezworen. Daardoor kreeg hij een piekfijn uniform aangemeten en vanaf die tijd was het zijn vriend niet meer. De 'verkeerde vriend' werd opgenomen in de elite en er zaten nog enkele Hollanders bij die deze twijfelachtige eer te beurt viel.

'Nu moet ik voortaan voor hem oppassen, want ik vertrouw hem niet meer,' zei de gangmaker.

Het was tevens mogelijk om tijdens deze diensttijd je vrachtwagenrijbewijs te halen en onze rij-instructeur kwam uit België; hij was een echte meeloper van de Duitsers, te vergelijken met een WA-man in Holland. Hij gaf ons les in het besturen van vrachtwagens, maar intussen had hij de onhebbelijke gewoonte om ons aanhoudend te treiteren en als hij eindelijk z'n gal had gespuwd, dan liet hij ons een hele tijd in de houding staan. Toen ik dat een keer weigerde, moest ik voor straf rondom een groot grasperk rondjes gaan rennen en ik mocht ophouden, totdat hij vond dat het genoeg was. Een volgende keer kreeg ik opnieuw straf en dwong hij mij om rond hetzelfde perk heen te rennen, maar nu, na iedere ronde die ik aflegde en hem passeerde, siste ik hem verbeteren toe:

'Bloedzuiger.'

De volgende ochtend vroeg stonden wij op het appèl en de Belg kwam op mij af:

'Bloedzuiger hè! Dat zul je vandaag wel ondervinden, je kunt je borstje nu wel natmaken. Bloedzuiger hè, ik laat je zo door de modder kruipen!'

Hij wilde nog meer toevoegen aan zijn verhaal, het zag er voor mij bepaald niet rooskleurig uit, terwijl op hetzelfde moment een Duitse officier kwam aanlopen die de Belg verwittigde:

'Ik moet een paar mensen van je hebben die opgeleid gaan worden voor het besturen van een motor.'

Zo wees hij er een paar aan in onze groep:

'Die, die, die en die.'

Hij wees mij als laatste aan en kon zodoende een lange neus naar die Belg trekken.

Degenen die waren geselecteerd - ondanks mijn kleine gestalte was ik er ook bij en vormde dit geen enkele belemmering, omdat het nogal lichte motoren waren - moesten direct naar de plaats toe waar de motorrijles werd gegeven. Aan sommige buitenlanders kon je direct zien, dat ze nooit fietsen hadden geleerd, want het ontbrak hun aan evenwichtsgevoel op de motor. Zij vielen al snel af en werden vervangen door anderen.

De tijd brak aan dat we examen gingen afleggen. Met de hele groep examenkandidaten reden wij met onze motoren als één eenheid door de straten van Berlijn, onder leiding van een Duitser die we moesten volgen. Ik was mij zo aan het concentreren in het in de gaten houden van hem, dat ik bijna door een tram werd aangereden. De bestuurder hiervan minderde totaal geen snelheid, alsof hij mij doelbewust wilde aanrijden. Net dat ik door hem geraakt zou worden, gooide ik bliksemsnel mijn stuur om en gaf tegelijkertijd flink gas. Dat was kantje boord!

Wij reden terug naar onze barakken en hier deden we nog enige oefeningen. Een van de opdrachten bestond uit het over een plank heen rijden die schuin op een boomstam lag, een soort wip. De andere motorrijders deden dat kalm, maar ik ging er met een woeste vaart overheen, zodat ik een eind in de lucht tolde.

Uiteindelijk heb ik mijn motorrijbewijs behaald.

Motorrijders hadden de Duitsers direct al nodig om de bezette gebieden in te gaan, maar ik zat liever op vier wielen dan op twee, alleen al vanwege de kou. Dus als de Duitsers langskwamen en om motorrijders vroegen, stak ik nooit mijn hand op.

Voor mijn vrachtwagenrijbewijs ben ik ook geslaagd, ik reed af in een Tatra, een Tsjechisch merk en bij het schakelen moest er steeds tussendoor gas worden gegeven, het zogenoemde dubbelklutsen.

Deze periode in Berlijn heeft een of twee maanden geduurd en daarna werden we door middel van vrachtwagens en treinen op transport gesteld richting Oostfront, met als einddoel Rusland.

Nadat we een dag hadden gereisd, dan zochten wij daarna ergens ons bivak op en bleven daar voor een bepaalde periode, totdat we weer verder gingen.

Een van de landen welke we, op weg naar Rusland, doorreisden was Polen. Alle plaatsen en dorpen die wij onderweg tegenkwamen kan ik mij niet meer herinneren, maar ik weet nog wel, dat we in Minsk zijn geweest; deze plaats ligt op behoorlijke afstand ten westen van Moskou.

Om aan te tonen hoe onverschillig ik was: ik stond op een avond, ergens op doorreis in Polen, op schildwacht. Ik zag een wagen voorbij rijden die volgeladen zat met feestvierders; het bleken mensen te zijn die op weg waren naar een bruiloft. In een impuls sprong ik in de wagen, want ik had even zin in een verzetje, al besepte ik, dat ik met de vijand meeding en zij bekeken mij als zodanig. Kort daarna kwamen we bij een huis aan. Iedereen ging naar binnen en ik zette mij aan een lege tafel; naarmate het feest vorderde kreeg ik hier en daar een drankje uitgereikt. Maar onderwijl keken de gasten mij op afstand argwanend met schuine ogen aan. Ik bleef met mijn geweer in de aanslag zitten, want ik moest alert blijven, ik droeg tenslotte een Duits uniform. Na een paar uur zo in mijn eentje feest te hebben gevierd, liep ik weer terug naar mijn wachtpost.

Deze onderneming was niet geheel van gevaar ontbloot, want nadat ontdekt zou worden dat ik niet meer op wacht stond, dan zou ik meteen de kogel hebben gekregen van de Duitsers.

Enige tijd later, toen we in Rusland zaten - wij bivakkeerden in een van de dorpen - kwam een van de mannen van onze colonne op mij af en hij sprak:

'Mag ik jou eens een goede raad geven?'

'Goede raad is nooit weg.'

'Als je een wagen nodig hebt, dan ga je gewoon naar dat kantoor toe waar de moffenbazen zitten, steekt je rechterarm schuin en strak omhoog en je zegt gewoon: 'Heil , heb je een wagen voor me?' Dat werkt echt hoor.'

Ik volgde zijn raad op en ging het bewuste kantoor binnen. Ik vroeg, overigens zonder mijn rechterarm in de welbekende, of liever gezegd beruchte houding op te heffen:

'Heil Hitler, heb je een wagen voor mij?'

Ze zouden eraan denken. Ik kwam later de raadgever tegen en deze vroeg:

'En, is het gelukt?'

'Misschien wel, het wordt bekeken.'

Ik werd op kantoor geroepen en kreeg inderdaad een wagen, een oude Ford. Mijn raadgever was er eveneens bij toen ik de Ford kreeg en hij stapte in:

'Eens even kijken of hij het doet.'

Hij tilde de motorkap op en sprong vervolgens in de cabine om de wagen te starten. De vonken vlogen onder de motorkap vandaan, maar dat wisten we in orde te maken. Het bleek, dat de bedrading was versleten en zo goed en zo kwaad als het ging wisten wij dit te verhelpen. Ik bezat in ieder geval een auto en behoorde tot een van de weinigen die hiervoor in aanmerking kwam. Ook de grappenmaker wiens vriend een SS'er was geworden kreeg er een, maar hij had het al spoedig verbruid. De wagens waren allemaal voorzien van motoren met waterkoeling en in die periode vroom het stevig, we zaten in een echte Russische winter met ongehoord lage temperaturen. Voordat je naar bed ging, was het zaak om onder de wagen te kruipen om het water van de radiator af te tappen, Wanneer dit nagelaten werd, dan bevroor het motorblok en dat was als gevolg hiervan meteen naar de Filistijnen. Daarna moest het kraantje weer worden dichtgedraaid, want de volgende dag kon dat niet meer, omdat het dan bevroren zou zijn. De

grappenmaker had een keer vergeten om de radiator af te tappen en de volgende dag zat hij met een stukgevroren motor, waardoor de auto waardeloos was geworden. De Duitsers gingen hierdoor enorm te keer en hij heeft nooit meer een wagen gekregen. Hij mocht eigenlijk blij zijn dat hij het er levend vanaf had gebracht.

In de laadbak van mijn vrachtwagen lag een grote voorraad oude banden. Ik wist bij God niet wat ik hier mee aan moest, waar die voor dienden, maar ik heb hiermee een flink eind door Rusland gereden. Bij mijn auto heb ik nog nooit een band verwisseld of naar de luchtdruk gekeken. Daar zal ook wel het een en ander aan gemankeerd hebben, maar aan die oude banden had ik niks. De hand- en voetremmen die niet hydraulisch, maar mechanisch werkten, verkeerden mede in zeer slechte staat.

De Tatra waarin ik les had gekregen, zag er veel beter uit dan de Ford waarin ik nu zat. Dus het kwam erop neer, dat de lesauto's veel beter werden onderhouden dan de auto's die werden gebruikt in de strijd. Dat kwam mede, omdat er onderweg geen tijd en gelegenheid meer was om een auto in barre oorlogsomstandigheden goed te onderhouden.

Met de Duitsers hadden we weinig contact, die bevonden zich op een andere plek en wij zaten als Hollanders onder elkaar, een tamelijk leuk groepje, maar er zat een, politiek gezien, verkeerde persoon bij, wat natuurlijk te verwachten was bij zo'n organisatie. Wij hadden een hekel aan de moffen en dat lieten wij in gesprekken onder elkaar soms blijken, maar deze persoon was echt niet van het goede kaliber. Op een keer zaten we weer over politiek te praten, totdat hij ineens opmerkte:

'Ik kan je zo aangeven, van Hassel, want je houdt er linkse ideeën op na, je bent een communist.'

Ik liep op hem af, pakte hem bij de keel en zei dreigend:

'Als je dat durft dan sla ik je tot moes.'

Hij werd lijkkbleek. Ik liet hem los en met gebalde vuisten stond ik voor hem. Sindsdien heb ik geen last meer van hem gehad, maar hij had me zo kunnen aangeven. Gelukkig stonden de meeste jongens van de groep waar ik bij zat aan de 'goede kant' en die waren het met mij eens, ook al hielden sommige er geen communistische ideeën op na. Dit zal mede de oorzaak zijn geweest dat hij mij niet heeft verraden.

Wij bleven met de vrachtwagens door de Oekraïne in Rusland rijden en wisten niet waar we naar toe gingen, bestemming onbekend, een reis zonder doel, een colonne spookrijders. Ik had tot dan toe uitsluitend sneeuw gezien, sneeuw, sneeuw en nog eens sneeuw, overal sneeuw, en ijs. Ik werd een ervaren sneeuwrijder.

Dat bleek naderhand van pas te komen, want wij naderden op een bepaald moment een weg die zich langs een berg omhoog en omlaag kronkelde. Dat hield in, dat er aan de ene kant een rechte bergwand omhoog rees en aan de andere kant zich een diepe afgrond, zonder omheining, bevond. De weg was op dat punt ongeveer een kilometer lang en ontzettend glad geworden door de ijs. Ik liet alles aan de wagen over, dat wil zeggen, de koppeling ingedrukt en als ik richting afgrond dreigde te gaan, gaf ik heel voorzichtig tegenstuur. Zo glibberde ik eroverheen en eindelijk was ik daar voorbij. Ik kwam weer terecht op een betere weg die minder glad was, maar nog wel steil omhoog en omlaag liep. De overige vrachtwagens van de colonne stonden op enige afstand geparkeerd en ik kwam aanrijden, zo goed als zonder remmen. Ik trok de handrem aan en schakelde terug in de eerste versnelling; dit ging gepaard met veel gekraak, terwijl ik tussengas

gaf. Op, ik schat zo'n 10 cm van de achterste geparkeerde vrachtwagen, stond ik eindelijk stil, en trok een gezicht alsof het de gewoonste zaak van de wereld was. De bestuurder van die wagen, een Duitser, zag mij aan komen glijden en riep mij toe:

'Mensch, du hast nerven!'

'Ja, aber auch keine Bremse.'

Er waren periodes dat ik mij afscheidde van de rest. Wanneer wij van plaats naar plaats gingen, dan zorgde ik er altijd voor dat ik de laatste wagen was van de colonne. Ik liet de afstand tussen mij en de voorlaatste wagen groter en groter worden en op het laatst zag ik de colonne als een kleine stip in de verte voor mij langzaam verdwijnen.

Soms dagenlang liet ik de colonne doorrijden, maar ik vond deze steeds weer terug. Zoals in alle voorgaande gebeurtenissen, waarbij ik in moeilijkheden verkeerde, bezat ik een soort zesde zintuig.

Waarom ik dit deed? Ik was nu eenmaal een persoon die graag alleen op avontuur ging en wilde niet in het gareel lopen. In Spanje deed ik precies hetzelfde en deed nu niet anders.

Tegen dat het donker werd kwam ik op een van mijn eenzame tochten langs een boerderij en hield daar halt. De bewoners keken mij, eerst verbaasd en vervolgens argwanend, aan. Ik kende maar een paar Russische woorden, dit was er een van:

'Spat.'

Dat was in dit geval voldoende en de vader van het gezin liep rechtstreeks naar een plek waar het stro werd bewaard en maakte een legerstede voor mij, zodat ik kon gaan slapen. De volgende morgen hielp hij zelfs met water in de radiator van mijn vrachtwagen te gooien.

In zo'n dorp bevond zich altijd een waterput. Als wederdienst voor de slaapplek ging ik water voor het gezin halen. Dat was bepaald geen gemakkelijke opgave. Doordat de plaatselijke bevolking voortdurend het water uit de put omhoog haalde met emmers, werd er veel water gemorst. Dat bevroor rondom de put, zodat de omgeving hiervan op den duur spekglad werd. Tot aan de rand van de put was het water hoog opgevroren. Ik moest een flinke aanloop nemen om de rand van die put vast te pakken en in een vreemde houding proberen de emmer te laten zakken en weer omhoog te halen. Zo haalde ik water voor dit gezin, zodat ze voor de hele dag genoeg hadden.

Zeker in die tijd was de Oekraïne heel dun bevolkt, eindeloze vlakten strekten zich uit voor het oog. De huizen stonden op gigantische afstanden van elkaar af, de andere huizen in de omgeving waren als stippen te zien in de verte.

Waar de mensen van leefden, weet ik tot op de dag van vandaag nog niet; er groeide nergens wat, geen landbouwgrond aanwezig, alleen maar sneeuw en nog eens sneeuw en er viel geen winkel in de weide omtrek te bekennen.

In de huizen waar ik kwam was het sober ingericht. Als versiersel bezaten ze bijvoorbeeld een langwerpige gloeilampje met een dun gedraaid uiteinde eraan tussen de dubbele ramen gelegd; een van de eerste gloeilampen van Philips. Dat waren geen dubbele ramen zoals wij die nu kennen, maar er zat een grote ruimte tussen, bedoeld om hiertussen allerlei snuisterijen neer te leggen. Ik heb in Holland gezien, dat mensen het lampje, met het uiteinde eraf gehaald, in een standaard rechtop hadden gezet. De lamp werd met water gevuld en wanneer het water uit het lampje druppelde, dan betekende dit slecht weer; zo fungeerde de lamp als barometer.

De huizen waren witgekalkt en tegen de zijkant lagen stapels hout die uit de vele daar aanwezige bossen werden gekapt. In de woonkamer bevond zich een ingebouwde kachel met vuurvaste stenen en via een groot gat in het dak kon de rook worden afgevoerd, een soort primitieve open haard. Achter deze kachel bevond zich een brede ruimte, waar een slaapplaats was gemaakt waar het hele gezin in sliep.

Waar ik ook om mij heen keek leefde de Russische bevolking onder zeer erbarmelijke omstandigheden. Zo zat ik, ergens onderweg, achter het stuur, toen er een haveloos geklede vrouw op mijn auto afkwam en op mijn portier klopte. Ik draaide het raampje open en zij stak een stukje papier naar mij toe. Bij nadere beschouwing zag ik, dat het een opgerolde snippet van een krant was, gevuld met tabak en ik moest deze 'sigaret' voor haar aansteken.

Op zekere dag reed ik met mijn colonne, waarbij ik mij inmiddels weer bij had aangesloten, naar een station waar een goederentrein was aangekomen. Daar stonden vrachtwagens klaar die het front kilometers verderop moesten bevoorraden met drank en levensmiddelen die uit de goederentrein werden geladen. Tevens werd onze eigen keukenwagen bevoorradt. Wij hielpen mee met het uitladen van de in grote blikken ingeslagen levensmiddelen en haalden hier spullen uit, zoveel als we konden dragen, om die naar onze eigen wagens te brengen. Deze spullen bestonden uit dozen, waarvan ik geen idee had wat erin zat, maar er moest volgens mij vast wel iets moois in zitten, anders zouden de Duisters die niet meenemen. Toen ik later de dozen open maakte, bleken hier allemaal kaarsen en waxinelichtjes in te zitten.

Wanneer we met onze colonne in een willekeurig dorp aankwamen, dan namen we af en toe iets mee uit de daar aanwezige magazijnen. Maar meestal waren ze al geplunderd door of andere Duitse troepen, of door de plaatselijke bevolking. Het enige wat ik ergens vond was een juten zak met basterdsuiker. Zodra ik op een van mijn eenzame tochten bij een boer aankwam om er de nacht door te brengen, dan vroeg ik om een emmer en gooide die vol met basterdsuiker, of ik gaf wat kaarsen en waxinelichtjes. Een vorm van ruilhandel, maar aan mijn waar had de desbetreffende boer volgens mij niet zo veel. Ik probeerde duidelijk te maken dat ik niks anders bij me had en het werd geaccepteerd, zodat ik daarvoor in de plaats een plek kreeg om te slapen.

Op een van die eenzame ritten kwam ik bij een boerderij terecht; ik vroeg aan de boer of hij mijn radiator wilde bijvullen, in ruil daarvoor vulde ik zijn emmer met basterdsuiker. De boer had een dochter en ik schatte haar een paar jaar jonger dan ik. Het was eigenlijk geen leven hier voor een jong meisje, vond ik, want er viel in de wijde omtrek totaal niks te beleven. Er bestond weinig of geen contact hier met andere mensen en ik kreeg gewoon een beetje medelijden met haar. Toen ik wegreed, keek ik in mijn achteruitkijkspiegel en bemerkte dat ze me nog lang nakeek.

Van de Duitse leiding kreeg ik de opdracht om ergens bij een naburig dorp benzine te gaan halen. Ik nam een aantal lege jerrycans mee en ging op pad. Na een tijdje hoorde ik, na enige kilometers gereden te hebben, continu achter mij een vreemd geluid, dat zo ongeveer klonk als 'ping, ping, ping'.

Ik stopte en bemerkte, dat de achterklep van mijn wagen was losgeraakt en de jerrycans er dientengevolge uit waren gerold. Ik heb me een ongeluk gezocht naar die vaten en kon er uiteindelijk maar een stuk of 3 terugvinden van de 7 die ik vervoerde.

Ik kwam bij het tankstation aan en de pomphouder vulde de jerrycans vol met benzine, zonder dat ik behoefde te betalen. De mensen hadden niks aan geld en bovendien straalden onze uniformen

enige ontzag uit, wij behoorden tenslotte tot de indringers, al voelde ik mij persoonlijk als zodanig helemaal niet zo. Ik ging terug naar mijn colonne en leverde de overgebleven jerrycans af.

Op een dag, toen ik mij opnieuw bij de colonne had gevoegd, kwamen we bij een bepaalde plek aan ergens op een pas in de Oekraïne en wat zich daar afspeelde, dat grensde aan het ongelooflijke. De wegen waren spekglad geworden door de bevroren sneeuw; er reden vrachtwagens van de bevoorrading voor het front voorbij, die kwamen bij dat punt aan, zij reden met een te hoge snelheid, omdat ze zich niet bewust waren van het gevaar dat hun dreigde, de chauffeurs hadden tenslotte reeds honderden kilometers afgelegd langs de meest gevaarlijke wegen.

De wagens raakten in een slip en reden zo de berg af de afgrond in. Dat gebeurde om de haverklap, zelfs een vrachtwagen met aanhanger en al verdween in de diepte. Ik keek naar beneden en zag geen teken van leven meer, de wagens lagen in puin en de mensen die erin zaten waren morsdood.

Ik stond voor mijn auto en zag dit allemaal met ongeloof en afschuw aan. Eensklaps kwam er een motor met zijspan aanrijden en hij kwam recht op mij af gegleden. Ik nam een duik zijwaarts en als ik was blijven staan, dan had hij mij met zijn motor vermorzeld. In de paar seconden dat dit gebeurde keek ik in de dwaze moffensmoel van de motorrijder en ik zag een soort van spanning in zijn gezicht: alsof hij wel eens wilde meemaken hoe het zou zijn om een mens te pletter te rijden. Tegen mijn auto kwam hij tot stilstand, er was gelukkig weinig schade en de motorrijder bleef ongedeerd, maar dat laatste vond ik, gezien zijn manier van reageren, van minder belang. Wat ik op dat ogenblik dacht, maakte ik hem maar niet kenbaar, ik was blij dat ik nog leefde.

Kort daarna was het onze beurt om langs de gevaarlijke plek te rijden, onze colonne echter kwam zonder ongelukken dat gevaarlijke punt voorbij, heel traag en uiterst voorzichtig rijdend. Wij hadden daarvoor immers gezien hoe je niet moest rijden en onderkenden zodoende het gevaar.

Ik was voor de zoveelste keer alleen met mijn Fordje en had een jolige bui. Ik reed zojuist een flink stuk steile berghelling op en kwam eindelijk boven aan de top: voor mij lag een lange weg die zich in het wijdse landschap naar beneden kronkelde en waarvan ik van af moest dalen. Ik herinner mij, dat ik in mijn baldadigheid een plons gas gaf en mijn Fordje wilde er zo wel vandoor de berg af. Ik reed in de vierde versnelling, maar had zo'n vaart gekregen, dat terugschakelen tot de onmogelijkheden behoorden en normaal remmen kon ik niet meer. De remmen waren zoals gezegd zeer slecht, het was dus overbodig om het rempedaal in te trappen en de auto bezat bovendien een te hoge snelheid. Ik probeerde met alle macht terug te schakelen en zette hem eerst in z'n vrij, gaf toen een plons tussengas en probeerde de wagen in z'n derde versnelling te krijgen; geen schijn van kans, ik kreeg het niet voor elkaar. Dan maar weer terug naar z'n vierde, tussengas geven, maar ook dat lukte niet. Er bestond geen enkele mogelijkheid om de wagen af te remmen en ik ging steeds sneller en sneller naar beneden; tot mijn geluk kwam ik geen mens tegen, terwijl ik de berg af denderde. Ik zag heel in de verte, bijna aan de voet van de berg, een paard en wagen die langs de weg stilstond. Terwijl ik meer en meer naderde, zag ik, dat de boer achter zijn wagen stond en mij aan zag komen. Ik dacht dat er nog niks aan de hand was, want ik kon er gemakkelijk voorbij rijden. Plotseling bemerkte ik, dat op enige afstand een tegenligger, een auto, tergend langzaam naderde. Ik zat opeens op hete kolen: op het moment dat ik de wagen zou gaan passeren, dan zou ik frontaal in botsing komen met de tegenligger. Ik bleef

onderwijl de zaak inschatten, om te kijken of ik een gaatje zag om zonder catastrofale gevolgen voorbij de wagen te komen. Snel – op bepaalde ogenblikken is de mens in staat om in fracties van seconden een situatie te overzien – ging het door mij heen:

'Boer, ga achter je wagen vandaan, want ik rijd nooit tegen die tegenligger aan. Als ik een keuze moet maken, dan rijdt ik tegen jou en je wagen aan en zeker niet tegen die tegenligger.'

Die boer stond heftig te zwaaien met zijn armen, maar hij bleef maar achter zijn wagen staan, terwijl hij alle tijd had om erachter vandaan te gaan; zijn haren rezen ten berge en hij had geen flauw benul om weg te springen. Hij onderschatte waarschijnlijk het gevaar, of hij reageerde in paniek. Terwijl ik met volle vaart bijna de boer en zijn wagen dreigde te verpletteren, inclusief mijzelf en mijn auto, zag ik onverwachts een gaatje om er langs te komen. De tegenligger, waarin twee Duitsers zaten, zo zag ik in een flits, was de wagen bijna gepasseerd en op een paar meter afstand van die wagen draaide ik eerst mijn stuur naar links, vervolgens met een snelle beweging naar rechts, en, even luisteren: geen schrammetje, ik hoorde niks. Tijdens deze manoeuvre reed ik met mijn auto een kort ogenblik op twee wielen, maar ik kreeg hem spoedig weer op vier wielen. Op die manier kwam ik er zonder kleerscheuren vanaf.

Ik had mijn auto evenwel nog immer niet bedwongen en met een flinke gang reed ik het aan deze hoofdweg - een kronkelige weg die zich door het dorp heen slingerde - liggende dorp binnen. Heel wat bochten moest ik nemen, sommige verbaasde dorpingen stonden langs de kant van de weg en riepen of gebaarden dat ik langzamer moest rijden, hetgeen ik wel wilde, maar daar niet toe in staat was. Gelukkig bevond zich niemand op de weg. Toen ik met mijn auto het dorp was uitgeraasd, stond ik ver daarbuiten eindelijk stil. Ik stapte uit en stak meteen een sigaretje op. Even bijkomen van de schrik!

Vlak na deze gebeurtenis, toen wij in een huis van een of ander dorp waren ondergebracht, kleedde ik mij uit om te gaan slapen, maar ontdekte, dat ik onder de luizen zat.

'Dat moet ik morgen maar bekijken,' dacht ik, 'maar voorlopig ga ik slapen.'

De volgende dag vervolgden we onze weg, maar ik liet de colonne weer eens wegrijden en zag deze traag in de verte verdwijnen. Mijn wagen aan de kant zetten en de besneeuwde bossen in rennen was het werk van een ogenblik. Ik kleedde mij spiernaakt uit, pakte mijn kleren en iedere luis die ik vond drukte ik een voor een dood. Ik telde ze: precies 365 luizen bleken het te zijn. Slechts de neten waren nog overgebleven en die ging ik vervolgens met een brandende sigaret langs, zodat uiteindelijk daar ook niks meer van over was.

Ik hoor ze nog knappen.

Onze colonne reed kriskras door Rusland heen, zonder ook maar een keer een gevecht te hoeven leveren; wij bleven ver weg van het front. Dat het evengoed gevaarlijk was op de plaatsen waar wij reden in de Oekraïne, kwamen we aan de weet, toen we onderweg iemand oppikten, die een Nederlandse chauffeur bleek te zijn. Hij vertelde zijn relaas:

'Ik kreeg de opdracht om een Duitse officier naar een bepaalde plaats toe te brengen, totdat we onderweg onverwachts partizanen tegenkwamen. Wij werden gedwongen uit te stappen en de officier kreeg het bevel om zijn uniform uit te trekken. Dat weigerde hij, hij wilde als echte Duitse officier niet zijn uniform kwijt raken en in z'n ondergoed gaan rondlopen. Zij schoten hem ter plekke dood en trokken hem zijn kleren uit. Daarna kwamen ze op mij af, ik moest ook mijn kleren uittrekken en ik heb mij nog nooit zo vlug uitgekled. De auto werd door hen in beslag

genomen. Ik heb een eind van de weg in mijn ondergoed moeten afleggen, totdat ik ergens in een dorp aan kleren kon komen.'

Na verloop van tijd, toen wij meer in de richting van Stalingrad kwamen, hoorden wij in de verte, aan het front, een zacht gedonder, artilleriegeschut. Hier vond de strijd om Stalingrad plaats, die later de geschiedenis inging als 'De Slag om Stalingrad', waar de Duitsers naderhand een verpletterende nederlaag leden tegen de Russen en helemaal werden teruggedrongen tot in Berlijn; dit betekende een ommekeer in de oorlog. De Duitsers die bij ons waren scheten in hun broek. Hun angst bleek achteraf overbodig, want onze colonne is daar nooit echt aan het front geweest.

Ik herinner me een van mijn compagnons die veehouder in Groningen was geweest. Hij kwam zonder werk te zitten, maar hij was muzikaal, dus ging hij met zijn accordeon de verschillende cafés langs. Dat leverde echter niet genoeg geld op en ten einde raad sloot hij zich bij de organisatie Todt aan.

Wij zaten eens bij een Russisch feest en de daar aanwezige accordeonist kon niet al te best spelen. De veeboer trok de accordeon uit zijn handen en speelde met volle overgave, het geluk dat hij zich zo muzikaal kon uiten straalde van zijn gezicht af, de aanwezigen hoorden ademloos toe en begonnen te dansen alsof het een lieve lust was. Af en toe zat hij als bijrijder naast mij en dan zongen we uit volle borst Hollandse schoolliedjes, zoals 'In het groene dal, in het stille dal, 'Het karretje dat op de zandweg reed', 'Ferme jongens, stoere knapen' en meer van dit soort liedjes. En dat midden in Rusland, terwijl we ons tussen de Duitsers bevonden!

Diezelfde Groninger zat als bijrijder een keer naast mij en opeens vroeg hij aan mij:

'Mag ik ook eens een keer rijden?'

'Ga je gang.'

Hij startte en wilde de wagen voorbij die voor hem stond en ik wilde net zeggen dat hij eerst achteruit moest gaan. Maar voor dat ik het wist reed hij al achteruit en raakte met de punt van het zijschot van mijn vrachtwagen de achterliggende wagen die daar geparkeerd stond, waardoor het schot uit zijn voegen werd gerukt en met een hoop kabaal op de grond viel. Hij bleef achteruit rijden, terwijl er net op dat ogenblik een auto kwam aanrijden die net wilde passeren en deze reed pardoes het andere schot weg. Door deze manoeuvres had ik een mooie vlakke achterkant gekregen, alleen de achterklep hing er nog maar aan. Sinds die tijd heeft hij mij nooit meer gevraagd of hij een keer mocht rijden. De schotten heb ik later op de laadbak vast getimmerd en evenzo de laadklep, die sindsdien niet meer opengeklapt kon worden.

De Duitsers gebruikten mij als manusje van alles, zoals die keer dat ik benzine moest gaan halen. Zo nu en dan werden de hoge officieren met een van onze wagens naar een bepaalde bestemming vervoerd; dan kwam ik met mijn oude Ford aanrijden en ze verzochten mij:

'Ga jij maar terug, in dat oude wrak gaan we niet zitten.'

Er was op dat moment geen andere wagen beschikbaar en ze werden zodoende wel min of meer gedwongen om in mijn auto te stappen.

Na een tijd begaf de Ford het en ik zat opeens zonder wagen. De auto van iemand die ik kende en die het eveneens tot chauffeur had gebracht, was veel beter dan die waarmee ik had gereden. Op de voorruit van zijn wagen stond 'Sarah' opgeplakt, de naam van zijn vrouw waarschijnlijk. Dat

leek mij eigenlijk een beetje gewaagd in deze tijden, want het klonk als een joodse naam. Op zeker moment ging hij met verlof en ik heb hem nooit meer teruggezien. Ik liep naar het onderkomen waar de officieren zaten en vroeg:

'Wanneer krijg ik weer een andere wagen?'

'Du kriegst bestimmt einen wagen.'

En toen kreeg ik 'Sarah'.

Met deze nieuwe vrachtwagen kon ik, wanneer het nodig was, achterin meer mensen vervoeren dan in mijn vroegere Ford, zij konden zowel staan als zitten in de laadbak, en bovendien zag hij er veel beter uit.

Wanneer we bij een dorp aankwamen en er was geen grote ruimte aanwezig om ons allen daarin onder te brengen, dan werden we onderverdeeld bij de plaatselijke bevolking. Dat deden de Russische dorpelingen ogenschijnlijk zonder morren, want je wist nooit echt, wat er in hun hoofden omging.

Samen met de gangmaker die ik in Berlijn al kende, kwam ik in een huis terecht waar een vrouw van middelbare leeftijd woonde.

Op een dag kwam een van onze compagnons in datzelfde huis binnen stuiven en zei, dat ik direct met mijn auto een opdracht moest uitvoeren. Mijn auto 'Sarah' was die dag in een garage door Russische monteurs nagekeken. Ik ging achter het stuur zitten, startte de wagen, drukte de koppeling in, zette hem in de eerste versnelling en liet de koppeling langzaam opkomen terwijl ik gas gaf. Maar er gebeurde niets, alleen een hoop geraas van de motor. Nog eens proberen, maar zonder resultaat. Ik deed het portier open, keek naar achteren en zag een stuk wiel buiten de wagen uitsteken. Bij het nakijken in de garage was men vergeten om een borgmoer vast te zetten op de cardanas, zodat deze eruit draaide. Of was er soms sprake geweest van sabotage? Dat idee was zeker niet uit te sluiten, maar bewijs viel er niet te leveren. De opdracht ging voor mij dus niet door. Naderhand werd de auto goed gerepareerd.

Tussen de colonne in reed een vrachtauto met over de laadbak een kap gespannen. Hier bevond zich de voedsel- en drankvoorraad, dit was de keukenwagen. Op een bepaald ogenblik kwam deze wagen zonder benzine te zitten. De hele colonne hield halt. De Groninger zat op dat moment niet naast mij, ik had een andere rijder. Dat was een NSB'er en hij had nog een hoge functie bekleed ook binnen deze zeer discutabele organisatie. Hij was zo goed als blind. Ik vroeg aan hem hoe dit gekomen was en hij vertelde, dat er in Nederland bij hem in huis een inval had plaatsgevonden, ze wisten dat hij thuis zat. Zij, dat waren leden van het verzet, drongen zijn slaapkamer binnen en schoten hem door zijn kop heen. Nadat hij weer bij bewustzijn kwam, bemerkte hij, dat hij bijna niks meer kon zien. Voor de rest herstelde hij geheel en al, uitgezonderd zijn ogen. Het verzet had hem willen liquideren, maar hij was de dans wonderwel ontsprongen.

'Ik heb vroeger ook gereden en ik had altijd een jerrycan met benzine bij me,' merkte hij op.

'O ja, dacht je dat ik die niet bij me heb?'

'Ik lust trouwens wel wat wodka.'

'Zo denk ik er ook over.'

'Geef mij die jerrycan maar.'

Ik gaf hem de jerrycan en hij liep ermee naar de keukenwagen. Wij stonden er met onze auto op een korte afstand vanaf en daardoor was het, ondanks zijn slechthoortheid, voor hem nog net te

belopen. Stiekem haalde hij een paar flessen wodka uit de keukenwagen – die kon hij met zijn beperkt zicht toch onderscheiden van bijvoorbeeld flessen melk - terwijl de chauffeur de tank met benzine aan het vullen was. Hij liep weer naar mij terug en wij lieten de colonne ver voor ons uit gaan. Voordat het ging schemeren, stopten wij om van de wodka te drinken en we werden hier na verloop van tijd zo balorig van, dat we onze geweren pakten en leegschoten in de wijde met sneeuw bedekte vlakte, een leuk gezicht om die kogels in de sneeuw zo te zien opspatten. Er was in de verre omtrek geen god of goed mens te bekennen en evenzo geen huis noch boerderij. Totdat we dit spelletje tenslotte niet meer leuk vonden en weer verder reden om ons te vervoegen bij de colonne.

Als we ergens gingen bivakkeren, dan moest er 's nachts wacht worden gelopen. Ik kwam constant wodka tekort en ik bood mij vanwege dit feit vaak aan voor de wacht. Ik kon zodoende mijn veldfles vol met wodka vullen die in ruime mate in de keukenwagen voorradig was.

Wij stopten onderweg ergens met de colonne bij een dorp, toen eensklaps de korporaal op mij afkwam. Voor die tijd had hij nooit een woord met mij gewisseld. Spiess heette hij. Hij was ongeveer van mijn leeftijd. Ik zat achter het stuur en wilde net uitstappen.

'Zo, jij heet van Hassel, hè?' Sprak hij schamper. 'Zit er voldoende koffie in je veldfles?'

Hij trok de veldfles uit mijn handen, nam een flinke teug, en spuugde die meteen weer uit. Hij foeterde:

'Wodka, er zit wodka in, je hebt wodka gestolen uit de keukenwagen!'

Ik zei niks terwijl hij maar bleef razen en tieren tegen mij. Hij beval mij uit mijn auto te komen, ik stapte uit en daar stond ik in de sneeuw, te wachten op de dingen die komen zouden. Ik stond gewoon te staan met een houding van 'wat wil je nou, man'. Vervolgens schreeuwde hij, kijkend naar de omstanders die op dit tafereel waren afgekomen en op mij wijzend:

'Hij is een dief.'

Hij sprong op mij af om mij aan te vallen en ik stak enkel mijn arm met gebalde vuist naar voren, om mij te verdedigen. Het was glad, daardoor gleed hij uit, viel tegen mijn vuist aan en lag op de grond. Het was een miezerig kereltje, ik had hem zo in elkaar kunnen slaan. Hij krabbelde overeind, schreeuwde als een klein kind en voerde opnieuw een stompzinnige aanval op mij uit. Via mijn vuist lag hij op dezelfde manier op de grond te spartelen. Plotseling kwam er een mof naar voren lopen, die trok zijn revolver en dreigde:

'Als je dat nog een keer flikt, dan schiet ik je hardstikke dood.'

Ik wendde mij wijselijk af van Spiess, want zodra hij me opnieuw zou aanvallen en ik hem weer zou raken, dan was het zeker dat ik de kogel zou krijgen. Zo zag de situatie eruit. Ik liep dus terug en Spiess was nog steeds niet uitgeschreeuwd, hij was in alle staten. Ik verwachtte dat er wat zou gaan gebeuren, ging op mijn knieën op de grond liggen, voorover met mijn armen over mijn hoofd heen. Spiess kwam op mij af en hij bleef maar met zijn vuisten op mij doorhengsten. Toen hij was uitgestompt, ging hij weg. Ik had niks gevoeld, want hij bezat helemaal geen kracht, maar het idee dat hij zich zo op mij had kunnen afreageren bracht hem tot bezinning. Iedereen stond afwachting te kijken en men vroeg zich af wat er nu ging gebeuren. Plotseling kwam er een andere officier op mij af die enigszins sympathie voor mij opvatte, maar desondanks bleef hij voor mij toch altijd een fascist, en hij vroeg:

'Kannst du noch fahren?'

'Jawuhl.'

'Fahren!'

Mijn bijrijder ging op zijn plaats zitten, ik stapte ook in 'Sarah' en we reden verder. De officier zat in de vrachtwagen achter mij, maar mijn achteruitkijkspiegel was op de een of andere manier verdwenen, dus ik kon niet in de gaten houden wat zich achter mij afspeelde. Ik ondervond geen problemen meer, de officier had mij uit een penibele situatie gered.

Ik had geen rancune meer ten opzichte van die Spiess, maar deze dacht er, zo zou ik ondervinden, geheel anders over. De volgende dag kwam er een 'goede Duitser' op mij af en hij verklaarde: 'Ik heb hem nog nooit zo rustig gezien, ik bedoel Spiess. Anders heeft hij altijd het hoogste woord met zijn stomme bevelen en zijn schreeuwerige stem, maar nu ging hij als een lief konijntje naar bed.'

We deden de ene na de andere plaats aan, totdat ik onverwachts bij de commandant moest komen. Naast de commandant zag ik Spiess staan.

'Dit is foute boel,' dacht ik bij mezelf.

Spiess nam het woord en bulderde tegen mij:

'Du gehst nach Berlin!'

'Waarom altijd zo schreeuwen, man. Kun je niet gewoon rustig zeggen dat ik naar Berlijn moet? Dan ga ik naar Berlijn!'

De commandant keek ons beurtelings aan, maar sprak geen woord. Ik kreeg een adres in Berlijn mee, waar ik mij moest melden en werd terstond naar mijn eigen wagen, 'Sarah', gebracht. Ik nam plaats in de laadbak en twee Duitsers stapten in de cabine. De wagen trok langzaam op en alle jongens van de compagnie die mij goedgezind waren geweest, zwaaiden mij uit. Door een in de haast aangelegde elektriciteitskabel, die slechts enkele meters hoog dwars over de weg was gespannen, werd mijn hoofddekse van mijn hoofd afgerukt en ik kon hem nog net op tijd beetpakken. Dat ging gepaard met rare sprongen en het moest een clownesk gezicht geweest zijn, want er steeg een bulderend gelach op uit de groep die, naarmate de wagen zijn weg vervolgde, alsmaar kleiner werd en tenslotte uit het zicht was verdwenen.

Bij het station aangekomen zei een van de Duitsers tegen mij:

'Weet je wat je moet doen? Als je in Berlijn bij dat adres aankomt, dan moet je onmiddellijk verlof aanvragen om naar je eigen land terug te kunnen gaan, naar Holland. Dat zou ik doen als ik jou was, dat lukt zeker.'

Ik antwoordde dat ik het zou onthouden en bedankte hem.

Hij voegde er aan toe:

'Hoe is het trouwens mogelijk, ik, die zo graag naar Berlijn zou willen en de rotzooi hier achterlaten, en jij moet er nota bene voor straf naar toe!'

Ik wilde bijna zeggen, dat hij wel in mijn plaats kon gaan, omdat ik liever hier wilde blijven, maar buiten dat het niet mogelijk was, voelde ik dat natuurlijk niet echt zo, ik was blij dat ik mijn biezen kon pakken. Het was al met al een aflopende zaak voor de Duitsers in Rusland, dat kon je aan alle kanten merken.

Ik had ongeveer een jaar in Rusland rondgereden en ik maakte al die tijd geen oorlogshandelingen mee, ik was zagezegd langs de randen van het oorlogsgebeuren gezwabberd.

Tenslotte nog over deze periode, die zich afspeelde in de winter van 1943: de hechte kameraadschap welke ik in Spanje met sommige van mijn medestrijders had meegemaakt, was ik in Rusland niet tegengekomen. Dat valt niet met elkaar te vergelijken, omdat we in Spanje

eensgezind ten strijde trokken, terwijl het in Rusland, wat onze compagnie betreft, een onsamenhangend geheel zonder doel betrof. Ik was hier in Rusland terechtgekomen om het vege lijf te redden. Door de omstandigheden gedwongen, had ik dit besluit om in het hol van de leeuw te kruipen genomen, wilde ik niet worden opgepakt en dan zeer waarschijnlijk worden gedood door de Duitsers,; er bestond geen andere uitweg.

Ik had in Spanje gevochten en nooit iemand gedood, dus wanneer het er op aan zou komen, zou ik ook zeker geen Rus een kopje kleiner hebben gemaakt.

De reis terug naar Duitsland verliep voor de rest zonder noemenswaardige gebeurtenissen en in Berlijn aangekomen ging ik naar het adres waar ik mij moest melden. De Duitser waarmee ik sprak was een zeer ongezeglijk persoon. Ik zei:

'Ik wil met verlof gaan.'

'Dat maak ik wel uit.'

'Ja, toch moet ik met verlof.'

'Maar eerst zal ik je aan het werk zetten.'

Vlak in de buurt moest ik samen met anderen een reusachtig grote kuil gaan graven, die groter en groter, dieper en dieper werd. Er kwamen zelfs ladders aan te pas. Waar de kuil voor zou gaan dienen, ik had toen geen flauw idee, ik stond er niet bij stil. In mijn bange vermoedens dacht ik later aan een massagraf, maar ik kon er hopelijk ook naast zitten.

Ik stond net met mijn schop op de bodem van de kuil, had een paar uur gegraven, toen de Duitser boven aan de rand kwam staan en riep:

'Van Hassel, je gaat naar Holland.'

Ik kon even later bij hem mijn verlof pas gaan ophalen.

Zo vertrok ik vanaf het station van Berlijn naar Holland. In de trein kwam ik een Duitse matroos tegen die een accordeon bij zich droeg. Hij ging eveneens naar Holland. De trein had al een aanzienlijk gedeelte van de terugreis afgelegd en stopte bij een plaats waarvan de naam mij is ontschoten.

'We moeten er hier uit, 'zei de matroos.

'Nee, volgens mijn schema die ik uit Rusland heb meegekregen moeten we hier blijven zitten.'

Ik was zo onvoorzichtig om toch uit te stappen en met hem mee te gaan. We kwamen in de grote ruime stationshal terecht. Hij gooide z'n tas op de grond, zette zijn accordeon ernaast en stelde voor:

'Wacht, ik zal eerst even informatie inwinnen.'

Met een flinke looppas verdween hij uit het zicht.

'Verrek, die vent weet het zelf niet, terug!' Ging het door mij heen.

Gedurende een ogenblik kwam er een slechte gedachte in mij op, namelijk om de door hem achtergelaten accordeon mee te nemen, want het was een prachtig, snoeperig uitziend instrument, maar gelukkig liet ik dat idee snel weer varen.

Ik spurte terug naar de trein waar ik was uitgestapt, die er gelukkig nog stond, en zodra ik goed en wel zat, begon de trein te rijden, en kwam uiteindelijk gewoon in Holland terecht. Hoe het met de matroos was vergaan en of zijn tas met de accordeon, even zo onbeheerd achtergelaten, niet door een ander was gestolen, dat ben ik nooit aan de weet gekomen.

HOOFDSTUK 14 IN HET VERZET

En uiteindelijk kwam ik weer thuis in Utrecht, in de Bellamystraat. Ik werd ontvangen door mijn ouders op een manier alsof ik niet was weggeweest. Ik vertelde hun nooit wat ik tijdens mijn langdurige afwezigheid had meegemaakt en zij vroegen er bovendien nooit naar. Mijn moeder liet slechts één keer iets van bezorgdheid blijken en dat gebeurde toen ik zonder papieren naar Brest in Frankrijk ging, en dat vertelde ze me nota bene veel later. Hoe gek het ook moge klinken, ik raakte desalniettemin aan de reacties van mijn moeder gewend, haar houding verbaasde me helemaal niet meer. Om over mijn stiefvader maar te zwijgen.

Ik kreeg twee weken verlof en was zeker niet van plan om mij opnieuw aan te melden, ik had mijn bekomst en wilde niet meer teruggaan. Maar waar moest ik dan naar toe? Ik hoopte maar dat de Duitsers mij uit het oog waren verloren, dat ik voor hen ophield te bestaan. Wat zou er gebeurd zijn wanneer ik terugging naar Duitsland, terwijl ik uit Rusland was weggejaagd? Vast niet veel goeds, misschien zou ik wel naar een concentratiekamp worden gestuurd, zo speculeerde ik.

Toen mijn verlof voorbij was, ging ik voor alle zekerheid terug naar Leerbroek. De Duitsers waren intussen weer langs geweest in de Bellamystraat en hadden de boel flink overhoop gehaald. Zij bleken er nog voortdurend op gespitt te zijn om mij te grazen te nemen!

Ik vroeg me af wat voor een nauwkeurige administratie die Duitsers wel niet moesten hebben. Overigens, zoals na de oorlog bleek, was de administratie van de Hollanders die de Duitsers hielpen ook niet om uit te vlakken, zij gingen net zo grondig te werk en, om een voorbeeld te geven, hielpen ze de Duitsers door middel van het nauwkeurig registreren van joodse mensen, zodat deze in het doorgangskamp Westerbork werden bijeengebracht en van daaruit verder naar de verschillende vernietigingskampen in Duitsland en Oost-Europa getransporteerd konden worden.

De winterperiode van 1943/44 brak aan en ik was terug bij af, verkeerde in dezelfde omstandigheden als een paar jaar daarvoor.

Mijn broer Piet ging in die tijd trouwen en ik kwam in contact met zijn schoonvader, Overhagen genaamd. Op de bruiloft van mijn broer bood ik mij aan om de grammofoon te bedienen en ik nam verschillende platen van mezelf mee, 78 toeren platen destijds. Zij waren gemaakt van bakeliet en zeer breekbaar. Dat heb ik tot mijn schade en schande eens ondervonden: ik legde een hele stapel grammofoonplaten op een stoel neer, vergat even dat ik ze daar had neergelegd en ging er op zitten. Er was er geen één meer heel. Gelukkig bleven er nog genoeg platen over om op de bruiloft te draaien.

Er werd daar op die bruiloft nogal flink wat geroezemoesd: het ging als een lopend vuurtje dat de man achter de grammofoon een onderduiker was. Dit vond ik geen prettige situatie, dus besloot ik die dag aan de schoonvader van mijn broer, die wel te vertrouwen was, te vragen, of hij een goed heenkomen voor mij wist te vinden, want anders zouden de Duitsers mij in de kraag vatten en wat er dan zou gebeuren, daar durfde ik liever niet aan te denken. Ik vatte het plan op om in het verzet te gaan.

'Ik weet een adres van iemand, die daarover gaat,' vertrouwde Overhagen mij toe. 'Je belt daar aan en je vertelt gewoon de situatie waarin je je bevindt. Je zegt dat je in hun knokploeg wilt.'

De volgende dag ging ik naar het adres toe dat Overhagen mij had gegeven en vertelde aan de man die opendeed precies wat hij gezegd had. Als antwoord kreeg ik te horen:

'Nee hoor, je bent aan het verkeerde adres, want daar weet ik niks van.'

Maar ik kon merken dat hij loog. De volgende dag ging ik opnieuw naar hem toe en zei:

'Hier ben ik weer en ik zou graag willen dat je me vertrouwd, want Overhagen heeft mij gestuurd. Die ken je toch wel?'

'Ja die ken ik wel. Maar hij moet niet zo kletsen, want ik weet niks.'

Twee dagen later begaf ik mij weer naar dat adres, voor mijn gevoel voor de laatste keer. Ik zei:

'Nu ben ik hier weer, maar dat is vast en zeker voor de laatste keer, want ik kom niet meer terug. Heb je een mogelijkheid om mij ergens in te delen? Ik wil bij het verzet. Zo niet, tabee dan.'

'Nu je het zo zegt, ja. Ik weet wel iets, wacht maar even.'

Zo ging het balletje rollen en voordat ik het wist kwam ik in het Westland in Zuid-Holland terecht en werd daar bij een glastuinder ondergebracht, die in Maasland woonde, in de buurt van Rotterdam, een van de contactadressen van de ondergrondse. Met de trein begaf ik mij naar Maassluis en vandaar uit verder lopend naar de plaats waar de glastuinder woonde. Het Westland was een tamelijk uitgestrekt gebied, waar overal serene rust heerste en overal om mij heen zag ik broeikasen, dus hier moest het tamelijk veilig zijn. Langzaam maar zeker raakte ik in het verzet en zou uiteindelijk bij de KP (Knokploeg) in Rotterdam terechtkomen.

In het begin hielp ik de tuinder en verrichtte ontzettend veel werk voor hem, onder andere heb ik in de kassen tomaten geplukt, bonen geplant en verschillende onderhoudswerkzaamheden voor hem uitgevoerd. De tuinder kwam onder andere op het heldere idee om alle ruiten aan de binnenkant van de kassen van ijzerdraad te voorzien en ik voerde het karwei uit; bij iedere ruit sloeg ik een paar spijkers en spande daartussen het ijzerdraad. Op deze manier probeerden we te voorkomen, dat bij een hevige storm de glasschade werd beperkt en inderdaad, bij een volgende storm zag ik bij de burens heel wat ruiten sneuvelen, terwijl bij ons op een enkele ruit na de schade meeviel.

De tuinder was behept met een gebrek: hij was kleurenblind. Wanneer hij tomaten ging plukken, dan bleven de bijna rode, want ze werden geplukt als ze nog oranje waren, aan de plant hangen en de groene lagen in zijn mand. Ik gaf hem de raad:

'Je kunt voortaan beter die tomaten plukken, waarvan je denkt dat die groen zijn.'

Mijn raad volgde hij niet op, maar na lang aandringen van mijn kant liet hij eindelijk toe dat ik ze voortaan ging plukken.

Er gingen een paar weken voorbij en ik kreeg maar niets te horen van de Ondergrondse. Dat zinde mij niet, ik liep op de tuinder af en legde de zaak voor:

'Het is niet de bedoeling dat ik hier alleen maar aan het werk ben. Ik wil onderhand wel eens contact krijgen met de KP.'

De tuinder had zijn connecties en gelukkig, na een paar dagen kreeg ik bericht, dat ik naar Rotterdam moest komen en daar zou worden ondergebracht bij een schoolmeester.

In het begin van de oorlog, in mei 1940, was Rotterdam gebombardeerd door de Duitsers en de sporen daarvan waren, toen ik er aankwam, nog duidelijk aanwezig. Overal lagen er gebouwen in puin, de gehele oude binnenstad ging die dag verloren. Zoals ik naderhand na de oorlog heb gelezen, bleef er van de oude stad alleen aan het Haringvliet en de Wijnhaven nog iets overeind. Vijfentachtigduizend kilo aan bommen werden door Duitse vliegtuigen boven de Rotterdamse binnenstad losgelaten in slechts tien minuten tijd. Hoeveel mensen er zijn omgekomen, is nooit

bekend geraakt, maar de officiële schatting is ongeveer achthonderd. Maar: in 1943 kwam er een tweede bombardement, deze keer echter van de geallieerden, van Amerikaanse vliegtuigen, waarbij zo'n vierhonderd Rotterdammers het leven lieten. Het was de bedoeling om strategische doelen aan te vallen, maar ook burgerdoelen werden zwaar getroffen.

De schoolmeester woonde in een van de buitenwijken.

De schoolmeester was zwaar gereformeerd en ik had al direct een antipathie ten opzichte van zijn persoon. Het was een akelig miezerig mannetje met, in mijn ogen, tirannieke en sadistische neigingen. Ik kreeg tijdens mijn periode dat ik daar in huis woonde, vanwege zijn gedrag meermalen de neiging om dat manneke zo, bij wijze van spreken, onder tafel te schoffelen.

Het enige wat ik achteraf van hem kon appreciëren, was, dat hij met gevaar voor eigen leven onderduikers opnam. Hij was getrouwd met een mager, teer vrouwtje dat niet tegen zijn autoritaire gedrag opkon. Zij hadden twee dochters die allebei nog geen tien jaar oud waren.

Wij zaten op een goede dag thuis aan de keukentafel en aten wat de pot schafte. Maar bovendien kreeg ik van de KP in ruime mate voedselbonnen mee om de mensen waarbij ik was ondergebracht nog eens extra van eten te voorzien. Deze voedselbonnen waren door de Ondergrondse gestolen en werden mede gedistribueerd onder de onderduikers.

De schoolmeester had zijn vrouw bevolen – dat betrof een wekelijks ceremonieel - om voortaan alle uitgaven te noteren, waaraan en aan wie, leveranciers, enzovoort. Vervolgens keek hij dat nauwkeurig na. Hij ontdekte nu iets en zei:

'Daar klopt niks van, je hebt een stuiver teveel over.'

En dan maakte hij er een kabaal over!

'Ja, het is een stuiver teveel,' verweerde zij zich, 'maar ik kom toch geen stuiver tekort?'

'Niks mee te maken, het klopt gewoon niet.'

Zijn kinderen was hij af en toe aan het pesten: hij stond zich bijvoorbeeld te scheren, pakte het aluin en dat ging hij over de tere gezichtjes van de kinderen wrijven. Hij had de grootste lol als ze daardoor in tranen uitbarstten.

Hoe autoritair de schoolmeester ook was, des te nederiger stond hij tegenover Onze Lieve Heer, iedere avond bad hij het 'Onze Vader'. Ik ging verschillende keren met hem in debat en wanneer ik mijn mening had uitgesproken, vroeg hij:

'Geloof je niet in God?'

'Nee, je reinste flauwekul.'

'Flauwekul? Dat is mijn geloof!'

'Nou en, dat zegt mij niks. Je vraagt mijn mening toch, dan krijg je hem ook ongezouten.'

In de tijd dat ik bij de schoolmeester huisde, kreeg ik plotseling te maken met een razzia. Het ging als een lopend vuurtje dat alle jonge mannen die tot nu toe nog niet in Duitsland te werk waren gesteld, door de Duitsers in de kraag gevat en alsnog naar Duitsland zouden worden gezonden. Bij de schoolmeester bevond zich een kelder waarin hij een voorraad weckpotten had opgeslagen, voedsel, bestemd voor de winter. Hier kon ik mij gemakkelijk in verschuilen, daar was de ruimte groot genoeg voor, maar ik had er geen zin in, ik wilde mezelf niet opsluiten en als een rat in de val zitten, wanneer de Duitsers mij zouden ontdekken. Achteraf had ik toch in de kelder moeten kruipen, of gewoon thuis moeten blijven, want dan was er niks gebeurd. In mijn onverschilligheid ging ik gewoon de straat op, het gevaar tegemoet. Ik zou wel zien hoe het uitpakte, maar hield ondertussen mijn ogen niet in mijn zak. De straten bleken te zijn afgezet en de Duitsers kwamen

van alle kanten naar het centrum van Rotterdam. Ik stond voor een etalage te kijken en kreeg eensklaps in de gaten, dat er overal Duitsers om mij heen waren, zodat ik geen kant meer op kon. Ik merkte een Duitser op die er voor mijn gevoel nogal gemoedelijk uitzag. Het leek me iemand van de Wehrmacht. Ik ging naar hem toe en vertelde in mijn beste Duits, dat ik hier in Rotterdam niet hoorde, in een dorp woonde en op weg was naar huis. Ik werd onverwachts overvallen door deze razzia en verzocht hem om mij door te laten om weer naar mijn woonplaats terug te mogen keren. Tot mijn grote geluk liet hij mij door en verkeerde ik niet meer in gevaar.

Ik kreeg via de ondergrondse een wapen in huis en dit feit bleek later de oorzaak ervan te zijn, dat ik de schoolmeester en zijn familie vaarwel moest gaan zeggen. Het was een stengun; in de houder gingen zo'n vijftig kogels in en ik wilde er wel eens mee experimenteren, uiteraard zonder daadwerkelijk te gaan schieten. Ik haalde in mijn onervarenheid de trekker over en hij ging af, de kogel vloog recht het plafond in. Ik hield er enigszins rekening mee dat ie af kon gaan, daarom had ik voor de veiligheid de loop naar boven gericht. De vrouw van de schoolmeester stond op dat moment naast mij en door de luide knal en de nagalm stopte ze haar vingers in haar oren. Aan alle huizen bevonden zich aan de achterkant balkons en alle balkondeuren gingen open, omdat de bewoners aan de weet wilden komen waar die knal vandaan kwam. Ik kon in deze situatie onze balkondeur niet dicht laten, want dat zou te opvallend zijn geweest, wanneer er een deur dicht bleef. Dus stapte ik het balkon op en keek eveneens zogenaamd nieuwsgierig in de rondte. Tenslotte gingen alle deuren weer dicht.

's Avonds kwam de schoolmeester terug van zijn werk en zijn vrouw vertelde hem in geuren en kleuren wat er gebeurd was. Hij ging ongehoord tekeer en liep meteen naar boven naar de buurman om te vragen, of hij de knal had gehoord. Kort daarna kwam de schoolmeester naar beneden en vertelde wat er was besproken, hij had aan die buurman gevraagd:

'Heb je die knal gehoord?'

'Natuurlijk, wat dacht je!'

'Wat zou het geweest zijn?'

'Onder de aanrecht is er bij mij wat gesprongen, een fles zoutzuur.'

Het bleek dat ik, terwijl de kogel door het plafond ging, een fles zoutzuur van de buurman had getroffen. De kapotte fles zoutzuur was dus de oorzaak van de knal geweest en alles scheen te zijn opgelost. De schoolmeester zei echter tegen mij:

'Nu moet je zolang als je hier bent afblijven van dat wapen.'

'Dat beslis jij zeker, mooi niet. Blijf je daarbij?'

'Ja.'

'Dan stap ik op.'

Ik liep de deur uit en ging naar de leiding toe. Ik vertelde:

'Die schoolmeester ligt dwars, ik moet een ander adres hebben.'

Nu, dat werd zo geregeld. Maar ik kwam op een adres dat me ook niet beviel. Het bleek een vrouw alleen te zijn die in een luxueuze flat woonde, het zag er voor mijn gevoel allemaal veel te netjes uit en ik moest tevens voor mijn eigen wasgoed zorgen. Zodoende ging ik opnieuw op zoek naar een ander onderkomen.

Ik dwaalde zo'n beetje verloren door de straten van Rotterdam en kwam toevallig iemand tegen die ik had leren kennen in Brest. Dat was een zeer eigenaardige figuur: hij stond continu te wankelen, want hij had last van evenwichtsstoornissen. Zodra hij stilstond, dan ging hij constant

overstag, stapje achteruit of vooruit om zichzelf op te vangen, een bijzonder koddig gezicht. Ik vertelde hem, dat ik een ander adres zocht en hij stelde voor:

'Kom bij mij, ik woon op kamers in een pension, maar er is nog een kamer bij mij vrij.'

Ik ging met hem mee, want het leek me wel wat. Zo trok ik bij hem in.

Wij kwamen bij de Ondergrondse vaak in vergadering bijeen, waarin werd besproken wat er aan acties stond te gebeuren, zo nu en dan namen we wapens mee. Wij kregen een boekje, een vlugschrift - een gebruiksaanwijzing in verschillende talen, iedere taal had z'n eigen kleur bladzijden- waarin stond beschreven hoe om te gaan met de verschillende wapens en springstoffen. Ik droeg, naast de al eerder vermelde stengun, altijd een dolk bij mij. Beide wapens heb ik overigens gelukkig nooit hoeven te gebruiken. De stengun was demonteerbaar en kon in een koffer worden megedragen, zodat ik er onopvallend mee over straat kon lopen. Dat ondervond ik nooit als gevaarlijk, ik toonde altijd een grenzeloze onverschilligheid.

Tijdens de vergadering werden er plannen gemaakt om sabotagedaden te verrichten en bespraken wij andere zaken. Behalve de stengun en de dolk was er een compleet arsenaal van andere wapens voor ons beschikbaar, zoals pistolen, granaten en verschillende soorten kneed-, band- en brandbommen. De kneedbom leek het meest op een rolmaat, hij bestond uit twee helften. In het midden was een draadje getapt en hier zat een boutje in gedraaid. Wanneer je dat boutje eruit haalde, dan stond hij op scherp en als de twee helften bij elkaar zouden komen, dan ontplofte de boel.

Ik vroeg aan de leider, Han, de commandant van het verzet:

'Mag ik een paar van die dingen meenemen?'

En als een koopman die zijn waar aanbood, zei hij:

'Ga je gang maar, ze zijn ervoor.'

Ik nam maar twee kneedbommen mee, want ik moest er ook weer niet teveel bij me hebben.

In sommige situaties was het noodzakelijk om, nadat men springstof had aangelegd, voortijdig het hazenpad te kiezen. In dat geval kon er een ontstekingspotlood worden aangebracht die, zodra dit in werking werd gesteld, een draadje deed wegvreten door een bijtende vloeistof. Wanneer dat was gebeurd, dan kwam er door een veer gespannen slagpin vrij. De slagpin sloeg daardoor in het slaghoedje dat een slagpijpje of vuurkoord deed ontsteken. Afhankelijk van de veiligheidspin kon de bom afgaan na een half uur, na 1 of 2 uur, of na 24 uur, dat hing af van de kleur van de veiligheidspin.

Naast andere springstoffen nam ik trotyl mee, dat een zeer krachtige explosie kon veroorzaken. Dit leek op gele stopverf en was makkelijk kneedbaar. Dat was handig voor het opblazen van bijvoorbeeld treinrails.

Trotyl bezat de eigenschap, dat, in tegenstelling tot een vloeistof, het de weg van de meeste weerstand zocht. Dus wanneer je dit goedje tegen de rails zou drukken en er een trein overheen reed, dan zocht het deze weerstand op en ontplofte, zodat de rails werden kromgebogen, genoeg om de trein te laten ontsporen.

Er was een voortdurend tekort aan brandstof bij de vroegere maat, waarbij ik mijn intrek had genomen, om de Salamanderkachel brandende te houden, die zich bevond in een gemeenschappelijke woonkamer. Ik gooide er om deze reden hout in, dat ik ergens buiten bij elkaar had gesprokkeld, maar daarnaast ook trotyl. Trotyl was absoluut ongevaarlijk zonder het ontstekingsmechanisme, maar het gaf tegelijk een korte heftige steekvlam. Op een keer zelfs zo

hevig, dat het boven het rooster van de Salamanderkachel uitsloeg en de helft van de franje van een kleedje weg schroefde, dat op de schoorsteenmantel lag. Ik kon dit niet in deze toestand achterlaten, het zou teveel opvallen en ik knipte het overgebleven gedeelte van de franje maar weg. Een tijdje later kwam de maat van mij binnen, ging voor de kachel staan, bewoog zich naar voren, naar achteren, naar voren, naar achteren, enzovoort, intussen wijzend op het kleedje en merkte verbaasd op:

‘Verrek Jon, daar heeft toch franje aan gezeten?’

‘Nee hoor, hoe kom je daar nu bij?’ Zei ik, mijn meest onschuldige gezicht trekkend, ‘ik heb daar nog nooit franje gezien.’

Die maat uit Frankrijk was eigenlijk niet te vertrouwen; ik bedoel niet op de manier zoals ik met het schoorsteenkleedje niet helemaal eerlijk had gehandeld, maar anders. Hij vertelde mij, dat hij in Brest voor een officier diens kamer moest schoonhouden en, ergens in een lade, vond hij onverwachts een pakje bankbiljetten; dat stopte hij stiekem en vlug onder de zool van zijn schoen. De Duitse officier ontdekte dat het geld verdwenen was en hij werd onmiddellijk verdacht, evenzo vanwege het feit dat hij een nogal onbetrouwbaar uiterlijk had. Hij bleef ontkennen en de Duitsers fouilleerden hem toen van top tot teen, maar ze konden niks vinden en moesten hem tenslotte loslaten.

Op een dag miste ik geld. Aan het eind van de gang in het huis bevond zich een plek waar ik mij kon wassen en scheren. In de huiskamer had ik mijn jas over de stoelleuning gegooid en wist precies, hoeveel geld er in mijn portefeuille zat. Ik kwam na het scheren weer naar de kamer en ontdekte, toen ik mijn portefeuille opende, dat er een paar tieren uit ontbraken. Hij bevond zich ook in de kamer, ik dacht meteen dat hij de schuldige was en vroeg:

‘Heb jij uit mijn portefeuille gejat?’

Hij trok een onschuldig gezicht: ‘Nee hoor, helemaal niet.’

Ik nam een dreigende houding aan en vroeg opnieuw:

‘Heb jij uit mijn portefeuille gejat? Geef het maar gauw terug.’

‘Ik héb niks van jou.’

‘O nee? Als je het niet gauw teruggeeft, dan schop ik je de kamer uit.’

Schoorvoetend kwamen de paar tieren tevoorschijn. Ik dreigde:

‘Dat flik je me niet meer, hè, want dan neem ik andere maatregelen.’

Desondanks bleef hij enigszins afhankelijk van mij, want via de Ondergrondse kreeg ik voedselbonnen die ik met hem kon delen. Hij moest daarom wel uitkijken om mij niet te verliezen.

Behalve dit soort taferelen heb ik ook leuke gekke dingen met hem meegemaakt. Wij stapten eens een kroeg binnen en kwamen er een paar uur later behoorlijk aangeschoten weer uit. Tegenover de kroeg groeiden doornenstruiken op een steil aflopende glooiing. Voor de kroeg stonden we te zingen en te lallen en hij stond al helemaal wankel op zijn benen met zijn aangeboren afwijking. Plotseling, voordat ik er erg in kreeg, viel hij in de struiken en was verdwenen. Samen met een andere kroegbezoeker trok ik hem aan zijn voeten naar boven; hij zat onder de stekels en onder het bloed.

Zodra de leiding van de Ondergrondse op de hoogte was van een sabotagedaad, die ik had verricht, dan werd er gebeld en kreeg ik een zak aardappelen in mijn handen gedrukt. Ik ging ermee naar boven en zette de zak naast de stengun in de enige kast die in mijn kamer aanwezig was.

Op een zekere dag kwam ik thuis, ik deed de deur van mijn kamer open en een paar piepers lagen over de grond verspreid: er waren mensen binnengekomen! Ik dacht even dat het Duitsers waren geweest die mijn kamer en kast hadden onderzocht, maar mijn stengun stond er nog, dus moest iemand anders dit gedaan hebben. Ik vroeg mij af hoe ze waren binnengekomen, want de deur van mijn kamer zat op slot. Ik mocht nog van geluk spreken, dat de dieven mij vanwege de stengun niet hadden aangegeven. Toen besepte ik opeens, dat er naast de kast zich nog een andere deur bevond, die ik niet eerder had gebruikt. Deze deur kwam uit op een gang, waar de verschillende kamers van de andere bewoners die in het pension woonden op uit kwamen. Ik dacht dat dit de oplossing moest zijn en schoof de kast voor de deur, nadat ik die eerst had dichtgetimmerd. Vanaf dat moment had ik geen hinder meer van inbrekers.

Over het algemeen onderhield ik weinig of geen contacten met mijn medebewoners en ik was als onderduiker en verzetsstrijder ook niet in de positie om veel met hen om te kunnen gaan.

Het betekende voor iedereen in deze oorlogsjaren, en dat gold natuurlijk ook voor de mensen die in het pension woonden, een zware tijd. Zo hoorde ik verschillende malen een sonore stem die naar boven schreeuwde:

‘De bakkerrr...’

Onze buurvrouw riep met hoge schelle stem terug:

‘Vandaag niet, ik heb geen bonnen, ik heb geen bonnen.’

En dan ging de deur dicht, want de bakker gaf zonder bonnen geen brood af.

Ik liep op een dag met een bandenbommetje in mijn zak. Ik had het boutje eruit gehaald en het bommetje voorzichtig in een papiertje gewikkeld. Ik was op zoek naar een vrachtwagen van de Duitsers die ik kon attaqueren. Dat bommetje kon je op verschillende manieren gebruiken; de bedoeling was eigenlijk om het onder de zitplaats van de chauffeur te plaatsen door de zitting op te lichten en daar neer te leggen. Wanneer de chauffeur achter het stuur zou gaan zitten, dan zou hij dat zeker niet overleven. Ik gebruikte het echter anders, want ik wilde geen dode op mijn geweten hebben.

Ik zag een wagen op de Beukelsdijk, waar zich een kazerne bevond. Voor de kazerne was een Duitser aan het wachtlopen, hij liep continu heen en weer. Ik telde de passen die hij maakte voor hij zich omdraaide om terug te keren. Ik stapte van mijn fiets af en hield de vrachtwagen tussen de Duitser en mij binnen het gezichtsveld. Ik legde het bommetje voor, bij een van de achterbanden neer, de wagen reed op dubbellucht. Daarna stapte ik op de fiets, reed door en op de hoek van de straat wachtte ik af wat er ging gebeuren. Een groep Duitsers kwam uit de kazerne vandaan en ze stapten in de wagen. Er kwam een personenauto aangereden en die ging vlak voor de vrachtwagen staan. De chauffeur stapte uit en ging de kazerne in. Ik dacht, dat als de vrachtwagen achteruit zou gaan rijden, de aanslag gedoemd was om te mislukken. Tot mijn geluk had de chauffeur van de personenauto maar weinig tijd nodig om terug te keren en hij reed weer weg. De chauffeur van de vrachtwagen trok op en even later werd hij onttrokken door een geweldig rookgordijn dat eerst gepaard ging door een enorme steekvlam. Ik zag kort daarop mensen om de vrachtwagen heen geschaard die nieuwsgierig waren geworden door hetgeen er was gebeurd en in mijn onnozelheid ging ik maar tussen ze staan. Ik ontdekte tot mijn spijt dat er niet zoveel schade was als dat ik had verwacht, alleen de twee wielen waren flink beschadigd. Voor het gevaar dat ik moest lopen was het zaak het de volgende keer toch beter aan te pakken, ik vond het in verhouding maar een pover resultaat.

Om dat te bereiken, kneedde ik heel wat meer trotyl om de bandenbom heen dan bij de vorige bom. De bom stond op scherp, dus ik kneedde heel voorzichtig, zodat het ten slotte een grote bal was geworden. De stand van de kneedbom was, omdat deze door het trotyl werd afgedekt, niet meer te zien; het was zaak om de twee helften niet met elkaar in aanraking te laten komen. Ik kreukelde er een krant omheen en ging nog eens op zoek om de nieuwe bom uit te proberen, maar ik zag nergens een geschikte plaats hiervoor en belandde opnieuw op de Beukelsdijk, en daar stond op precies dezelfde plek weer een vrachtwagen voor de kazerne. Ik keek naar de schildwacht en bemerkte geen verandering, geen extra bewaking, alsof er niets was gebeurd. Ze dachten zeker dat de bommenlegger geen tweede keer terug zou komen op dezelfde plaats en hier speculeerde ik op. Op precies dezelfde wijze als de eerste keer legde ik de bom voor het achterwiel. Terwijl ik dit deed, kwam er juist een man op zijn fiets voorbij rijden en toen hij mij was gepasseerd, keek hij nog even achterom om te ontdekken wat ik daar uitspookte. Met een stalen gezicht stapte ik, na het bommetje te hebben aangebracht, op de fiets en reed door; de man deed gelukkig ook niks en vervolgde eveneens zijn weg. Ik spoedde mij naar de leiding die daar vlakbij zijn domicilie hield en stelde de twee mannen die daar aanwezig waren voor:

'Willen jullie een mooi plofbrandje zien, kom dan gauw met mij mee.'

Dat wilden ze wel en ze liepen met mij mee naar de Beukelsdijk.

Wij stonden met z'n drieën af te wachten, te loeren: de een stond aan het eind van de straat voor een etalage, terwijl ik het veiliger vond om op een hoek van de straat te kijken, de andere compagnon dacht er net zo over en stond vlak naast mij. Opnieuw speelde zich hetzelfde beeld af als de eerste keer: verschillende Duitsers stapten in en ik zag de chauffeur optrekken, toen volgde er een grote plofbrand, zo hevig dat aan de overkant van de straat de ruiten waren gesprongen. Wij mengden ons kort daarna tussen de nieuwsgierige toeschouwers die intussen bij de vrachtwagen stonden te kijken. Ik zag dat de gehele achteras in de vernieling lag, er kon met deze wagen geen meter meer worden gereden, die lag voorlopig in de reparatie. Tevens was er een reusachtig gat ontstaan in het wegdek onder de vrachtwagen.

'Dat lijkt erop,' dacht ik, 'dit ziet er beter uit.'

Achteraf was het zeker niet van gevaar ontbloot om bij de beschadigde vrachtwagen te gaan kijken. De eerste keer, na de knal, kwamen de Duitsers naar buiten en die stonden alles te noteren van wat er was gebeurd. Beide keren dat ik daar stond, droeg ik een blauwe overall, eigenlijk al te opvallend; wanneer ze meer alert waren geweest, dan hadden de Duitsers kunnen denken:

'Die vent met die blauwe overall stond er de eerste keer toch ook bij?'

Ik besepte niet dat ze mij zo hadden kunnen oppakken. De overall kreeg ik als geschenk van de leider van het verzet, Hanne, omdat mijn eigen kleren waren versleten. Hij mocht mij wel en daarom gaf hij mij naderhand, een paar maanden voor de bevrijding, nog een splinternieuw driedelig pak.

De naam Hanne was een schuilnaam en ieder lid van onze knokploeg had er een. Over het algemeen ging ik niet zoveel om met mijn medestrijders, omdat ik het liefste alleen was; op dezelfde manier als in Spanje en in Rusland bleef ik een eenling en dat beviel mij het beste.

Na deze aanslagen, door mij gepleegd, bevestigden de Duitsers aanplakbiljetten op de verschillende reclamezuilen, een zogenaamde 'Bekanntmachung'. Daarop stond vermeld, dat ze deze aanslagen kwajongenswerk vonden en dat het niks met oorlog te maken had, maar dat de

dader, als hij werd opgepakt, streng gestraft zou worden. Vrijwel zeker betekende dit de doodstraf.

Door de verschillende aanslagen die ik na verloop van tijd nog meer pleegde, werd ik 'de Rus' genoemd. Deze benaming deed overal de ronde, niet alleen bij mijn medestrijders, maar ook bij mensen die niet in het verzet zaten. Niet alle aanslagen die ik pleegde werden in opdracht van de leiding van de Ondergrondse uitgevoerd, verschillende deed ik op eigen houtje, zoals de aanslag op de vrachtwagen. En bovendien werden aanslagen die ik niet pleegde tevens op mijn conto geschreven. Ik zat op een avond in een café en daar hoorde ik iemand - met zachte stem weliswaar, maar niettegenstaande mijn slechte gehoor verstond ik het evenwel - vertellen over de daden van 'de Rus'. Ik dacht meteen:

'Verrek, ze vertellen mijn avonturen, dat kan alleen maar op mij slaan.'

Alle leden van de Ondergrondse zaten bij mensen in huis ondergedoken en ondanks dat ze van ons extra bonnen kregen omdat ze ons in huis namen, was het allemaal toch geen vetpot. Daar had de leiding wel wat op gevonden: ergens in een keuken van een bepaald huis werd een flinke pot hutspot of boerenkool klaargemaakt. Een deel van de aanwezige verzetsmensen in Rotterdam, ik denk ongeveer 10 man, ging hier naar toe om lekker te eten en iedere dag kon je er komen; ik ook, als het zo uitkwam.

Op een dag zaten wij hier weer, totdat er onverhoeds een van ons binnen kwam rennen. Hij riep: 'Allemaal weg hier, want ze hebben Jan gearresteerd en die slaat door, daar zijn we zeker van.' Iedereen vloog direct de keuken uit en weg waren ze, behalve ik. Ik zat ineens met een pan vol met hutspot voor mijn neus. Wat ik toen deed, was geen eten, maar vreten, er was opeens genoeg, ik at lekker mijn buikje vol. Al die tijd bleef ik evengoed alert op het minste geruis, maar er kwam niemand opdagen, geen Duitser die binnenviel.

Op een nacht kwamen ik en mijn maat terug van een sabotagedaad, wij hadden zojuist springstofladingen op een treinrail aangebracht. Het begon geleidelijk aan licht te worden, de zon scheen alweer. Op onze fietsen reden we even daarna langs een kazerne waar Duitsers in gelegerd zaten. Een groepje Duitsers stond voor de kazerne en een van hen riep:

'Halt!'

Mijn maat wilde meteen vluchten, maar ik beet hem toe:

'Godverdomme, dat moet je niet doen, man. Staan blijven, je weet toch niet wat ze willen?'

Hij wist zich te beheersen, wij stopten, zij kwamen op ons af en ik vroeg:

'Was ist los?'

'Fahrrad.'

Mijn fiets zag er prima uit; ik had verschillende oude fietsen gestolen en van alle onderdelen die ik overhield had ik één goede gemaakt. Hij wilde speciaal mijn fiets nemen, omdat deze er mooi uitzag en die van mijn maat beduidend slechter oogde.

Ik wees naar de fiets van mijn maat, omdat hij op zijn bagagedrager niet zoveel materiaal vervoerde als ik. Maar ze stonden erop dat ze mijn fiets wilden. Eerst moest ik datgene wat er op mijn bagagedrager zat, overhevelen naar die van mijn maat. Onderwijl bukte ik mij, maar plotsklaps gleed de kolf van mijn revolver uit mijn zak. De Duitsers stonden op mijn vingers te kijken, terwijl ik bezig was de revolver terug in mijn zak te duwen, maar zij merkten gelukkig niets. Ik durfde bijna niet meer te bukken, maar ik ging toch door met het verwijderen van de

tassen van mijn bagagedrager. De tassen zaten nog vol met materiaal dat we hadden overgehouden: trotyl, ontstekingspotloden, veiligheidsspinnen. Een van de Duitsers gaf mij een briefje mee, waarmee we voor de gevorderde fiets geld bij de kazerne konden halen, het ging slechts om een paar gulden. Ik vond het de moeite niet waard, maar ik had het achteraf wel moeten doen.

In 1942 hadden de Duitsers fietsen nodig en mensen werden gedwongen om hun fiets af te staan. De Duitsers waren bang voor een invasie van de geallieerden aan de Nederlandse kust en wilden zich snel verplaatsen om deze invasie het hoofd te kunnen bieden. Kennelijk was het rollend materieel, waaraan de Nederlanders zich in mei 1940 vergaapten, ingezet aan fronten waar de Duitsers het moeilijk begonnen te krijgen, en dit gold vooral voor Rusland, met name Stalingrad. De gedupeerde eigenaars ontvingen f 50,00 per fiets en in 1944 zelfs f 70,00. Maar aan de vooravond van de hongerwinter, werd het geld steeds minder waard en op het laatst helemaal niets meer, want er kon niets meer voor worden gekocht vanwege de schaarste.

Ons kwam op een zekere dag ter ore dat er een paar van onze mensen gevangengenomen waren en als gevolg hiervan werden alle verzetsmensen van de Rotterdamse KP bij elkaar geroepen. De mannen waar het om ging zaten opgesloten in een kazerne en wij zouden hen gaan bevrijden. Het plan was, om op een pikdonkere nacht met een groep erheen te gaan, ieder van ons gewapend met een stengun. Maar het ging op het allerlaatste moment niet door, want wij kregen via een van onze bronnen te horen, dat zij zich daar niet meer bevonden, ze waren ergens anders ondergebracht. Maar waar, dat zijn we nooit meer aan de weet gekomen en wat er uiteindelijk van hen geworden is, is ons voor altijd onbekend gebleven.

Ergens in Rotterdam bevond zich een sigarenzaak en de eigenaar van die zaak was onbetrouwbaar, hij stond bekend als een NSB-er. Hij had al verschillende mensen van het verzet aangegeven en de leiding van de Ondergrondse had besloten dat deze man geliquideerd moest worden. Samen met een maat van mij werd ik uitgekozen om het vonnis te gaan voltrekken. Het plan hield in dat we met z'n tweeën de winkel binnen zouden gaan, mijn maat zou het woord gaan voeren en ik zou mij ondertussen gedeisd houden. Wanneer mijn maat het eventueel, door wat voor oorzaak dan ook, zou laten afweten, dan was het mijn taak om het karwei af te maken.

De volgende morgen - wij arriveerden een paar minuten voor openingstijd, maar het bord met aan de zijde 'OPEN' hing reeds aan de binnenkant van het deurraam - stonden wij voor de deur van de sigarenzaak, er viel nog geen klant te bekennen. Na enig aarzelen stelde mijn maat voor:

'Nou, we gaan naar binnen.'

Zo stapten we onzeker met z'n tweeën de winkel binnen. Bij het horen van de deurbel kwam de eigenaar van achter de winkel naar de toonbank toegelopen en vroeg:

'Wat zal het zijn, heren?'

Mijn maat keek hem even aan, trok zijn revolver en zei:

'Ja, wat zal het zijn? Misschien goeiedag!'

Toen schoot hij hem hartstikke dood, de kogel ging dwars door zijn hoofd heen. Vervolgens liepen wij rustig de winkel uit, alsof er niets was gebeurd, maar kort daarna hoorden wij de vrouw van de eigenaar doordringend gillen, dat ging ons door merg en been.

Door de Ondergrondse werd ik er eens op uitgestuurd om een fiets te gaan stelen. Het was moeilijk om tijdens de oorlog een fiets te kopen en ook de onderdelen, zoals fietsbanden, waren schaars.

Door dit schaarsteprobleem was de fiets een aantrekkelijk object geworden om te stelen. Het bleef een belangrijk vervoermiddel en op de zwarte markt kon men er een goede prijs voor ontvangen. Zoals al eerder is vermeld verminderde de waarde tijdens de hongerwinter en aan het eind van de oorlog. Tevens kon men voor een fiets artikelen kopen die in de winkel niet meer verkocht werden, zoals sigaretten en levensmiddelen.

Op zoek zijnde hiernaar liep ik in de stad en zag opeens een Duitse militair die op een splinternieuwe fiets reed, blinkend als een zonnetje. Ik dacht bij mezelf zonder aarzelen:

'Die moet ik hebben.'

Hij zette de fiets tegen de pui van een parfumerie aan, maar deed hem niet op slot. Waarschijnlijk vroeg hij daarbinnen alleen even iets, de deurnop aan de binnenkant nog vasthoudend, want een ogenblik later stond hij alweer buiten. Aldus ging hij op dezelfde manier te werk bij andere parfumerieën, terwijl ik hem behoedzaam volgde, klaar om toe te springen. Kennelijk zocht hij naar een bepaald merk parfum of iets anders voor een of andere Hollandse meid, waarmee hij omging, maar dat was maar een idee van mij. Ik had berekend dat hij ongeveer tien seconden in iedere winkel verbleef, dus zoveel tijd bleef er over om er met de fiets vandoor te gaan. Bij de volgende parfumerie zette hij opnieuw z'n fiets tegen de pui aan en ik ging zo onopvallend mogelijk ernaast staan. Hij deed de deur van de winkel open, stapte naar binnen, ik pakte zijn fiets en dacht: 'wegwezen.' Een eind verder, na zo'n vijf seconden, hoorde ik roepen:

'Halt, halt, halt.'

Ik ging een zijstraatje in en nog een, en nog een en was zodoende voor hem uit het zicht verdwenen. Ik ging naar de leiding en zei, wijzend op mijn buit:

'Hier hebben jullie een fiets, is het geen mooitje?'

Die konden ze best gebruiken.

Op een dag bereikte ons het droeve bericht, dat Hanne, onze commandant, was doodgeschoten. De Duitsers hadden hem opgepakt wegens wapenbezit en Hanne toen ter plekke gefusilleerd. De dagen erna bleef zijn lijk op het plein waar hij was doodgeschoten, nog steeds liggen, als afschrikwekkend voorbeeld. Hij had tijdens de bezetting verschillende heldendaden verricht, net als de zovele andere naamlozen die zich tegen de Duitsers manmoedig hadden verzet.

Hanne was om en nabij de dertig jaar geworden.

De leider die hem opvolgde was van een veel minder kaliber dan hij, niet zo'n persoonlijkheid en organisator als Hanne, maar het liep inmiddels al bijna tegen de bevrijding.

Dat de oorlog ieder ogenblik voorbij kon zijn, was te merken, want je hoorde hier en daar al stiekem 'Oranje boven' zingen. Desalniettemin wilde de Ondergrondse doorgaan met verzet plegen en ze konden nog steeds fietsen gebruiken.

Zo liep ik, zomaar op een dag, weer door de straten, op 'fietsenjacht'. Ik zag er een staan, een splinternieuwe, gestald tegen een winkelpui. Ik liep erop af en bemerkte, dat hij niet op slot stond, maar de eigenaar was zo slim geweest om het stuur van de fiets klem te zetten onder de vensterbank van het winkelraam. Ik probeerde hem los te wringen en kon niet meer terug, want ik hield de fiets al in mijn handen, maar het kostte teveel tijd, ik was flink bezig om mijn vingers eraan te branden, maar ik wurmde hem eindelijk toch los. Ik sprong op de fiets en de eigenaar

kwam net uit de winkel, hij bleek een WA-man te zijn - de WA was de Weerbaarheidsafdeling van de NSB, zeg maar de knokploeg - gekleed in het beruchte zwarte uniform. Terwijl ik een eindje had gefietst, hoorde ik schoten achter mij, hij richtte zijn revolver op mij. Gelukkig miste hij, ik bleef doorrijden en probeerde meer snelheid te maken. Onverwachts kwam er een Duitser mij tegemoet, lopende op het trottoir, de WA-man schreeuwde wat tegen hem in de trant van 'houd die man vast, houd die man vast' en ik ging langzamer rijden. De Duitser kwam op mij af, ik probeerde ineens van hem weg te spurten, maar tevergeefs, hij wist mij toch te pakken. Intussen was de WA-man mij genaderd en hij riep woedend, zijn revolver op mij richtend:

'Ik schiet je hartstikke dood, ik schiet je hartstikke dood.'

'Je schiet maar, hoor, dat kan mij niet schelen.'

Er werden wel vaker mensen doodgeschoten voor het stelen van een fiets, maar ik nam ook nu een onverschillige houding aan en dat heeft mij menigmaal het leven gered.

Hij voerde zijn dreigement gelukkig niet uit, maar ik werd uiteindelijk meegenomen en opgeborgen in een bioscoop, waar ik in de projectiekamer werd opgesloten. Van daaruit kon ik door open ruimtes heen kijken en had zodoende een mooi uitzicht op de bioscoopzaal. Uit voorzorgsmaatregelen namen zij mij m'n bretels en riem af. Ik zat er samen met twee WA-mannen, die vanwege een interne kwestie waren gestraft en eveneens hier zaten opgesloten. En zij bleven maar schimpscheuten op mij, die twee mispunteren.

Ik werd de volgende dag voorgeleid bij een leider van de WA die mij kort zou ondervragen. Hij begon:

'Jij hebt een fiets gestolen, waarom heb je dat gedaan?'

'Waarom? Omdat ze mijn fiets ook gestolen hebben.'

'Wie?'

'Duitsers.'

'Heb je daar bewijs van?'

'Nee, dat heb ik niet.'

Omdat dit geen voldoende excuus voor hem bleek te zijn, bleef ik gevangen.

Diezelfde avond werd er gefeest in de bioscoopzaal; de stoelen waren weggehaald en daardoor was er een mooie grote lege ruimte ontstaan. Er werd door de Duitsers, WA'ers, NSB'ers en vrouwen die met de vijand heulden stevig gezopen, tegen de klippen aan. Liedjes zoals 'Lilli Marleen' werden door de aanwezigen uit volle borst gezongen.

Even later ging de deur van de projectieruimte open en een figuur zei tegen de twee WA-mannen: 'Komen jullie er ook maar bij, hoor, zoveel hebben jullie niet uitgehaald en het is misschien de laatste nacht dat we kunnen feestvieren.'

Zij lieten mij alleen achter en ik ging mij eens goed oriënteren in mijn geïmproviseerde gevangenis.

Het was voor mij zaak om hier snel weg te zijn, want vroeg of laat zouden ze mij komen ophalen en naar de SD (Sicherheitsdienst) brengen. Het begon al bijna licht te worden en ik had het plan opgevat om aan mijn ontsnappingspoging te beginnen.

In de ruimte bevond zich een luik, voorzien van een slot, waardoor ik mezelf net doorheen zou kunnen wringen. Dat luik kwam uit op een binnenplein van de bioscoop. Alleen had ik nog geen idee op welke manier ik het slot van dat luik zou kunnen forceren. Aan een kant van het plein, naar de straat toe, bevond zich een hoog hek met ijzeren spijlen en ik schatte in dat ik daar zeker overheen zou kunnen komen.

Terwijl ik zo plannen zat te maken, ging plotseling de deur open en een paar WA-mannen kwamen binnen. Een van hen beval:

'Kom jij maar mee!'

Ik was te laat met mijn plannen, zij namen mij mee naar buiten, werd gedwongen om in het midden van de straat te blijven lopen en de twee WA'ers flankeerden mij, met het geweer in de aanslag. Wanneer ik maar even een moment opzij keek, dan snauwden ze:

'Voor je kijken.'

Dit werd een zeer vervelende wandeling en het viel mij op dat de mensen die ons op straat passeerden helemaal niet op ons letten, ze keken niet eens, laat staan dat ze zich met ons bemoeiden. Wij stopten voor een groot gebouw en inderdaad, ik vreesde het al: de grote letters aan de voorgevel en de aanwezige vlaggen gaven aan, dat in dit gebouw de SD was ingekwartierd.

Toen werd de deur eensklaps opengesmeten, een zenuwachtige Duitser kwam de grote blauwe trap afrennen en een van mijn begeleiders begon:

'Wij hebben hier een gevangene en...'

Maar hij kon zijn zin niet afmaken, de Duitser had totaal geen oor voor hem en schreeuwde:

'Mens, hou op, hou op, sodemieter op met die flauwekul, weg met hem.'

Dus wij konden weer gaan. Een van de WA'ers zei:

'Jij hebt geluk gehad. Tot nu toe is er niet een geweest die hier levend vandaan is gekomen.'

Ik had gewoon de tijd mee, want het liep tegen de bevrijding en overal in de straten hoorde je 'Oranje boven' zingen. De Duitsers waren in alle staten: de meimaand van 1945 kondigde zich aan.

Samen met de WA'ers liep ik terug en werd opnieuw opgesloten in de projectieruimte, maar mijn voorbereidingen om te vluchten bleken niet meer nodig. Ik wist door de reactie van de SD'er, dat voor mij geen gevaar meer te duchten viel en deze WA'ers wisten ook niet meer wat ze met mij aan moesten; na verloop van enige tijd ging de deur open en ik was vrij.

Voor de bioscoop stonden, als afrastering rond het voorplein, kleine ijzeren buizen op enige afstand van elkaar. Aan de onderkant was een rond voetstuk gelast en erboven een ring. Door de ringen van de buizen liep een dik stevig touw. Op een onbewaakt ogenblik, terwijl er niemand in de buurt was, heb ik dat stuk touw meegenomen en ik heb het nog altijd in mijn bezit. Ik gebruikte het later onder andere om de schoorsteen van mijn ouders ermee te vegen.

Ik hoorde naderhand, dat toen ik werd gearresteerd, de leden van de knokploeg dit eveneens ter ore was gekomen en men vroeg zich af:

'Zou 'de Rus' niet doorslaan?'

'Nee, daar hoeven wij niet bang voor te zijn, we kunnen gewoon blijven zitten, die slaat niet door.'

In de oorlog stond onze knokploeg in verbinding met Engeland.

De B.S. (Binnenlandse Strijdkrachten), onder leiding van prins Bernhard, stond onder veel mensen slecht bekend. Zij had vrijwel niet daadwerkelijk meegevochten in het verzet. Na de bevrijding stond ik ergens op wacht, wat we nog steeds moesten doen om de orde op straat te bewaren en om er voor te zorgen, dat de mensen rustig naar huis gingen. Soms kwamen er straatjongens op mij af, keken naar mijn rood wit blauwe band die om mijn arm zat en riepen:

'Dat is een goeie, er staat KP op.'

Na een paar dagen in Rotterdam te hebben vertoefd – naast het wacht houden moesten verschillende andere zaken bij de Ondergrondse worden afgewikkeld - vertrok ik naar Utrecht.

Nederland was eindelijk bevrijd en ik zie die moffen nog gaan: met voor die tijd hypermoderne voertuigen waren ze hier binnengevallen, maar lopend of fietsend –door hen gestolen of niet - en met paard en wagen gingen zij, gehavend en verslagen, met de staart tussen de benen, terug naar hun 'Heimat'.

De Duitsers hadden tijdens hun ongewenste aanwezigheid in Nederland ontzettend huisgehouden met bijvoorbeeld de bombardementen op Rotterdam. Bijna een kwart miljoen mensen lieten het leven, waarvan ruim 100.000 joden. Aan het eind van de oorlog, in april 1945, toen de Duitsers langzaam maar zeker moesten capituleren, haalden ze op de terugtocht nog rotstreken uit: zij bliezen de IJsselmeerdijk van de Wieringermeer op, zodat deze onder water kwam te staan, alle huizen en boerderijen werden verwoest of beschadigd en hierdoor moest de bevolking evacueren. Evenzo lieten zij de Beemster en de Schermer onder water lopen en bliezen zij de sluizen bij IJmuiden op. Zelfs in de meidagen werden nog Nederlanders door de Duitsers neergeschoten; op 7 mei werd er uitbundig feest gevierd en als wraakneming voor het kaalscheren van zogenoemde 'moffenmeiden' vuurden Duitse mariniers schoten af op de feestende menigte met als trieste balans 22 doden.

Na eerst verschillende maten van mij die in Rotterdam woonden te hebben vergezeld, reed ik op een oude fiets terug richting Utrecht. Ik kwam op een hoofdweg terecht, waar alleen auto's mochten rijden, maar er was geen god of goed mens te bekennen. Totdat een auto langzaam uit de verte naderbij kwam en, vlak bij mij aangekomen, even vaart minderde. De chauffeur draaide z'n raampje open en riep naar mij:

'Je mag hier niet rijden.'

'Godverdomme, er mag zoveel niet, waarover maak je je in godsnaam zo druk!' Riep ik kwaad terug. 'Dat die moffen hier waren binnengevallen, mocht dat dan wel?'

Zo kwam ik weer terecht in de Bellamystraat, bij mijn ouders. Ik werd ontvangen alsof ik niet was weggeweest. Overal hingen de vlaggen uit en mijn stiefvader bezat de mooiste gevelversiering van de hele buurt. Desondanks wilde hij niet meedoen met de wedstrijd die de mensen van de straat hadden georganiseerd, waarbij het ging om wie de mooiste versiering had.

Overal waren er vlaggen te koop: Nederlandse, Amerikaanse, Canadese, Engelse en Russische. Rusland was echter nog steeds niet populair, ondanks het, in mijn ogen, grootste aandeel dat ze had geleverd om de Duitsers te verslaan, die tot grote verliezen van burgers – een flink aantal complete dorpen waren in Rusland door de Duitsers uitgemoord - en soldaten heeft geleid. En niet te vergeten de slag om Stalingrad, waar de Duitsers werden verslagen en teruggedrongen, betekende het begin van hun nederlaag.

Hier lagen al de eerste kiemen van het ontstaan van de 'Koude Oorlog'. Nog maar net was de Tweede Wereldoorlog ten einde, of er ontstonden spanningen tussen de Verenigde Staten en het Westen enerzijds, en de Sovjetunie en andere latere communistische landen anderzijds. Dit heeft tenslotte geleid tot een ongekende bewapeningswedloop tussen de twee machtsblokken: een vrede, gepaard gaande met een continue, alles vernietigende dreiging van een Derde Wereldoorlog.

Ik hing dus toch de Russische vlag op aan onze gevel, maar dat werd mij niet in dank afgenomen, noch door mijn stiefvader, noch door anderen.

EPILOOG

Behalve de herinneringen aan al mijn belevenissen heb ik voor het overige nog enige tastbare voorwerpen in mijn bezit: het stuk touw, een dolk, het instructieboekje voor het gebruik van de verschillende wapens uit het verzet, een persoonsbewijs en een paar foto's. Op een van die foto's sta ik afgebeeld, samen met alle leden van de KP waarin ik zat, ongeveer 40 mannen en een vrouw. Deze enige in onze groep aanwezige vrouw had in de organisatie als koerierster gewerkt.

Voor deze speciale gelegenheid hadden wij ons gestoken in een militair uniform.

Bovendien bezit ik – zeker niet onbelangrijk - het geschrift van de koningin en het Ministerie van Justitie, dat ik samen met nog negentien andere Nederlanders had opgestuurd gekregen. Wij werden gerehabiliteerd en kregen ons Nederlanderschap weer terug. De namen van degenen die werden gerehabiliteerd, stonden daarin vermeld. Het geschrift heette Het Staatsblad, de officiële uitgave van het Rijk.

Dit gebeurde na de bevrijding, begin 1947. Ik had in het verzet gezeten en voor die tijd een brief ontvangen, waarin werd gevraagd, of ik vanwege mijn daden in het verzet nog een beloning wenste; geld of andere zaken, dat maakte niet uit. Deze brief was in eerste instantie waarschijnlijk afkomstig van de Nederlandse Strijdkrachten. Toen zag ik mijn kans schoon en schreef terug:

'Het enige wat ik wil, is, dat ik mijn Nederlanderschap terugkrijg. Aan de ene kant heb ik tegen Franco en Hitler gevochten in Spanje en verloor ik daardoor mijn Nederlanderschap. Aan de andere kant heb ik tegen die zelfde Hitler gevochten tijdens de oorlog in Nederland en nu word ik beloond, wat ik niet met elkaar in overeenstemming kan brengen.'

In dezelfde toon schreef ik de hele brief en zo geschiedde: ik kreeg mijn Nederlanderschap terug. Overigens zouden andere oud Spanjestrijders nog jarenlang, tot in de jaren zeventig, moeten wachten, alvorens zij eindelijk eveneens het Nederlanderschap terug zouden krijgen.

Bij mijn weten heb ik tijdens mijn vele avonturen in de verschillende landen waar ik ben geweest nog nooit een mens gedood: niet in Spanje –wel eens bij het front in de richting van de vijand geschoten, maar ik kan wel met zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zeggen, dat hierbij niemand werd geraakt - niet in Duitsland, niet in Frankrijk, niet in Rusland en ook niet in Nederland. Het enige levende wezen dat ik had gedood was een hondje dat ik in Spanje een kopje kleiner had gemaakt, en dit uitsluitend met de bedoeling om wat extra's toe te voegen aan ons toenmalige eenzijdige menu.

Eindelijk vrede. Al die tijd had ik in de grootst mogelijke gevaren verkeer, ik was dat leventje gewend, een leven vol spanning en avontuur, dus betekende het voor mij, hoe gek dit ook moge klinken, een enorme omschakeling, ja, een soort gemis, om te beseffen, dat het allemaal voorbij was.

Om van alle inspanningen bij te komen, wilde ik mijn dagen gaan doorbrengen in Leerbroek. Kort daarvoor kreeg ik weliswaar de brief van de familie Bassa toegestuurd, waarin stond dat ze mij liever niet meer zagen, maar, zo beredeneerde ik, de oorlog was voorbij; er bestond geen gevaar meer, zij konden mij nu zonder probleem rustig ontvangen.

Op 7 mei 1945 wandelde ik toch nog even, voordat ik naar Leerbroek wilde gaan vertrekken, een machinefabriek binnen om te vragen of ze werk voor mij hadden. Ik vroeg mij af of het net zo moeilijk was als vroeger om een baan te vinden. Ik liep naar de receptie, waar de daar aanwezige vrouw vroeg wat ik wilde en vertelde haar dat ik werk zocht. Zij verzocht mij om een ogenblik te wachten, stond op, ging weg en kwam korte tijd later terug, een man vergezelde haar. De receptioniste ging weer op haar stoel zitten, de man, die achteraf de baas bleek te zijn, wendde zich tot mij en vroeg:

'Zo, wil je werk hebben?'

'Ja, kan dat?'

'Het ligt eraan, kun je schaven?'

'Ja, dat kan ik wel.'

'Dan ben je aangenomen.'

'Wanneer moet ik beginnen?'

'Morgen.'